

Breu història del País d'Occ medievall i de la Catalunya moderna a través d'una família catalano-occitana

*A la meva mare i a totes les dones,
doncs tot i fer-la possible,
no sortim als llibres d'història*

RESUM

Aquest article-relat presenta quasi cinc-cents anys d'història d'un dels llinatges Marsal que hi ha a Catalunya i a Occitània doncs el cognom Marsal es troba en aquests dos territoris així com en d'altres amb antecedents romans. Etimològicament, Marsal ve del llatí *Martialis*, que vol dir 'guerrer'. El llinatge Marsal que aquí s'explica té els seus orígens, fins on s'ha pogut saber, a Occitània. Fugint de la tornada del feudalisme opressor resultat de les Guerres de Religió franceses, els nostres avantpassats occitans van venir a Catalunya, primer a Pontils, on el feudalisme no es deixava sentir gaire; després a Aguiló, i finalment a Tous, on encara som avui, tot i que una mica més escampats o, millor dit, escampades, que no pas al principi, doncs avui el cognom Marsal d'aquest llinatge s'escriu en femení, però això no voldrà dir pas que s'acabi aquí.

RESUMEN

Este artículo-relato presenta casi quinientos años de historia de uno de los linajes Marsal que existen en Catalunya y en Occitania, pues el apellido Marsal se encuentra en estos dos territorios, así cómo en otros con antecedentes romanos. Etimológicamente, Marsal viene del latín *Martialis*, que quiere decir 'guerrero'. El linaje Marsal que aquí se explica tiene sus orígenes, hasta dónde se ha podido saber, en Occitania. Huyendo del retorno del feudalismo opresor resultado de las Guerras de Religión francesas, nuestros antepasados occitanos vinieron a Catalunya, primero a Pontils, dónde el feudalismo apenas no se dejaba sentir, después a Aguiló y finalmente a Tous, dónde aún estamos hoy, aunque un poco más esparcidos que al principio o, mejor dicho, esparcidas, pues el apellido de este linaje Marsal hoy se escribe en femenino sin que esto signifique que se vaya a acabar aquí.

ABSTRACT

This article describes almost five-hundred years of history of one of Marsal's descents that can be found in Catalonia and in Occitania thus, the Marsal surname can be found in both territories, as well as in others with Roman origins. Etymologically, Marsal comes from the Latin form *Martialis*, which means 'warrior'. The Marsal lineage presented here has its origins, up to what is known, in Occitania. Fleeing the return of feudalism in its

most oppressive form as a result of French Religious Wars, our Occitan ancestors came to Catalonia, first to Pontils, where feudalism was very light, next to Aguiló and lastly to Tous, where still are today but not as still and masculine as in the past, today the Marsal surname of this lineage is written in feminine, but this will not mean there will be no continuity.

Paraules clau: immigració occitana, feudalisme alta edat mitja, comte de Queralt, Guerra dels Segadors, batalles del Bruc

Palabras clave: inmigración occitana, feudalismo alta edad media, conde de Queralt, Guerra dels Segadors, batallas del Bruc

Keywords: Occitan immigration, late medieval feudalism, Queralt Count, Segadors War, Bruc battles

---

Lluïsa Marsal Llacuna és nascuda al 1974 a Igualada. És arquitecte urbanista, amb dos màsters i dos doctorats en les àrees d'urbanisme i sistemes intel·ligents. En l'equador de la carrera professional, i després de 15 anys a l'acadèmia com a investigadora i professora universitària i dos anys al Regne Unit fent assessorament en ciutats intel·ligents (*smart cities*) al Govern Britànic, actualment serveix al Departament d'Economia i Coneixement de la Generalitat de Catalunya com a experta en tecnologia *blockchain* aplicada a ciutats i energia a l'Institut Català de l'Energia.

Breu història del País d'Oc medieval i de la Catalunya moderna a través d'una família catalano-occitana

Lluïsa Marsal Llacuna

*llmarsal@intelligenter.org

Alvèrnia. La casa Albret la Cort de Nérac

Així, la successió de pestes i fam que, lligades a les guerres de Religió i seguint, d'altra banda, la tònica mediterrània, caigueren sobre la França central en la segona meitat del segle XVI, va determinar una indubtable acceleració de la sortida. De 1563 a 1564 les malalties contagioses devastaren les comarques de Sant Flor i d'Orlhac. Després, de 1580 a 1590, quan la destrucció de la regió per la lluita religiosa era al punt culminant, esclatà un nou brot epidèmic. El moment més crític se situa entorn dels anys 1584 i 1585, en que el monarca no va tenir altre remei que condonar a l'Alta Alvèrnia les "tailles" corresponents, que la situació de misèria els hauria impedit de pagar. La memòria que van presentar al rei els components del tercer estat reunits el 1588 a Sant Flor fa una viva descripció de l'estat lamentable en què es trobava el país: la pesta començada, com hem dit el 1580, havia fet estralls fins aquell moment, i encara continuava, "de dis part du peuple qu'estoît audit pas trois ans à présent, n'en y a une étant à présent, les autres neuf décédées de ladite contagion ou de la famine". Això era causa "que les terres de labour sont demeurées incultes et ledit pays vaque, désert et presque tous inhabité", amb la particularitat que les persones supervivents -en nombre superior, és clar, de la desena part que s'esmenta al text- com que no podien pagar els impostos, es veien obligades a abandonar els béns "et de retirer hors icelluy ez pais plus commode avec leurs femmes et familles ou en Espagne...".

Així és com Nadal i Giralt (1960) defineixen la situació en la que certament es va trobar en Marçal Marsal, occità d'Alvèrnia, el meu avantpassat més llunyà en terra del País d'Oc.. El relat que esteu llegint descriu un dels llinatges Marsal d'aquest occità emprenedor que no va dubtar a deixar les Terres Altes i Massissos del Perigús i travessar els Pirineus per instal·lar-se a la Conca de Barberà, a Pontils concretament, per construir—hi família i llegat. En Marçal Marsal venia de la parròquia de Corrèze¹ (Corresa en català), al bisbat de Tulle (Tula), el bisbat veí de Sant Flor a l'oest i al nord del bisbat d'Orlhac. El municipi de Corrèze és cap de cantó, pertany a l'*arrondissement* de Tulle, antic arxiprestat de Gimel. Al 1964, quan Poulbière va escriure el llibre "Dictionnaire des Paroisses du Diocèse de Tulle", del qual s'extreuen les dades que segueixen, la *commune* de Corrèze tenia una superfície de 3.416 hectàrees, una població de 1.814 habitants, i la distància que el separava -i separa- de Tulle, cap d'*arrondissement*, és de 21 kilòmetres. Avui la població de Corrèze és de 1.122 habitants. Tot i que s'incorporen informacions d'altres llibres d'història, el "Dictionnaire des Paroisses du Diocèse de Tulle" de Poulbière segueix essent l'obra que descriu

el relat històric de Corrèze de forma més complerta, això sí, amb molt detall religiós que no ens podem estalviar per no perdre el fil de la història. Tot seguit es tradueixen i resumeixen del francès els passatges de Poulbière (1964) més rellevants per explicar la història de Corrèze, que ens permetran entendre i desxifrar l'origen del lloc d'Albeix o Albix que, juntament amb la menció de la parròquia de Corrèze i el bisbat de Tulle, Marçal Marsal fa constar en diverses inscripcions parroquials en la seva arribada a Pontils.

Al segle IX, a la vicaria civil de Bar i tocant al riu Corrèze, hi havia una església dedicada a Saint Martial els orígens de la qual, com els de la majoria de les altres esglésies contemporànies, són indeterminats. Algunes fonts apunten que els orígens són de l'època carolíngia, diverses vegades reconstruïda i amb restes d'estil romànic dels segles XII i XIII, amb afegitons de gòtic tardà del segle XVI. És important de destacar-ne un retaule barroc del segle XVII realitzat per Jean Tournié de Gourdon. En tota l'àrea d'Occitània hi ha d'altres esglésies que porten el nom de Saint Martial però aquesta en particular prendrà el nom de Sant Martial de Corrèze per estar a tocar de la llera del riu Corrèze. Amb el temps, el nom del patró desapareix del llenguatge i només en resta el nom del curs d'aigua, que serà també el que donarà nom a la petita vila de Corrèze que naixerà al voltant de l'església.

Entre l'any 879 i 884 dos esposos de nom Sicard i Ingenselde expressen la intenció de donar al monestir de Beaulieu aquesta església que sembla que ells van fer construir. "*ecclesiam nostram quoe secus fluvium nomine Correziam oedificata et constructa est in homorem sancti Martialis*". Sicard i Ingenselde, preocupats per la fragilitat de l'existència humana i conscients de la perpetuïtat celestial del déu, van creure que l'església i els seus dominis estarien més ben protegits en mans de religiosos que no pas en les seves mateixes. Així, a banda de l'edifici de l'església, van voler fer donació del pati, el jardí, portal de sortida, l'hort, i tota la *bachellerie* (que vindria a ser el domini associat a l'església). A banda d'aquestes propietats, també expressaren la voluntat de donar un mas situat a Rouffiac, a la parròquia de Sarran, que feia partió de cantó. No sembla però que dites donacions es dugessin a terme donat que cap al 1070, el cavaller Aymar de Tulle, que acabava de donar al monestir d'Aureil (fundat per Saint Gaucher) uns béns situats a la Valette prop de Seilhac, va acordar amb el seu germà Pierre Aymoin que -en el cas de que no tingués fills- tots els drets que ell posseïa sobre l'església de Corrèze i dominis de parròquia, també sobre la parròquia de Bar i la seva església, li serien cedits. Sembla però que dita transferència de béns no es va produir com Aymar de Tulle va preveure doncs Pierre Viroald, bisbe de Limoges de 1100 a 1103, fa donació al monestir d'Aureil (Haute-Vienne) de dita església de Corrèze, també de tot el seu feu presbiteral i demás delmes associats, excloent doncs aquests béns de la "*domination du siege de Limoges*", tal i com ell mateix expressa (Poulbière, 1964).

La primera d'aquestes dues donacions -l'església- va ser confirmada a l'instant mateix per dos vescomtes, Archambaud de Combon i Ebles de Ventadour, vassalls de Saint Gaucher, qui rebria la donació. La segona part de la donació -feu i delmes associats a l'església- es va produir cap al 1130 per part del successor de Viroald, Eustorge, qui era llavors bisbe de Limoges. A partir d'aquest moment Corrèze surt a la història com una propietat de Saint Jean d'Aureil. Però un rector de nom Aimeric i el seu nebot Clairus disputaren aquestes donacions al monestir d'Aureil, sense que els documents escrits expliquin massa com. Finalment però, en un text de 1170 es recull que ambdós reconeixen l'error de disputar la propietat de Corrèze al monestir d'Aureil qui, en mostra d'agraïment, deixarà l'església a Clarius a canvi de pagar un cens anual de 20 sous. Saint Jean d'Aureil mateix presentarà a Clarius com a nou rector al bisbe de Limoges del

Imatge 1: Vista actual del nucli urbà de Corrèze. L'església de Saint Martial de Corrèze s'assenyala amb un cercle blanc en la imatge. Notar la poca compacitat del nucli, que com es veurà més endavant, contrasta amb la densitat dels nuclis catalans. Font: <https://www.geoportail.gouv.fr/carte>

moment, Gérald de Cher. Se sap també que, cap al 1095, Clarius deixa com a successor un nebot seu, Pierre la Valade, qui era ja canonja d'Aureil. El prior Saint Jean d'Aureil ho acceptà amb la mateixa reserva, que el successor satisfés el cens de 20 sous pagadors en moneda *barbarine* (moneda antiga de la zona del Limousin). Després d'aquests fets, la possessió de l'església de Corrèze per part del monestir d'Aureil es desenvolupa sense problema fins al 1605, quan el monestir d'Aureil s'uneix al col·legi de jesuïtes de Limoges, que s'acabava de fundar. Els drets dels priors del monestir d'Aureil passen als rectors jesuïtes, els quals apareixeran en la història en múltiples ocasions durant els anys següents, doncs seran els que tindran cura de l'església de Saint Martial de Corrèze.

Corrèze s'incorpora al bisbat de Tulle al 1318. El bisbat estava format per una comunitat de sacerdots, capellans i confreres. La principal confraria era la dels Pénitents Blancs de Saint-Jean Baptiste, establerta en una capella que tenia també la capelleria principal o vicaria. La capella dels Pénitents Blancs està inscrita, al igual que l'església de Saint Martial de Corrèze, al llistat de Monuments Històrics de França. La capella es va edificar entre el 1730 i el 1781. Està situada a costat del cementiri de Corrèze i està dedicada a Saint Jean Baptiste. Inicialment es tractava de la capella dedicada a Saint-Antoine, al costat del nou cementiri, llavors dit de Barbanel. Es creu que la capella va ser fundada per un *sapientis* (savi), cap al començament del segle XVI, qui li va donar el nom de Veyssière, un dels patrons que l'havia patrocinat. Més tard, la capella tingué altres patrocinator, entre els quals hi hagué Dummond du Bech, i per tant canvià de nom varies vegades. Cap al 1730, el bisbe de Tulle, François Dumond, canònic de la catedral, havent establert ja la confraria dels Pénitents Blancs de Saint-Jean Baptiste, s'entengué amb Aurélien du Bech, germà de Dummond du Bech, per derruir l'oratori i fer-ne un de més gran on s'hi pogués allotjar la nova confraria doncs du Bech en tenia el patronatge en aquell moment. Desgraciadament, Dummond du Bech va morir abans de poder acabar aquestes intencions i la comunitat va haver de quedar-se amb una ruïna.

Lector en teologia al convent dels Récolets de Tulle al 1722, el rector Aurélien du Bech era germà de Dummond du Bech, qui havia sigut propietari de l'únic castell dins el terme actual de Corrèze, el castell

du Bech. El castell va ser propietat successiva, i per aquest ordre dels Albier, els Dummond, els Meynard i els Braquillanges. Aquesta curiosa residència posseeix una capella domèstica, construïda per Gilles Albier a Sant Josep al 1633, que va ser profanada durant la Terreur però reconstruïda el 1871. Corrèze tenia un altre castell segons les delimitacions de terme antigues, el castell de Vyers², avui fora terme. Aquest castell té una altra capella dedicada a Sant-Joan-Baptista, que serà restablerta per la família Champeval, en aquell moment i en l'actualitat propietària del castell. D'entre la família Champeval, destacar a Jean Baptiste Champeval, un erudit local que escriurà molt sobre el seu poble natal de Corrèze, centrant-se sobretot en les famílies nobles. Tal i com escriu Champeval (1998) *“telle qu'elle est cette villette a joué aussi son petit rôle autrefois”*. En efecte, Corrèze va aguantar un setge contra els anglesos al 1370; al 1580 va assistir a *“l'assemblée des villes closes et gros bourgs de ce bas pays de Limozin, tènue à Brive”*, representada per Mr. Hugues Geofre, en nom dels consuls. Durant el temps de la Ligue, cap al 1588, Corrèze va viure atrocitats violentes -sobretot per part dels Ligueurs; i com que aquests últims van perdre el castell de Gimel -aixecat pel senyor de Chamembert-, es van voler venjar al rei posant una bomba al les portes de Corrèze al mes de novembre de 1595. Els promotors d'aquesta explosió van ser senyors de Marcillac, de Lavaur, de Roselly, de Villebouche, i altres còmplices. Estant la vil.la ja presa, ells van afanyar-se aquella mateixa nit a reprendre Gimel, i per aconseguir-ho van convertir les campanes de l'església Corrèze en canons.

La construcció del nou oratori es va fer finalment tot i que no se'n sap exactament la data. Els Pénitents Blancs s'hi allotjaren però no va ser pas per massa temps, segurament fins al 1793, quan la capella es va transformar en un club, fent les funcions d'ajuntament. El 8 de setembre (dia de la Nativitat de la Santa Mare) de 1819 l'edifici es torna a utilitzar per al culte. És intencionat l'assenyalament de la data perquè és el que donarà nom a un nou santuari, que s'anomenarà Notre-Dame du Pont, i que servirà per commemorar el rescat per al culte de la capella dels Pénitents Blancs. Notre-Dame du Pont és a pocs minuts de la vila, al marge més estret del riu de la Corrèze, al costat del turístic pont de pedra de dos arcs construït al segle XVIII, tot i que els seus orígens remunten al segle XV (s'hi pot apreciar l'escut d'armes de Mgr de Beaupoil, bisbe de Tulle cap 1710 aprox). Notre-Dame du Pont és un dels quatre llocs de pelegrinatges diocesans mencionats al concili de Clermont al 1850 i des de l'origen acull una estàtua de la Verge Mare del segle XV en pedra policromada, portada des d'Espanya per un mestre de cases, Pierre Dulaurent, qui la trobà dins un estable mentre hi feia treballs estacionals. Corrèze era un lloc habitual de parada dels pelegrins en ruta a Saint-Jacques-de-Compostelle o a Montserrat. Tal i com diu Poulbière (1964) *“on sait qu'autrefois beaucoup de nos artisans, surtout de nos maçons, allaient chercher de l'ouvrage en Espagne”*.

En temps antics, com ja s'ha esmentat,, la parròquia de Corrèze va ser propietat del monestir d'Aureil. Mentre això succeïa, el feu de la vil.la de Corrèze pertanyia a la casa de Ventadour³, que donava continuïtat a la branca de Donzenac. La terra de Corrèze sembla també lligada als senyors del castell de Boussac (del cantó de Orliac-de-Bar). Géraud II de Ventadour-Donzenac, senyor de Donzenac i de Boussac, poc abans de 1389, ven les seves terres a Jean, duc de Barry, qui les donà a la seva dona Jeanne de Boulogne. Aquesta es tornarà a casar i ho farà amb Georges de la Trémouille, senyor restituït de Donzenac, Boussac i Malemort. Georges de la Trémouille dona en dot l'any 1445 Boussac, Corrèze i Donzenac a Louise, la seva filla, per al seu casament amb Bertrand de la Tour, setena generació com a comte d'Auvergne. En data 31 de gener del any següent, el feu del conjunt de Boussac, Corrèze i Donzenac tenia una producció

estimada de 1200 lliures. Així, els senyors de la Tour i els de Malemort, van gaudir d'importants beneficis (estimats conjuntament en 4000 lliures al 1495), fins que Catherine de Médicis, hereva d'aquesta casa, al 1572 vengué a Gilbert de Lévis, comte de Ventadour, la totalitat del feu conjunt de Boussac, Corrèze i Donzenac. Així doncs aquest conjunt de terres, que incloïa Corrèze, tornen a les mans de les que van sortir, havent passat però durant l'interval per les mans dels Stuart: Anne de la Tour, en el seu testament del 16 de juny de 1524, va deixar al seu marit Jean Stuart, duc d'Albany, les terres de Donzenac, Boussac i Corrèze. Un inventari de la família datat del 12 de juny de 1534 confirma aquest llegat. El rei de França mateix confirmà que els hi deixà en propietat, per disposar-ne únicament en vida, aclarint que després de la mort de Jean Stuart (1536) les terres passarien a Catherine de Médicis, duquessa d'Orleans, neboda d'Anne de la Tour.

Catherine de Médicis va ser reina de França del 1547 al 1559. El 1560 va morir el seu marit Henry II i va regentar el regne del 1560 al 1563 en nom del seu fill i futur rei de França, Charles IX, qui va ser rei fins al 1574. Al principi del seu regnat, la Reine-Mère, tal i com es coneixerà a Catherine de Médicis, era tolerant amb totes les religions però cap al final del seu regnat només acceptarà la religió catòlica. Com es veurà més endavant, el seu rebuig cap a altres religions que no fossin la catòlica es farà evident en massacre de Saint Barthélémy, el 1572, en la que tots els líders hugonots que visitaven Paris pel casament de la filla de Catherine i germana de Charles, Marguerite de Valois, van ser assassinats a instàncies de la Reine-Mère. El llavors ja rei de França, Charles IX, va autoritzar aquesta massacre. El successor al tron va ser Henri III, que com Charles IX i la Reine-Mère, es deurà al catolicisme romà. Henri III va ser rei de França del 1574 al 1589. Quan va arribar al tron, França estava immersa en les Guerres de Religió. Hi havia tres bàndols totalment enfrontats, per una banda la Ligue, catòlics que rebien suport d'Espanya i del Papa. En l'extrem oposat, els Hugonots, protestants amb suport d'Anglaterra i dels holandesos. I encara un tercer bàndol que anava en contra del rei, els Malcontents (o Politiques)⁴, un partit integrat per aristòcrates catòlics i protestants liderats pel mateix germà del rei Henri III, el Duc d'Alençon. El successor d'Henri III va ser Henri IV de França i III de Navarra. Va ser rei de Navarra des del 1572 i el títol de rei de França li va arribar a la mort del seu pare el 1589 i fins al 1610. Va ser el primer monarca francès de la casa dels Borbó.

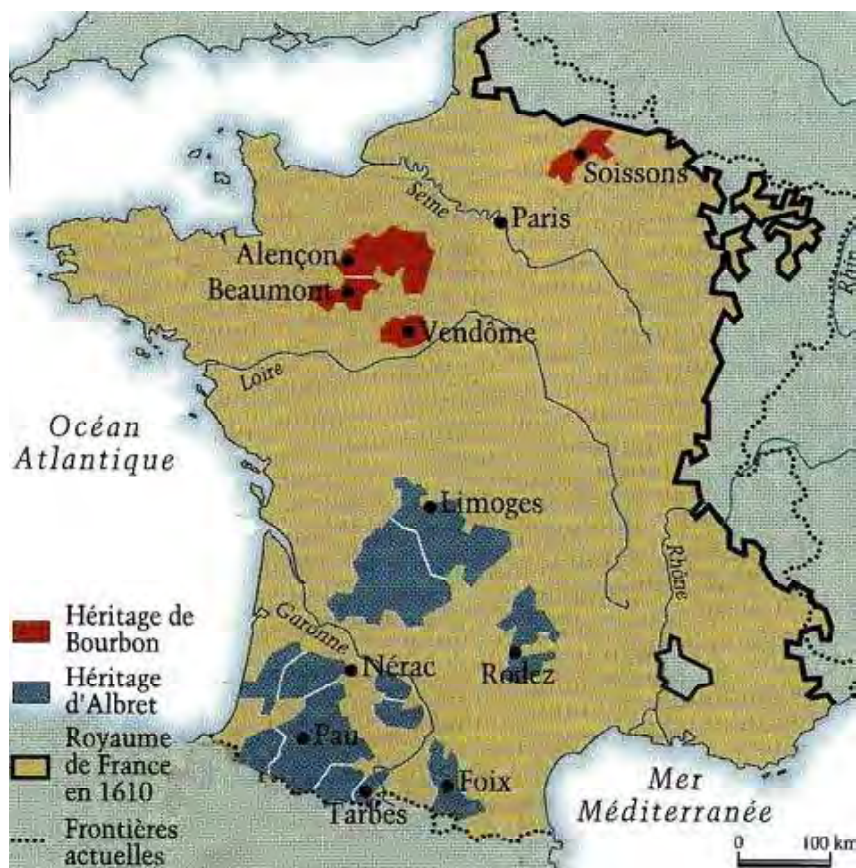
Batejat catòlic a Pau però criat com a protestant per la seva mare, Jeanne d'Albret reina de Navarra, Henri va heretar el tron de Navarra al 1572 i va rebre també els títols de Henri II de Foix i copríncep d'Andorra. Va esdevenir cap del partit hugonot però a l'agost d'aquell mateix any renuncia a la seva religió per a poder contraure matrimoni amb la filla de la Reine-Mère, Marguerite de Valois, més coneguda com la Reine Margot (1553-1615). Com es veurà també amb detall més endavant, Henri haurà de renunciar a la seva fe protestant per esdevenir rei de França, cosa que no farà immediatament sinó quatre anys després d'accedir al tron com a rei dels francesos i a raó de la pressió popular. Aquests canvis de religió provenen de la seva flexibilitat pel que fa a la pràctica de la fe. De fet, Henri no entenia que la religió fos encara motiu de guerres i, a fi i efecte d'acabar les Guerres de Religió, va promulgar l'edicte de Nantes el 1598, en el que atorgava llibertat religiosa a protestants i catòlics. Retingut a la força en l'entorn de la Reine-Mère, finalment, al 1576, Henri s'escapa i retorna al seu domini gascó i al protestantisme. Va vèncer la Ligue amb la seva armada de gascons. Basat a Pau i a Nérac, va dirigir les armades protestants. Però al 1589 la situació es torna a capgirar quan va esdevenir l'hereu de la corona. Acceptà el càrrec i deixà de ser el cap del partit protestant per passar a ser al cap dels *Politiques*. Al 1593 es converteix una segona vegada al catolicisme, quatre anys més tard d'accedir al tron de França, mostrant així la seva

indiferència envers la religió. És ben coneguda la seva frase cèlebre “*Paris vaut bien une messe!*”, pronunciada a París al 1598 en ocasió de l’edicte de Nantes i amb aquesta fita va posar fi a les Guerres de Religió. Va restablir l’economia i es va fer molt popular, però el sobrenom del *bon roi Henri* se’l va guanyar després de la seva mort, a l’època de la Restauration.

El casament entre Marguerite de Valois, catòlica, i el llavors encara Henri III de Navarre, protestant, era una estratègia de la Reine-Mère per a reconciliar religions. Catherine de Médicis, gran defensora del catolicisme, va arranjar diversos matrimonis dels seus fills i filles amb protestants per així persuadir-los a convertir-se al catolicisme. El matrimoni de Marguerite i Henri es produeix exactament a l’any 1572, any en que la Reine-Mère ven els feus de Boussac, Corrèze i Donzenac al comte de Ventadour, també catòlic enfervorit. Aquesta venta la fa per a evitar que via matrimoni els feus passessin a les mans protestants d’Henri III de Navarre. La seva oposició al protestantisme era tal que va aprofitar els dies posteriors a les noces de Marguerite i Henri per organitzar una massacre dels principals caps hugonots de França. En aquests fets, coneguts com a la massacre de Saint-Barthélémy, hi perden la vida 20.000 protestants. Tenen lloc principalment a París, lloc on es va celebrar el casament, però també es repeteixen en altres llocs de França, com ara Bordeus i Tolosa. Aquesta acció deixa a Catherine de Médicis en una posició molt controvertida i com a un personatge no grat i gens benvingut a Occitània. Com a resposta a aquesta massacre, poc després del seu casament, Marguerite s’alia amb els Malcontents, al costat del seu germà, el duc d’Anjou. El seu marit Henri, també es farà membre dels Malcontents. El 1573, la salut de Charles IX es va deteriorar molt. El germà de Marguerite, François d’Alençon, que era líder dels Malcontents, va aprofitar aquest fet per intentar aconseguir el tron. Aliat amb els Protestants, va executar diverses accions violentes per fer-se amb el poder. El marit de Marguerite hi estava implicat i donava suport total a François. Inicialment Marguerite va denunciar aquestes accions violentes però després va canviar d’idea, intentant fer d’enllaç entre els catòlics moderats que donaven suport a Charles IX i els que donaven suport als protestants d’Henri i, per extensió als plans de conspiració de François. A l’abril de 1574 la conspiració i tots els implicats va sortir a la llum pública i els principals líders van ser executats. François i Henri van ser empresonats al castell de Vincennes. El mateix 1574 mor Charles IX i puja al poder Henri III. François i Henri són retinguts al castell en llibertat vigilada.

Tot i que el matrimoni entre Marguerite i Henri va començar com una bona aliança i en bona sintonia, de seguida s’espallà a causa de l’esterilitat de Marguerite. Com s’ha vist, ella posava molt d’esforç en pacificar les relacions convulses entre el seu marit (hugonot) i la monarquia francesa (catòlica), i aquest esforç mai va ser reconegut per Henri, ans al contrari, doncs només es dirigia a Marguerite quan la volia fer servir. El fet de que no li pogués donar un hereu al tron era la única cosa que preocupava a Henri i el que va provocar un rebuig creixent i animadversió envers Marguerite. François i Henri aconsegueixen escapar-se del castell de Vincennes, François el setembre de 1575 i Henri al 1576. Henri no va dir res a Marguerite i ella, que encara era a París, ho va saber per tercers. Henri es va convertir altra vegada al protestantisme i François va deixar els Malcontents per aliar-se amb els hugonots. Tot i que el matrimoni Marguerite-Henri tenia ja poc a compartir, Henri demana a la Reine-Mère que autoritzi a Marguerite a instal·lar-se amb ell en algun dels seus territoris, segurament per treure-li informació de la corona. Catherine dona un no rotund com a resposta pensant que si Marguerite sortia de París per anar amb el seu marit a Navarre, l’hugonot la podria fer servir d’hostatge alhora que atiar encara més la bona entesa entre François i Henri. La resposta de la reina va ser que si volia estar amb la seva esposa, doncs que vingués ell a París, pensant que així podrien persuadir-lo de tornar a canviar de religió. Finalment, al 1578, la

Imatge 2: Rutes d'immigració occitana a Catalunya.

Font: Tesi de Lorenzo, J. (2015) *Franceses en Valencia durante el reinado de Carlos II: entre la atracción y el rechazo*. Tesis Doctoral. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història.

Reine-Mère autoritza a Marguerite a reunir-se amb el seu marit a Navarre, pensant que la presència de Marguerite podria calmar les convulses províncies del sud de França que, juntament amb els territoris de Navarre, també pertanyien a la casa Albret -i per tant a Henri-, i on cal incloure-hi l'Alvèrnia (veure imatge 1). De fet, com es veurà, la presència de Marguerite va provocar tot el contrari.

El rei Henri III de Navarre tenia la seva residència a Nérac, la casa dels Albret. Tots els territoris de domini dels Albret eren evidentment de majoria protestant però essent bastant tolerants amb la religió catòlica, a excepció de la zona del Béarn (l'àrea que es mostra en el mapa de la imatge 1 que té com a capital Pau) que era el nucli dur del Calvinisme intolerant, no només a la religió catòlica sinó a qualsevol signe francès. D'aquí que al Béarn es parlés exclusivament béarnais, una variant local de l'occità⁵. Durant tot el viatge que Marguerite va fer de Paris a Nérac al 1579, la van acompanyar la seva mare i el seu famós conseller, el poeta humanista i jutge Guy du Faur e Pibrac. Durant aquest viatge la Reine-Mère va aprofitar per entrar a les ciutats que anaven creuant i reunir-se amb la família de nobles que hi tenia el poder (recordar que França va ser feudal fins a ben entrat el sXVII) i així establir llaços de confiança amb el territori sota els seus dominis. Finalment la comitiva arriba a Nérac i Henri i Catherine estan d'acord en aprofitar la trobada per celebrar l'anomenada Conférence de Nérac al 1579, que va culminar amb un edicte per buscar la pau entre les dues religions. Marguerite escriu a les seves Mémoires que després de la Conférence van fer un viatge a Pau i només allà va ser privada de la seva religió (de Valois, 1628⁶).

Marguerite va esforçar-se per fer de la cort de Nérac un lloc refinat i culte fins al punt de crear-hi una acadèmia literària. Hi van fer estada escriptors de renom, com ara Agrippa d'Aubigné, el poeta Pirrac, Saluste du Bartas, Montaigne, i el mateix Nostradamus. Hi va acollir humanistes com Étienne Dolet o Rabelais, que també va ser un dels seus protegits i, en agraïment, li va dedicar Gargantua.

La germana d'Henri, Jeanne III d'Albret (1528-1572), calvinista, també va fer residència a la cort de Nérac, i va fer traduir les Écritures al beranès i al basc, així com les *Psaumes* de David, encarregant la traducció a Pey de Garros. Hi va acollir a escriptors com Guillaume de Salluste du Bartas, deixeble de la cort de Navarra, considerat per Goethe un dels grans poetes francesos. Guillaume escrivia poemes en gascó i, tot i ser molt sol·licitat, no anà mai a Paris doncs preferia estar retirat a Nérac i escriure sobre el paisatge de la *campagne*. Fora del pla literari, arquitectònicament, el castell de Nérac juntament amb el de Pau, són els màxims exponents de l'arquitectura renaixentista occitana. Pel que fa a l'arquitectura civil, cal destacar les cases renaixentistes de Toulouse construïdes en el moment de la màxima explosió de la pintura pastel (anys 1530 a 1560). Aquesta calma tensa al catell de Nérac que comportava la presència de Marguerite s'espantava quan esclata el que seria la setena Guerra de Religió, entre la casa d'Albret i el tinent general de la província de Guyenne, que actuava en representació del rei de França. La província de Guyenne era domini de la corona, corresponent als territoris no pertanyents a la casa Albret que queden entre l'àrea de Limoges, Nérac i Rodez (veure imatge 1). Aquest conflicte esclata a raó de la mala aplicació de l'edict de Nérac que acabaven de signar Henri de Navarre i la Reine-Mère. Durant el conflicte, Marguerite es posa de costat del seu marit i suggereix al seu germà François per a que lideri les negociacions entre els dos bàndols. La guerra va ser curta, del 1579 al 1580, doncs François tenia feina amb els seus esforços militars als Països Baixos, i va culminar amb l'acord de pau de Fleix. L'acord principalment va consistir en reconèixer tots els drets dels hugonots recollits en tractats existents (de Valois, M, 1628).

A raó de la primera inscripció trobada d'en Marçal Marsal un cop arribat a Catalunya, corresponent a uns capítols matrimonials a la parròquia de Pontils que daten del 1582, es creu que Marçal devia marxar de l'Alvèrnia al 1580, durant o al final d'aquesta Setena Guerra de Religió. Es tractarà en detall aquest document en la propera secció però és oportú destacar aquí un parell d'informacions rellevants. En aquests capítols el rector hi escriu com a lloc de procedència "Elbets, bisbat de Tula", sense precisar parròquia. També s'esmenta que el pare de Marçal, difunt, es deia Joan i la mare Caterina. És interessant també com el rector escriu noms i cognoms doncs en ambdós casos la primera "a" es canvia per una "e", així el nom de Marçal Marsal l'escriu "Mersal Mersal", sense fer apreciació de la "ç". Amb aquesta lògica, el nom del pare es transcriu "Joan Mersal". Aplicant aquesta mateixa lexicografia al lloc de procedència, obtindríem "Albets", molt proper a la fonètica del nom dels "Albrets" en pronúncia afrancesada⁷. Es clar que la pronúncia "Albrets" devia ser exageradament allunyada de la fonètica real doncs a Marçal no li interessava que se'l reconegués com a provinent de territoris hugonots. Tot plegat fa pensar que el pare d'en Marçal servia a la casa dels Albret i que potser va morir durant el conflicte de religió i en Marçal, veient-se desemparat i sense terres (però amb diners, com es veurà després) decideix deixar enrere les guerres i la pesta i emigrar a Catalunya.

Un cop acabat el conflicte amb la pau de Fleix, el germà de Marguerite se'n torna als Països Baixos. A partir d'aquell moment, potser perquè se sentia menys observat, Henri fa els seus flirtejors amb les donzelles de la cort de Nérac molt més evidents, fins al punt que una de les noies queda embarassada d'Henri però finalment la criatura neix morta. Marguerite, cansada de que el seu marit li refregués

constantment pel davant les seves amants i infidelitats, va deixar de fer les funcions de mediació que tant havien ajudat a Henri. Al 1582, Marguerite se'n anà a París a petició de la seva mare i del seu germà Henri III, reis de França. Catherine pensava que si Marguerite tornava a París, això feia que Henri també hi anés. Sembla doncs que la Reine-Mère no sabia res dels problemes d'esterilitat de la seva filla ni dels periples d'infidelitat del seu marit Henri III de Navarre. A l'abril de 1583, després de llargues negociacions, els reis van autoritzar a Marguerite a retornar a Nérac. Al juny de 1584 el seu germà François va morir. Marguerite perdia el seu aliat més valuós. Amb la mort d'Alençon, Henri de Navarre esdevenia el candidat més probable al tron de França i amb això també creixia la pressió de que tingués un hereu. El 1585, en un gest totalment inesperat per una princesa del sXVI, Marguerite abandona el seu marit. Se suma a la Ligue i idea un pla per fer-se amb la ciutat d'Agen, que era la única propietat de la corona que li pertocava, corresponent a la legítima. L'estada de Marguerite a Agen va ser el principi d'un exili auto-imposat a l'Alvèrnia que va durar vint anys. Com es veurà tot seguit, al cap de quinze anys d'exili, Henri va aconseguir que el Papa anul·lés el seu matrimoni, podent-se tornar a casar i així tenir successió al tron.

Quan Marguerite va començar el seu exili, en Marçal Marsal ja havia emigrat a Catalunya doncs pensem va deixar l'Alvèrnia al 1580. L'exili de Marguerite a l'Alvèrnia no té relació directa amb en Marçal però si amb altres alvernesos doncs la seva presència va posar molta pressió als hugonots de la zona. Així mateix, el bàndol catòlic de les Guerres de Religió es va veure reforçat amb la seva activa participació a la Ligue fet que va provocar moltes morts d'hugonots alvernesos en batalla. És per això que hi va haver un èxode important d'hugonots alvernesos a partir de 1585 (Nadal i Giral, 1960). És per això també que els rectors de les parròquies de Catalunya on hi arribaven alvernesos i francesos en general van començar a demanar informació a les parròquies franceses en matèria de registres civils però es van trobar que a França no existien registres d'estat civil com existien a les parròquies catalanes. Els registres d'estat civil a França es comencen a construir a partir de 1539 a raó de l'Ordonnance de Villers-Cotterêts, promulgada per François I, que s'imposa als rectors l'ordre de portar un registre parroquial. Tot i això, els primers registres consolidats no es formen fins a finals del mil·leng. Aquesta manca de registres va fer que l'intercanvi documental entre bisbats de Catalunya i Occitània fos escàs. I, quan França va començar a disposar de registres, només el Bisbat de Barcelona feia aquestes peticions, tot i que sovint no aconseguia cap retorn (Moreu-Rey, 1959).

Marguerite es va exiliar primer a Agen, a la *Basse Auvergne*, arribant-hi al 1585. Agen és una ciutat que avui té aproximadament 34.000 habitants i que està al sud del que era l'Alvèrnia. Està a uns 200 km al sud de Corrèze. Va fer fortificar tota la ciutat, tasca que va durar mesos. Quan hi portava un any d'exili, van arribar les tropes reials, ordenades per la seva mare Catherine (el seu marit Henri serà rei de França al 1589, al 1585 era només rei de Navarre) i va haver de fugir per no ser presa. La Reine-Mère no acceptava el seu exili i alguns historiadors fins i tot creuen que Henri de Navarre i Catherine estaven coordinats per fer-la presonera i portar-la a Nérac on hi residia el seu marit. Després d'Agen, Marguerite se'n va anar a la fortalesa de Carlat amb el seu amant, Jean Aubiac, senyor d'Aubiac i de Galard. Dita fortalesa avui ja no existeix però estava situada en una plana al terme municipal de Carlat, *Haute Auvergne*, a 100 Km al sud de Corrèze. Es coneix exactament el viatge que Marguerite va fer d'Agen a Carlat i que va durar 6 dies: surt d'Agen el 25 de setembre de 1585, fa nit el 25 a Brassard (a l'Agenais), l'endemà a Saint-Projet, el 27 a Bournazel, el 28 a Entraygues (al Rouergue), el 29 a Montsalvy i el 30

arriba al castell de Carlat. En els dies següents la comitiva de servents de la princesa arriba, portant-li els mobles, els vestits i les joies (Moisan, 1999). Marguerite hagués volgut quedar-se a Carlat però el nou governador del municipi rebia instruccions de la Reine-Mère i d'Henri d'allunyar-la del senyor d'Aubiach. Aquest fet sumat a l'arribada de la pesta en aquella zona de l'Haute Auvergne fan que Marguerite decideixi tornar-se a moure, aquesta vegada cap a l'est.

Aquesta decisió de la princesa corrobora el segon motiu de l'emigració de Marçal a Catalunya, ja apuntat en el primer paràgraf d'aquesta secció, la pesta, que s'anava estenent de forma irregular per tot el territori de l'Alvèrnia. Així, el 20 d'octubre de 1585 Marguerite deixa el castell de Carlat per anar al Castell Ybois. No resten traces de la ubicació exacta del castell però es coneix que era a la *commune* d'Orbeil, un municipi a l'est de l'Haute Auvergne, a l'altre banda dels volcans de l'Auvergne. Sembla que la pesta no hi hauria arribat, segurament bloquejada pels promontoris muntanyosos. Issoire es troba a 120 Km a l'est de Corrèze i aproximadament a la mateixa alçada. Amblard de Scorailles-Claviers, senyor de Murat-Larabe, va rebre l'encàrrec de la Reine-Mère de prendre el comboi de Marguerite i desviar-lo al castell d'Usson però, tot i que no se'n va sortir, si que va ser pressa un cop va arribar al castell d'Ybois. Marguerite devia sospitar de la cacera i va prendre una ruta gens immediata, primer passant per Vic, des d'allà a Pailherols, després al cim de Plomb du Cantal, baixant pel coll de Prat de Bouc al Lioran per després recuperar la vall de l'Alagnon i Murat i anar després cap a Allanche. Van començar a caure les primeres neus quan la comitiva passava el Plomb du Cantal. En algunes parts el camí es feia tant perillós que van decidir baixar dels ases i fer la ruta a peu. Els bous amb prou feines se'n sortien d'estirar els carros. Seguit d'Allanche van passar per le Luguet, Besse i Saint-Saturnin. El tram final anava d'Ailler, ja a la *commune* d'Orbeil, fins a l'abadia de Suxillanges, per finalment arribar al castell d'Ybois (Williams, 1911). Finalment, el 13 d'octubre de 1586 Marguerite va ser capturada pel senyor de Murat-Larabe i empresonada pel seu germà al castell d'Usson. El castell d'Usson és un dels castells càtars dels Pirineus Orientals, es troba a la *commune* de Rouze, al *département* de l'Ariège, molt a prop de la frontera amb Espanya i a només 50 Km al nord de Prades. Per desig exprés de la Reine-Mère, el senyor d'Aubiach -que va ser capturat amb ella- va ser executat davant de Marguerite, que pensà que seria també el seu destí. Però el seu carceller, el Marquès de Carrillac, va canviar de bàndol i va deixar de ser lleial a la corona per passar a formar part del bàndol més radical de la Ligue. Carrillac va alliberar Marguerite a principis de 1587. Tot i obtenir la seva llibertat, Marguerite va decidir de quedar-se al castell d'Usson. Hi ha molt poca informació sobre aquesta etapa però mentre era a Usson va saber de la mort de la seva mare, de l'assassinat del seu germà rei i de l'ascensió del seu marit al tron de França el 1589 amb el nom de Henri IV.

Henri no era acceptat per la població catòlica i va veure's obligat a tornar a convertir-se al catolicisme. Ho va fer quatre anys després de l'ascensió al tron, al 1593, any en que també va contactar Marguerite per demanar-li d'anul·lar el matrimoni doncs la seva esterilitat estava més que provada i ell necessitava un hereu. El fet de que es convertís al catolicisme va fer-ho fàcil per a que el Papa acceptés anul·lar el matrimoni. Finalment, el 1599 el Papa anul·la el matrimoni, fent referència a l'esterilitat de Marguerite. Un any després, Henri IV es casa amb Marie de Médici qui, nou mesos després, li va donar un fill baró. Al 1605, després de dinou anys al castell d'Usson, Marguerite va a Paris per portar a judici al compte d'Auvergne, nebot seu i fill bastard del rei Charles IX de França. Marguerite hauria d'haver heretat de la seva mare Catherine algunes propietats a l'Alvèrnia que van ser donades al compte en recompensa i buscant algunes aliances. Marguerite guanya el cas i rep, no només aquestes propietats que li corresponien

per la legítima, sinó la totalitat de la herència materna. Marguerite, sense descendència, anomena com a hereu seu universal a Louis XIII. Aquest va ser un moviment polític molt important doncs va suposar la transició dinàstica de la família Valois (de la qual Marguerite era l'últim descendent) a la dels Borbons, essent Louis XIII el primer rei Borbó del tron de França. El 14 de maig de 1610 Henri IV va ser assassinat per un monjo fanàtic. D'ençà llavors i fins al 1643 Louis XIII va ser el rei de França i del 1610 al 1620 va ser rei de Navarre. Al 1620 el regne de Navarre es va fusionar amb el regne de França. El 27 març de 1615 Marguerite va morir de malaltia.

En efecte, des de la fi del segle XV, la corona de França controlava tota l'Occitània a l'excepció del comtat de Niça i de la zona feudal aquità-pirinenca però s'activà la necessitat de controlar també aquestes zones i per això la corona intentà aliances amb els poders locals, sobretot la noblesa però també la burgesia d'aquestes terres. La centralització per part de la corona d'aquests territoris pendents no es va fer de cop sinó per etapes: els feus i les vil·les autònomes van ser preses per parlamentaris provincials qui després van passar el control als seus superiors, els funcionaris reials que normalment eren nobles locals. Aquesta centralització va ser finalitzada amb la Révolution i el Premier Empire. Cal tenir en compte que aquesta centralització no va ser uniforme, ni en el temps ni en l'espai. Va ser interrompuda de 1559 a 1593 per la joventut i les malalties dels reis i per les Guerres de Religió. De 1610 a 1653 va tornar a ser interrompuda per les darreres resistències de la noblesa feudal. La presa del poder per part de Louis XIV al 1661 va consagrar el triomf de la centralització monàrquica a tota la França sense excepció alhora que aquests darrers territoris centralitzats van ser també els que més es van oposar i revoltar contra la imposició monàrquica, especialment Occitània (Lavelle, 2004). Les possessions dels Albret van passar finalment a França, essent oficialment incorporades al domini reial el 1607 per Henri IV, a excepció del reialme de Navarre i del vescomtat de Béarn, que van incorporar-se al 1620. Alguns reductes feudals com els de Donzenac, Boussac i Corrèze no s'incorporarien fins al 1653, per les residències de la noblesa feudal. En alguns casos, els feus que oposaren més resistència es van incorporar al 1661, quan Louis XIV va consagrar el triomf de la centralització monàrquica a tota la França sense excepció.

Corrèze. La fugida del feudalisme

A banda de la pesta, les Guerres de Religió i de l'opressió que patien els protestants d'ençà l'arribada de Marguerite a l'Alvèrnia, el tercer fet que important i que influirà a que Marçal Marsal marxés d'Occitània cap al 1580 és, tal i com s'ha avançat, la venda dels feus de Donzenac, Boussac i Corrèze que Catherine de Médicis va fer al comte de Ventadour al 1572. Més tard, al 1594, amb la extinció dels Lévis-Ventadour, la casa de Rohan, a raó d'un casament, passarà a disposar del seu domini. És així com els Soubise esdevenen senyors de Corrèze, de Donzenac i de molts altres llocs fins que aquests últims reductes feudals occitans s'incorporaran definitivament a la corona de França abans de la presa de poder de Louis XIV al 1661. Així, al 1572 els feus de Donzenac, Boussac i Corrèze, en mans de la corona des del 1445, retornen al sistema feudal i s'hi mantenen fins al 1661. Recordem el que ja s'ha dit, Donzenac, Boussac i Corrèze surten del sistema feudal quan Géraud II de Ventadour-Donzenac, senyor de Donzenac i de Boussac, poc abans de 1389, ven les seves terres a Jean, duc de Barry, qui les donà a la seva dona Jeanne de Boulogne. Aquesta es tornarà a casar i ho farà amb Georges de la Trémouille, senyor restituït de Donzenac, Boussac i Malemort. Georges de la Trémouille dona en dot l'any Boussac, Corrèze i Donzenac a Louise, la seva

filla, per al seu casament amb Bertrand de la Tour, setena generació com a comte d'Auvergne. En l'espai de temps que va del 1389 al 1572, però sobretot del 1445 al 1572, les terres de Donzenac, Boussac i Corrèze estaran lliures de senyors feudals i gestionades per dinasties reials, majoritàriament protestants, sobretot a partir de 1524, quan el duc d'Albany, Jean Stuart, rep aquests territoris en herència de la seva esposa, Anne de la Tour. Com ja s'ha vist, Anne de la Tour va establir que, quan Jean Stuart morís (va ser al 1536), les terres passarien a Catherine de Médicis (llavors duquessa d'Orleans), neboda d'Anne de la Tour. Com s'ha vist també, Catherine va ser neutral religiosament parlant fins que la seva filla, Marguerite, es va casar amb Henri de Navarre, protestant, al 1572. En aquell moment es van produir al mateix temps els fets de la massacre de Saint Barthélémy, el casament de Marguerite i la venda dels feus de Donzenac, Boussac i Corrèze, precisament per a que no passessin a mans protestants a raó del casament de la seva filla. D'aquí que puguem afirmar que, si bé durant el període de 1445 a 1536, els feus de Donzenac, Boussac i Corrèze van ser gestionats per la dinasties reials protestants, del 1536 a 1572, van ser estar a càrrec de Catherine i gestionats de forma neutral.

Es molt acceptable de suposar que la tornada al sistema feudal i al catolicisme, junt amb la pressió als protestants de l'Alvèrnia, la mort del pare i la pesta, influïssin en la decisió de Marçal Marsal de fugir a un territori on el feudalisme i el catolicisme es deixessin sentir menys, i aquest lloc estava fora de França, essent el més proper, Catalunya. Els orígens cronològics del protestantisme a França es situen a l'Antic Règim. El protestantisme va ser en gran mesura un fenomen occità. Als segles XVI i XVII, religió i política encara eren inseparables. Escollint el calvinisme, Occitània no només exprimia la religió que li era pròpia sinó també l'esperit d'oposició política a la tendència majoritària francesa que encara la caracteritza avui (Lavelle, 2004). Al 1522 François Lambert (1487-1530), predicador als Cordeliers d'Avignon, la seva vila natal, es va convertir a les tesis de Luther i les va estendre a tot el Bas-Languedoc. Ell va proposar el sistema presbiteri-sinodal als luterans alemanys però el refusaren al·legant diferències de cultura política. El protestantisme massiu comença amb l'arribada de Calvin a Gèneve el 1541. El 1559 l'Església reformada de França es comença a organitzar. Grans famílies com les dels Bourbons s'hi van convertir. Les tres quartes parts dels protestants francesos es trobaven per sota de la línia dibuixada per les ciutats de Nantes-Orléans-Lyon. Entre el 1598 i el 1629, els dos terços de les ciutats franceses reconegudes com a hugonots eren a Occitània i la major part eren als marges nord-occidentals, en els territoris d'Aunis, Saintonge, Poitou i Vendée. El protestantisme va ser un fenomen principalment nobiliari i urbà. La majoria dels nobles occitans s'hi van convertir. La burgesia i les classes populars urbanes van tendir al protestantisme més que no pas els camperols, d'aquí la dita d'Emmanuel Le Roy Ladurie "*cardeurs hugenots et laboureurs papistes*". Aquesta sociologia es correspon exactament a la del catarisme en el seu moment. El protestantisme abandonà el llatí com a llengua bíblica i litúrgica i adopta el francès, juntament amb l'occità bearnès i el gascó, segons la zona. Així les llengües adoptades pels protestants són una mostra més de la ambigüitat que caracteritza Occitània dins el sistema francès: la integració de models oposats.

Aquesta integració de models oposats que caracteritza Occitània no va ser fàcil, sobretot pel que fa a la religió, raó per la qual les Guerres de Religió van ser més llargues a Occitània (1547-1596) que a la resta de França (1562-1593). A Occitània, protestants i catòlics, es recolzaren en organitzacions territorials de les que en van ressorgir vells esperits autonomistes. Durant els anys en que Corrèze va estar gestionada per la corona, les forces vives del protestantisme es trobaven al Béarn, i sobre l'arc que anava des de Gèneve a La Rochelle. També a Dauphiné i a la zona del Massif Central i tota la seva frontera amb el

Llenguadoc, i una mica més al nord, a Angenais, a la zona de l'antic país càtar. El protestantisme també era important a la resta de la Gascogne, al Pays de Foix, al Quercy, i al nord de la Gascogne fins al Poitou i la Vendée. Les províncies occitanes que s'incorporarien més tard al protestantisme van ser l'Auvergne i el Limousin. Al sud de l'Occitània, les zones més catòliques eren el Bordelais, la Provence, Toulouse i el centre del Languedoc, on sembla que l'església medieval es va sobreposar a les tendències heterodoxes. A raó dels fets de Saint-Barthélémy, els protestants d'Occitània van reforçar la seva organització política i es van congregar en l'anomenada Union Protestante. Per altra banda, la confluència del calvinisme, la cultura de la République i el catolicisme en el mateix espai occità va produir una veritable confrontació política, pràcticament de guerra civil a tres bandes, tot i que el territori occità estava principalment dominat per protestants i catòlics. Els territoris controlats per la Union i la Ligue eren discontinus. La Union dominava en els territoris occitans de Saintonge, l'Angoumois, le Poitou, le Forez, le Lyonnais, i la Borgonya. De fet, la Union tenia per capitals Nîmes i Montauban, i governà també la major part del Dauphiné, del Languedoc, de la Gascogne i del Périgod. Els catòlics controlaven tres grans ciutats de la zona del Midi –Aix-en-Provence, Toulouse i Bordeaux-, això vol dir que dominaven els territoris de la Provence, el Bordelais, l'Agenais i Toulouse. Així, els territoris de la Union i la Ligue estaven fets de peces i trossets, amb l'agregant d'estar militarment partits en dos per Toulouse.

Quan al 1594 Henri IV va prendre les seves funcions reials, la Union va esdevenir una organització més religiosa que política i es va anar estenent a tot el reialme, aconseguint molt bona representació al Pays d'Oïl. En aquest moment expansiu, la Union va negociar amb el rei l'estatut dels protestants. Finalment, però, la Union va ser dissolta al 1598, segons els acords del Édít de Nantes, ja mencionat anteriorment. Amb aquest edicte, Henri IV va establir una coexistència entre les dues religions, catòlica i protestant, única a Occident. Els hugonots van obtenir la llibertat de consciència; el dret limitat d'exercici del seu culte; la igualtat política i les anomenades "places de sûreté"; van aconseguir auto governar-se en les anomenades vil·les autònomes, els dos terços de les quals eren a Occitània. Els conflictes entre religions estaven regulats per "chambres miniparties", que es reunien a Toulouse o Castres, a Bordeaux o Nérac, i a Grenoble. Però aquest esperit de coexistència, el que els occitans anomenaven "la convivència" -molt apreciada pels occitanistes-, va quedar molt limitat per la intolerància d'un gran nombre de creients d'una i altra religió. Destacar que, a Navarre i Béarn, Henri IV no va aplicar completament l'Édit de Nantes, deixant així subsistir el protestantisme de forma oficial. Per als alvernesos, i sobretot els bearnesos, Henri IV quedà per sempre com a "lo nostre Enric", com a prova de la significança que l'hereu de la corona va tenir per aquestes terres d'Occitània. Per altra banda, i deixant de costat el comtat de Foix, Henri IV va ser qui va confirmar l'estatut que encara avui és el vigent al Principat d'Andorra, vestigi del conjunt feudal aquità-pirinenc.

Tal i com s'ha avançat, des de la fi del segle XV, la corona de França controlava tota l'Occitània a l'excepció del comtat de Niça i de la zona feudal aquità-pirinenca. El feus de Donzenac, Boussac i Corrèze van ser les darreres incorporacions a la corona d'entre el conjunt feudal aquità-pirinenc. Aquest gran conjunt feudal comprenia la senyoria d'Albret, el reialme de Navarra, el vescomtat de Béarn i els comtats d'Armagnac, de Foix, de Rodez, del Périgod i la major part del Limousin. Al 1527, el titular de tot aquest conjunt, Henri II de Navarra (o d'Albret) esposà la germana del rei François I, Marguerite d'Angouleme, o de Navarra. La filla d'aquest matrimoni, Jeanne III d'Albret (1528-1572) es va casar al 1548 amb Antoine de Bourbon, fundant així la casa de Bourbon-Albret. Al 1555, a la mort del seu pare, ella heretà el conjunt

feudal. Jeanne III d'Albret es va convertir públicament al protestantisme al 1560 i entre el 1566 i el 1571 va prohibir el catolicisme a Navarre i a Béarn. Els béns de l'església catòlica van ser confiscats i van servir per al manteniment d'un conjunt d'escoles sota la seva protecció. Les parts de la Bíblia que es podien predicar van ser traduïdes al basc i al bearnès (occità parlat a Béarn, variant del gascó), úniques llengües en les que els pastors oficialment investits des de Genève podien predicar. L'ordre moral fou establert i el carnaval prohibit. De 1566 a 1620, el conjunt de Navarre-Béarn va ser una partida política independent molt conscient de la seva identitat calvinista, amb ganes d'adquirir un alt nivell cultural i amb gran tradició militar que, a tals efectes, s'emmirallava amb Escòcia i els cantons de la Suïssa calvinista. Així, amb aquest gran pes protestant de la casa d'Albret, no ha de sorprendre que a Corrèze hi hagi algunes cases renaixentistes molt influenciades per l'estil arquitectònic de la cort de Nérac, com ara els *hôtels* Florentin i el de Terriou, que formen part d'un conjunt *d'hôtels de la Renaissance* agrupats al voltant de l'església de Saint Martial. Com a prova de rebuig al feudalisme, també hi trobem un carrer anomenat de Barry, en record de Jean, duc de Barry, a qui els Ventadour al 1389 van vendre els feus de Donzenac, Boussac i Corrèze, iniciant així l'etapa de possessió no feudal dels feus que es va allargar fins al 1572. Corrèze també té un record per Marguerite, la Porta Margot, amb una figura de Saint Martial incrustada i que dona entrada al nucli murallat. Aquesta porta simbolitza l'apreci dels *corrèziens* a qui va ser una reina tolerant i plena de bones intencions.

Tal i com s'ha vist, si bé en la primera inscripció -de 1582- que Marçal Marsal fa en una parròquia catalana, fa referència a la casa Albret com a lloc de procedència, en les següents, i a partir de 1587, ja es referirà al "lloc d'Albix, parròquia de Corrèze, bisbat de Tulle". Per investigar els orígens occitans de Marçal Marsal, l'autora ha fet una estada de recerca als Archives Départementales de la Corrèze⁸, on s'hi recullen les actes civils més antigues provinents de les parròquies i del mateix bisbat de Tulle. Les actes civils, juntament amb el cadastre i documents militars, es troben disponibles en línia⁹, mentre que manuals notariais i altres documents singulars cal consultar-los a l'arxiu mateix. La consulta de manuals notariais ha sigut essencial per a aclarir les troballes fetes en els registres civils. L'objectiu de la recerca era trobar els orígens de la família Marsal a Corrèze i aclarir la procedència i significat del mot Albix doncs, consultant llibres d'història de l'època, no s'ha trobat cap llogaret o pedania pertanyent a la parròquia de Corrèze o al bisbat de Tulle amb aquest nom. Aquests fets van ser contrastats amb l'Association Généalogique en Corrèze¹⁰, de la qual l'autora n'és membre d'ençà l'inici d'aquest estudi. L'Association també m'informa de que, tot i que l'Ordonnance de Villers-Cotterêts (segons la qual les parròquies estaven obligades a portar un registre d'actes civils) es fa efectiva al 1539, la parròquia de Corrèze no tindrà registres fins al 1607. Per tant, els recursos civils més antics dels que dispenso per reconstruir l'origen Marsal a Corrèze daten del 1607. Si estimem que Marçal Marsal va emigrar al 1580 i que devia tenir uns 20 anys quan va arribar a Catalunya, doncs es va casar al 1582, al 1607 tindria uns 45 anys. Això vol dir que en els primers anys d'existència de registre hi podríem arribar a trobar, com a molt, i pel que fa a família directa, la defunció de la mare (tot i que, com es veurà més endavant, va morir abans de l'existència de registres parroquials) o de germans (si és que en tingués). Hi trobarem, però, només família indirecta, com es veurà tot seguit.

"Marsal" és i era un cognom poc freqüent a l'Alvèrnia. És l'evolució de la forma popular occitana del patronímic "martial" (guerrer o marcial), provinent del llatí "martialis" (Mergnac et al., 2007). A mitjans del segle III, el papa Fabien envià set missioners de la Gàl·lia, de nom Martial, a Limoges. Així, com no podia ser d'altre manera, el primer bisbe de Limoges es deia Martial. El seu apostolat es va estendre

més enllà de Limoges, arribant a Saintes, Toulouse, Agen i Mende. D'aquí que la major part de noms de parròquies que porten el nom de Saint-Martial hagin aparegut en aquesta zona i la veïna Haute-Vienne, com és el cas de Saint-Martial de Corrèze, tal i com s'ha vist anteriorment. Astor (2002) remarca que cap a la zona dels Pirineus Orientals les parròquies que han adoptat aquest nom ho han fet en la forma popular occitana de Saint-Marsal. El mateix autor explica que hi ha versions anteriors a la forma occitana Marsal, com ara Marsau, Massal, Massau. També diminutius de pertinença com els de Marsalet o Marsaleix, o de filiació com Marsalon, Marsallon o Marsallat (Astor, 2002). Lemaitre, en el seu llibre "Le Scribe et le Mage" explica que un 53% dels *noms de famille* o patronímics d'origen corrézien provenen de noms de llocs (toponímia). Un 19% venen d'antics cognoms o de noms baptismals. Un 14% evocuen particularitats físiques o morals i, el 14% restant prové de noms d'oficis. L'evolució i, sobretot, el registre i tractament, dels noms de famille a França és ben diferent de la casuística dels cognoms catalans. A l'època dels gals (sense poder precisar dates) els habitants només portaven un nom. Amb la invasió romana, els noms gals es comencen a relacionar amb els llocs, a raó de la dominància d'algú en un determinat lloc. Per a la construcció d'aquests noms toponímics s'hi afegeix el sufix -ac/-acum, que designa el domini al que fa referència. Aquest sufix ha evolucionat de forma diferent segons les regions. Preguem per exemple Soursac, l'arrel Sours- prové, segons els experts en patronímica, d'un home llatí anomenat Surtius o Sauricus. Soursac significa doncs "domini gal.lo romà de Surtius (o Sauricus)". Amb el temps, sobretot a Occitània, s'afegeixen al sufix -ac/-acum, els sufixos -an, -at, i -argues, que indicarien el mateix, la presència d'un domini gal.lo romà. Al segle IX, la invasió germànica va portar molts noms que han estat transmesos sobretot a la població del Nord i Est de França.

Al segle X, s'afegeixen sobrenoms als patronímics, per claredat i per evitar homònims (exemples cèlebres son: Pépin le Bref, Charles Martel, Jean Petit, o Pierre Le Borgogne). Però és sobretot al segle XIII que els sobrenoms es multipliquen per una major necessitat de precisió degut als augments de població. Caldran dos segles per a estabilitzar els sobrenoms i convertir-los així en cognoms. A diferència de Catalunya, a França es fa ús només del cognom del pare. Però no ha estat sempre així, ja que com veurem amb la mateixa família Marsal de Corrèze, el cognom de la mare -i que habitualment serà un nom de lloc-, alhora de batejar un fill, aquest a vegades s'interposa entre el nom i el cognom del pare per distingir el fill d'altres nou nats al municipi. Això es farà per evitar confusió quan dues famílies del mateix municipi i amb el mateix cognom tinguin fills en contemporaneïtat. Com s'ha esmentat anteriorment, no serà fins al 1539, a partir de l'Ordonnance de Villers-Cotterêts, promulgada per François I, que s'imposa als rectors l'ordre de portar un registre parroquial d'esdeveniments civils. En altres paraules, els *noms de famille* s'oficialitzen al 1539 amb aquests registres parroquials, predecessors dels registres d'estat civil actuals. Val a dir també que, tot i aquesta ordre, els primers registres parroquials conservats a França daten de finals del segle XVI (per la parròquia de Corrèze no serà fins al 1607) doncs durant les Guerres de Religió es van destruir els pocs que hi poguessin haver. Pel que fa al cas de Corrèze, cal recordar que el municipi/parròquia estarà sota domini catòlic a partir de 1572 quan Cathérine de Médicis ven els feus de Boussac, Corrèze i Donzenac a la família Ventadour. Això vol dir que qualsevol inscripció trobada als registres civils de l'Archive Départementale de la Corrèze, donat que serà posterior a 1607, indicarà que aquella família practicava la religió catòlica. Tampoc és que hi hagués alternativa, si és que la família en qüestió volia registrar els seus fets civils.

La recerca portada a terme als Archives de la Corrèze resulta en la identificació de dues famílies Marsal, o millor, dit, “Marlsaou”, que és tal i com els rectors francesos escrivien el cognom en aquella època. En efecte, a banda de les variants a la forma “Marsal” apuntades anteriorment per Astor (2002), Marsau, Massal, Massau, Marsalet o Marsaleix, Marsalon, Marsallon o Marsallat, sembla que encara n’hi hauria una altra, Marlsaou. Aquesta variant és típicament occitana, a raó del sufix -ou, que tal i com indica Lafita (1993), n’és un indicatiu geogràfic. Cal tenir en compte que, a França i arreu, durant els sXVI i XVII, els escrivans, notaris i rectors, escrivien tal i com sonava. Per tant, no ens ha de sorprendre que el rector de Pontils transcrivís Marlsaou com a Marsal (i a voltes Marçal) doncs la pronúncia afrancesada de Marlsaou sona com a Marsal o Marçal. Per altra banda, a Corrèze es compleix allò esmentat per Mergnac et al. (2007), de que “Marsal” és la forma evolucionada de les variants que l’han precedit. En efecte, a la parròquia de Corrèze el cognom Marlsaou s’extingirà cap al 1627 (any en que es troba la darrera inscripció) i ja no tornarà a ressorgir. En canvi, al Département de la Corrèze, es troba la variant Marlsaou junt amb “Marssau” i “Martial” fins a finals del sXVII. Després deixaran d’utilitzar-se progressivament per passar a utilitzar la forma Marsal definitivament.

La primera inscripció del cognom en la seva forma definitiva “Marsal” es troba en un casament entre Jean Marsal i Gabrielle Ceron, datat el 05/01/1701, a Tulle, a la parròquia de Saint Pierre. Un exemple de la transició del cognom el trobem en un document notarial d’una família feudal del Département de la Corrèze datat del 1609 en el que el cognom està escrit de dues formes diferents en el mateix document, com a Martial i Marssau. En un altre document de la mateixa família de 1759 el cognom apareix com a Marsault. I encara en un altre document, escriuen Marssaulls. Pel cas concret dels Marlsaou de Corrèze, es troben dues famílies, una del Bessou i l’altre de l’Hôpital, ambdós llogarrets de la *commune*/parròquia

Imatge 3. Tableau d’assemblage du cadastre Napoléonien. La imatge mostra la part centre-oest del terme municipal de Corrèze. El primer cercle de la dreta mostra el nucli de Corrèze, el cercle del mig el nucli del Bessou i el cercle de l’esquerra, el nucli de l’Hôpital. Es pot observar que Corrèze limita per l’oest amb la *commune* d’Orliac du Bar

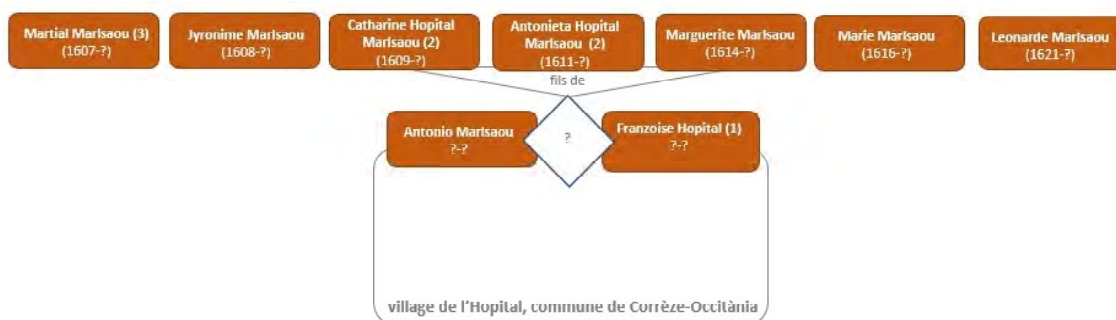
de Corrèze. La imatge 3 mostra els diferents llogarrets de la parròquia distribuïts al voltant del nucli de Corrèze al centre. Aquesta imatge correspon a un fragment del plànol-guia del cadastre més antic de França, realitzat entre el 1808 i 1849. Aquest cadastre va ser manat a fer per Napoleó, és per això que normalment se'l coneix com al cadastre de Napoleó.¹¹

Es desconeix de quina de les dues famílies Marlsaou de Corrèze procedia en Marçal doncs els actes civils trobats corresponen majoritàriament a bateigs, fet que no permet ser concloent. En la imatge 4, al final d'aquesta secció, s'adjunta l'arbre que s'ha pogut realitzar de dues famílies Marsalou, tant la de l'Hôpital com la de Bessou. Es pot observar que en ambdós casos, els registres trobats comencen al 1607 i 1610 respectivament (com no pot ser d'altra manera a raó de la no existència de registres abans del 1607) i finalitzen al 1621 i 1627, respectivament. En ambdós casos també es troben només actes de bateig. Una altra coincidència és que la majoria de nou nats són nenes, fet que explicaria que no es trobin actes amb el cognom Marlsaou més enllà del 1627, a raó de l'extinció del cognom. Començant amb la família Marlsaou de l'Hôpital, l'hospital de Corrèze dona nom al llogarret de l'Hôpital i se sap que aquesta entitat extreia quotes d'una dotzena de llogarrets de la parròquia, a part del mateix llogarret de l'Hôpital. Aquestes quotes es recaptaven per a poder pagar l'aportació que tot membre maltés havia de fer a la comandaria de Carlat. Es desconeix la periodicitat però Poulbière (1964) precisa que es tracta de setze cups de sègol, setze mesures de civada, dos pollastres i deu sous d'argent.

L'Ordre de Malta és una ordre militar i religiosa catòlica fundada a Jerusalem al sXI per comerciants d'Amalfi (Itàlia) amb la construcció d'un hospital per a peregrins. Va néixer en el marc de les croades i va portar a terme accions religioses contra musulmans i també d'auxili i hospitalització dels seus membres. D'aquí que al principi als seus membres se'ls anomenés "cavallers hospitalaris". Convé aclarir que els Hospitalers no van ser la primera ordre d'aquestes característiques. Abans havien sorgit els Templers, amb una funció més militar que religiosa. Els Hospitalers, imitant als Templers, s'afegeixen funcions militars i es refunden com a tal. És important de destacar que l'església catòlica encara avui considera a aquestes dues ordres com les úniques universals. Al 1312 el Papa Climent V aboleix l'ordre dels Templers i fa hereva de tots els seus béns a l'ordre dels Hospitalers. Al SXV l'ordre s'organitza per llengües, essent les següents: Provençal, Alvernès, Francès, Italià, Aragonés (o Navarrés) Anglès, i Alemany. Al 1462 Castella i Portugal es van separar de la llengua aragonesa i van formar conjuntament la vuitena llengua. Al sVI, l'anglès es suprimeix i posteriorment es torna a introduir al 1782 de forma provisional com a llengua anglo-bàrbara. De l'organització de la Ordre, se'n desprèn al gran pes que va tenir en territori occità, amb dues llengües representades. L'Ordre de Malta es desplegava en comandaries. Una de les moltes comandaries que tenia en territori occità era la Comandaria de Carlat. S'ha mencionat Carlat anteriorment doncs va ser un dels refugis de l'exili de Marguerite de Valois a l'Alvèrnia. Marguerite va arribar a Carlat el 25 de setembre de 1585. En aquell moment, el comandant de Carlat era Thomas de la Tour d'Auvergne, descendent d'Anne de la Tour, tieta de Catherine de Médicis. La història de la *Commanderie de Carlat*, com en molts casos, té l'origen en els Templers. Va ser Ramón Berenguer el Gran, templer, qui al 1128 va fundar la comandaria a la fortalesa amb el mateix nom. La fortalesa li va arribar via matrimoni amb Douce de Carlat. Després de la dissolució de l'ordre dels Templers al 1312 la *Commanderie* va passar als Hospitalers de l'Ordre de Saint-Jean de Jerusalem.

Els progenitors de la família Marlsaou de l'Hôpital eren l'Antonio Marlsaou i la Françoise Hopital. Notar que la mare porta el cognom del lloc i que el rector l'escriu encara sense accent circumflexe. Es desconeix la data del casament però s'han trobat 7 actes de bateigs de les filles i fills. El 1607 van batejar a Martial Marlsaou¹², el 1608 Jyronime Marlsaou¹³, el 1609 Catharine Hospital Marlsaou¹⁴, el 1611 Antonieta Hospital

Marlsaou¹⁵, el 1614 Margueridte Marlsaou¹⁶, el 1616 Marie Marlsaou¹⁷, i el 1621 Leonarde Marlsaou¹⁸. Un sol fill baró i sis nenes. Destacar que al fill baró li posen de nom Martial, fet que es repetirà en la família Marlsaou del Bessou. Així mateix, en Marçal Marsal segueix la norma doncs, com ja s'ha dit, Marsal/Marçal és una variat de Martial. Per altra banda, notar també que a dues de les nenes, les nascudes al 1609 i al 1611, se'ls afegeix el cognom de la mare. Com ja s'ha esmentat, aquesta pràctica es feia per evitar confusió entre famílies del mateix municipi amb el mateix cognom que batejaven a fills o filles en contemporaneïtat. Al analitzar els fills de la família Marlsaou del Bessou, veurem que aquest és el cas, tot i que la família del Bessou no afegirà el cognom de la mare als fills o filles coetanis. En efecte, els progenitors de la família Marlsaou del Bessou són en Martial Marlsaou i la Jyronime Besou. Novament, la mare porta el cognom del lloc, escrit únicament amb una "s" enlloc de les dues de l'actualitat. El 1610 va néixer Leonarde¹⁹, el 1614 Jarne²⁰, el 1616 Francoisze²¹, el 1618 Martial²², el 1624 Isidre²³ i el 1617 Antonie²⁴ i Leonarde²⁵. Un total de 5 nenes i 2 nens, batejant també el primer com a Martial. Un segon aspecte important a notar és que dues de les nenes, germanes, porten el mateix nom, Leonarde. Aquest fet es donarà també amb en Marçal Marsal que, com es veurà, té un germà més petit amb el mateix nom. En totes les inscripcions es troben traces d'occità, com ara "fugit" enlloc del francès "était", "lo" enlloc de "le", "forring" elloc de "fut", "agit" enlloc de "serait", entre d'altres.

- (1) El cognom agafa nom de lloc
- (2) El cognom de la mare en alguns casos es posa com a "middle name" per a distingir-se entre les dues famílies Marlsaou. S'observa que això es dona en casos de naixements propers en les dues famílies.
- (3) Sembla que és costum de posar Martial (Marçal/Marsal) al primer fill mascle, tal i com també era el cas per a en Marçal Marsal.
- (4) També sembla habitual repetir noms entre germans, per tant no ens ha d'estranyar que els dos germans que van emigrar es diguessin Marçal Marsal

Imatge 4. Representació genealògica de les famílies Marlsaou del *village de l'Hôpital* (superior) i del *village du Bessou* (inferior)

Com ja s'ha esmentat, a excepció de la primera inscripció a la parròquia de Pontils el 1582, en Marçal Marsal es referirà sempre al "lloc d'Albix, parròquia de Corrèze, bisbat de Tulle" com a lloc de procedència. Com s'ha dit anteriorment també, sabem que Albix/Albeix (que es tal i com ho escrivia el rector de la parròquia de Pontils) no es correspon a cap pedania o *lieux dit* (lloc conegut) de la parròquia de Corrèze. Així l'opció més probable és que Albix sigui un cognom d'alguna casa amb certa història. En efecte, un

cop acabada la recerca sobre el cognom 'Marsal' als *Archives Départementales de la Corrèze*, s'inicia la recerca sobre el cognom 'Albix'. Es troben vàries actes a la parròquia de Corrèze que contenen el cognom 'Albich', que sona igual que 'Albix'. En aquella època era normal que els llocs donessin cognom a les persones (per exemple, en el cas dels Marlsaou que, com s'ha vist, en ambós casos les progenitores portaven de cognom el nom del respectiu llogarret). A vegades, però, el procés era a la inversa, és el cognom de la família el que donarà nom al lloc i, sovint, és difícil saber quin és el cas per no saber quin és primer. Pel cas dels Albich, és clar que el *nom de famille* és el que donarà nom a la casa com a lloc de procedència. De tots els Albich trobats i estudiats, s'ha observat que d'ença l'existència de registres (1607) i fins al 1627 tots provenien del nucli antic de Corrèze, el nucli murallat al voltant de l'església. A partir de 1627 es troba algun Albich en algun altre llogarret del municipi de Corrèze. Així, sembla encertat de pensar que, després de la mort del pare d'en Marçal Marsal, la mare, na Caterina (Albich) hauria anat a viure a la casa que la família Albich tenia dins les muralles de Corrèze. En Marçal Marsal ho hauria sabut segurament per algun altre alvernès immigrant i, d'ença al moment de saber-ho, hauria donat les seves credencials de procedència actualitzades en el moment de fer inscripcions parroquials.

Finalment, es realitza una última recerca als arxius, sobre l'existència de persones amb els cognoms Albich + Marsal. Recordar que, cas d'haver-hi dos cognoms, el primer correspon sempre el de la mare i la inclusió d'aquest cognom és només a efectes de distingir-se d'altres famílies amb els mateixos cognoms. En un manual notarial de 1712 es troba un document de tutela de menors en el que apareixen els dos cognoms. En el document s'hi diu: "... Jean Albich Marshal oncle paternel des mineurs, du bourg de Magnac..." Magnac és un llogarret del *Département de la Corrèze* (bisbat de Tule a l'època) de la *commune* (parròquia de l'època) de Peyrissac, a 36 Km a l'oest de Corrèze. Més endavant en el document podem continuar llegint: "...enquête de tuteur par nous judiciaires nommes aux enfants mineurs les fils François Albin Marshal et Françoise arrivent conjoints du bourg de Saint Frejoux...". Saint-Fréjoux és un llogarret al municipi d'Albussac, a 40 Km a l'est de Corrèze. Aquesta acta notarial confirma vàries coses. En primer lloc que Albich és un cognom consolidat ja que, amb el temps, el cognom Albich depassa les fronteres de la parròquia de Corrèze i s'escampa pel bisbat. En segon lloc, i segons allò dit anteriorment de que el cognom 'Marsal' ressorgeix al 1701 en la seva forma actual, es comprova que la variant 'Marshal' és molt propera a la forma 'Marsal'. Per últim, un fet destacable és que els dos germans donats en tutela a l'oncle es diuen igual en les seves versions femenina i masculina, François i Françoise. No ens haurà de sorprendre doncs que els dos germans Marsal que emigraran a Catalunya tinguin noms idèntics, com veurem tot seguit.

Pontils. El repte d'arrelar havent d'ocultar l'origen

No hi ha registres d'occitans vinguts a Catalunya fins al 1637, data en que es va fer la Matrícula dels Francesos establerts al litoral català (Nadal i Giralt, 2000) que, com el seu nom indica, només recompta els que vingueren per instal·lar-se al litoral català per ser el col·lectiu més nombrós, situat al voltant entre el 20-25% (Capdevila, 2009). Capdevila (2009) dona dades també de l'emigració occitana a les comarques de l'interior i pobles petits, entre el 5 i 10% i destaca que la Conca de Barberà era ben sabuda pels emigrants francesos com la menys poblada de Catalunya. Així, no és d'estranyar que els percentatges migratoris a la Conca es situïn per sobre la mitja i arribin a màxims del 10 i 12%. Sabut és que les mitjanes

no mostren els extrems. Per exemple, el nombre de 'gavatxos' (tal com s'anomenava als occitans emigrants a Catalunya, terme documentat a partir del 1603 (Serra, 2014)) arribats al municipis de Barberà i Rocafort de Queralt va ser molt baix, sembla que degut a la forta pressió senyorial o a la maca d'oferta de treball. Molt diferent a la situació de Santa Coloma, on es requeria mà d'obra per les obres d'embelliment de la vila promogudes pel Compte de Queralt. També ben diferent a Vimbodí, on la proximitat del cenobi pobletà es revela clau (Gual, 1990b). En concret, al conjunt del municipi de Pontils-Valldeperes (aquest últim és un llogarret agregat de Pontils), arribaren deu francesos entre el 1589 i el 1657 (Gual, 1989). Pontils compta amb 9 focs al 1553, amb els següents cognoms: Balsell, Conillera, Domingo, Ferrer, Figuera, Llorach, Merí, i Requesinis. Valldeperes amb 5 focs (Iglésies, 1979). Del 1589 al 1660 varen tenir lloc a Pontils 82 noces i, fent el càlcul, el percentatge de casoris amb marit francès va ser del 12,19%, situant-se per sobre de la mitja de les comarques de l'interior, al igual que Santa Coloma o Vimbodí. En quant a llocs de procedència dels emigrats, quatre sabem que venien indeterminadament del *Regne de França*, altres sis eren Occitans i amb procedència coneguda: 3 del bisbat de Comenge, 1 de Tarba, 1 de Tula i 1 de Pàmies. Se sap també que, amb anterioritat, un residia a Sant Sadurní d'Anoia, i un altre Montblanc. Es coneix també amb concreció documentals els oficis de 4 d'ells: 2 moliners, 1 serrador i 1 pagès (Gual, 1989).

Marçal Marsal no queda recollit per l'estudi de Gual (1989), que comptabilitza deu occitans vinguts a Pontils entre el 1589 i el 1657 i un nombre igual de noces. Com ja s'ha avançat, Marçal Marsal devia arribar a Pontils cap al 1580 doncs trobem uns capítols matrimonials amb Hisabeta datats del 1582. En aquests capítols el rector hi escriu com a lloc de procedència "Elbets, bisbat de Tula", sense precisar parròquia. També s'esmenta que el pare de Marçal, difunt, es deia Joan i la mare Caterina. És interessant també com s'escriuen noms i cognoms doncs en ambdós casos la primera "a" es canvia per una "e", així el nom de Marçal Marsal s'escriu "Mersal Mersal", sense fer apreciació de la "ç". Amb aquesta lògica, el nom del pare es transcriu "Joan Mersal". Aplicant aquesta mateixa lexicografia al lloc de procedència, obtindríem "Albets", més proper a la dinastia Albret a la que ens referíem en la secció anterior. Inusual per uns capítols matrimonials, al final dels mateixos es fa referència al germà de Mersal, de nom idèntic. Per distingir els dos germans, el rector es refereix al germà que contrau núpcies com a "Mersal maior de dies" i al germà petit com a "Mersal menor de dies". La fórmula *maior-menor*, era típicament emprada per distingir pare i fill d'igual nom, no essent gens habitual entre germans, entre altres coses perquè dos germans rarament es deien igual a Catalunya tot i que, com s'ha vist, era una pràctica normal a França. Per l'inusual que és, és molt interessant de resseguir els vincles establerts en els capítols matrimonials entre els dos germans. La núvia, Hisabeta, aporta una dot molt generosa al matrimoni consistent en dos trossos de terra i una casa amb pati, entre altres béns mobles i aixovar. Per contra, el nuvi, Mersal, aporta 20 lliures barcelonines doncs com a nouvingut era impossible que disposés de propietats. Addicionalment, Mersal nuvi fa constar un pacte amb el seu germà Mersal, el d'acollir-lo a casa seva (de fet era d'Hisabeta) amb la condició de "*trabellar de comú y mirar per lo profit de la casa tots en comú, y aximateix an de pagar tots los gastos en comú*".

L'autor Valentí Gual extreu la informació per a confeccionar l'estudi de l'arribada de francesos a la Conca de Barberà (1989) dels llibres sacramentals, més concretament de les actes matrimonials, que són la font d'informació bàsica per a les comarques de l'interior doncs no es van incloure en la Matrícula de 1637. Dels llibres sacramentals és també d'on s'ha extret la primera inscripció a Catalunya de Mersal Mersal

maior, corresponent als capítols matrimonials²⁶ entre Mersal Mersal i Hisabeta. Pel que fa al Mersal Mersal *menor*, germà de Mersal *maior*, la seva primera inscripció es troba en una acta de confirmació del 1587²⁷. Entenent que els dos germans Mersal Mersal van arribar junts, doncs el petit ja es menciona als capítols matrimonials de 1582, els càlculs ens porten a afirmar que Mersal *menor* tenia uns 5 anys com a molt quan va marxar d'Alvèrnia doncs les confirmacions s'acostumaven entre els 10 i 12 anys d'edat. Per als joves nouvinguts que encara no es trobessin en edat de casar-se, les confirmacions eren el mecanisme per a formar part de la parròquia d'arribada doncs sovint no podien acreditar la seva cristianització ja que l'intercanvi documental era escàs entre bisbats de Catalunya i Occitània, només el Bisbat de Barcelona feia aquestes peticions tot i que sovint no ho aconseguia (Moreu-Rey, 1959).

L'admissió en el si de la societat, però, no passava només per formar part de la parròquia, al contrari, primer calia qualificar per després formar-ne part. Tal i com descriu Codina (2000) en l'article *Catalans de Segona*, formar part de la comunitat local venia determinat per un temps mínim de residència continuada del foraster -molt important que fos continuada-. Aquest temps mínim estava establert en un any i un dia. No es tractava de llei escrita però tenia una acceptació general arreu de Catalunya. Passat un any i un dia, l'aspirant era admès a la comunitat i considerat apte per al tràmit parroquial, que portava associat un pagament, l'anomenat "dret de parroquiatge". L'adscripció parroquial era essencial doncs sense això la persona no podia formar part de la vida civil (casar-se, batejar fills, etc.). Fins i tot tenia transcendència a l'hora de la mort, més ben dit, l'enterrament, doncs el preu de l'enterrament per al parroquià era (cap al 1650-1660) d'un sou i mig, i de 4 lliures (equivalents a 80 sous, és a dir 50 vegades més) si es tractava d'un foraster no parroquià (ni que fos de la parròquia del costat). Cal afegir que, si el difunt no posseïa béns, era enterrat "amore Dei" en l'anomenat "fossar dels estrangers" o "vas dels francesos", una fossa comuna sense més (Codina, 2000). Si restem el temps de permanència per a poder qualificar com a parroquià, això situa la vinguda dels Mersal Mersal cap al 1580 o fins i tot abans, doncs Mersal *maior* es va casar al 1582. Podria haver arribat fins i tot abans del 1580 doncs no era fàcil emparellar-se donat l'excés de població masculina que convertia a les donzelles autòctones en una població molt escassa i preuada.

En folis posteriors del mateix manual parroquial on apareixien els capítols matrimonials de Mersal Mersal, s'hi troba la inscripció d'una compravenda, el 3 de gener de 1583²⁸, en la que els dos germans Mersal compren un tros de terra de conreu que pagaran en anualitats amb les parts de la collita que n'obtinguin, a banda d'un pagament en el moment de l'acte de compra de 13 lliures i 4 sous. En la pàgina següent del mateix manual, s'hi registra una nova inscripció de compravenda, del 20 de febrer del mateix any²⁹. En aquesta ocasió, la part venedora és família, són el pare i germà de na Hisabeta. En aquest acte els dos germans Mersal compren un tros de terra erma per un període de 5 anys cadascun. Hi ha però un tercer comprador, na Thomasa Mersala, que és la segona muller de Mersal *maior* doncs, és precisament a través d'aquesta inscripció de compravenda que hem pogut saber que Hisabeta va morir poc després de casar-se amb Mersal. En la inscripció també s'hi fa constar que Mersal *maior* fa una bestreta econòmica per a poder enterrar en aquest mateix tros de terra el cos de la difunta Hisabeta. La nova esposa participa de la compra d'aquesta terra erma amb dos anys addicionals, que sumats als 10 anys dels dos germans Mersal sumen un total de 12 anys de lliure disposició del terreny. En ambdues compravendes Mersal encara s'identifica com a provinent del lloc d'Elbets, bisbat de Tula i, en la segona inscripció hi fa constar la professió: mestre de cases. No s'han trobat capítols matrimonials entre Mersal i Thomasa però es dedueix

que el casament seria a finals del 1582 o principis del 1583. En un manual parroquial posterior s'ha localitzat el testament de Thomasa³⁰ que, malauradament, data de 1588, només cinc anys després de casar-se amb Mersal. Òbviament, Mersal i Hisabeta no van tenir fills i, a través del testament de Thomasa, sabem que amb la seva segona muller tampoc. En el seu testament, Thomasa diu que “pateix malaltia corporal” i que li deixa en herència a Mersal 16 lliures barceloneses.

En el mateix manual parroquial, s'hi recullen els capítols matrimonials del tercer matrimoni³¹ que contraurà Marsal Marsal (notar el nou lèxic que utilitza el rector, tant en el nom com en el cognom). En aquesta transcripció ja no es fa constar “Elbets” com a lloc de procedència sinó Albeix, Corrèze i Tulle, escrit de la següent manera: “*del lloch de Albeix, perròchia de Cosrresa, del bisbat de Tula, del Regne de Fransa*”. En aquestes terceres núpcies Marsal contrau matrimoni amb Coloma Benet(a). Interessant de destacar que en els capítols matrimonials en un parell d'ocasions s'esmenta que el matrimoni es fa “per gracia de procrear fills”. Com a dot, Marsal aporta una peça de terra, part vinya i part conreu. S'entén que aquesta peça de terra correspondria a la primera compravenda doncs la descripció és més coincident que no pas amb la segona. Sense formar part del dot, Marsal fa constar expressament que la casa que posseeix, amb corral i *heretat* (entenent que és la casa que li hauria llegat Hisabeta), passaria a mans de Coloma cas que ell morís abans que ella. És interessant d'observar que Marsal, tot i ser mestre de cases, té interès en adquirir terres i no només adquirir-les sinó conrear-les doncs, almenys per a la primera compravenda, haurà de donar parts de la collita com a pagament aplaçat de la mateixa. Això fa pensar que, si bé potser es dedicava parcialment a la construcció de cases, certament també exercia com a pagès.

L'Alvèrnia és terra de pastures amb tradició migratòria. Nadal i Giralt (1960) descriuen molt bé com aquests dos conceptes es relacionen “*presque toute la contrée et en montagne et si les habitants n'avaient là, comme d'ailleurs, pour aliments, que les produits naturels de leur culture, une grande partie, et surtout l'Haute Auvergne serait inhabitée. Mais ils ont converti la plupart de leurs montagnes en pacages, et sur ces pacages ils élèvent immenses troupeaux, dont la vente leur procure un revenu en même temps que les laitages leur fournissent une subsistance* » (paraules de l'intendent Legrand d'Aussy en les que descriu la regió francesa a finals del segle XVIII, de ben segur aplicable dues centúries abans). L'Alvèrnia va ser un país d'economia deficitària, de caire predominantment ramader, on si bé la conversió de les muntanyes en pastures va evitar que es despoblés del tot, no va poder impedir, en canvi, que la seva “*misère et stérilité*” obliguessin una part dels habitants a expatriar-se. Per altra banda, l'Alvèrnia tenia un sistema hereditari de concentració del patrimoni semblant al de l'hereu català (Peytaví, 2005), que donava tot el patrimoni al fill mascle de més edat i obligava als altres a buscar-se altres formes de vida. En una primera fase migratòria, els alvernesos s'instal·laven en bisbats veïns de la mateixa Occitània, principalment a Cahors, Agen i Carcassonne, després ja van passar al “pays d'Espagne”, sobretot utilitzant la ruta cap a Montserrat (Nadal i Giralt, 2000). Coincidint amb l'època de plenitud migratòria, que segons Nadal i Giralt (2000) comprèn del 1540 al 1620, a l'any 1582 comencen els pelegrinatges de Saint-Flour a Montserrat, un total de 153 alvernesos van viatjar a peu des d'aquest poblet de l'Alta Alvèrnia per suplicar a la Moreneta que s'acabés la pesta. Aquest pelegrinatge esdevingué ràpidament una tradició conreada amb gran fervor per la confraria de la Verge de Montserrat, instituïda a Saint-Flour el 20 d'abril de 1582, quan els primers pelegrins van tornar del viatge a Montserrat. Tal i com va passar amb el camí de Santiago, la ruta de Montserrat va servir d'eix al trànsit demogràfic dels alvernesos cap a Catalunya (Nadal i Giralt, 2000). El la seva tesi “*Franceses en Valencia durante el reinado de Carlos II, entre la atracción y el rechazo*”,

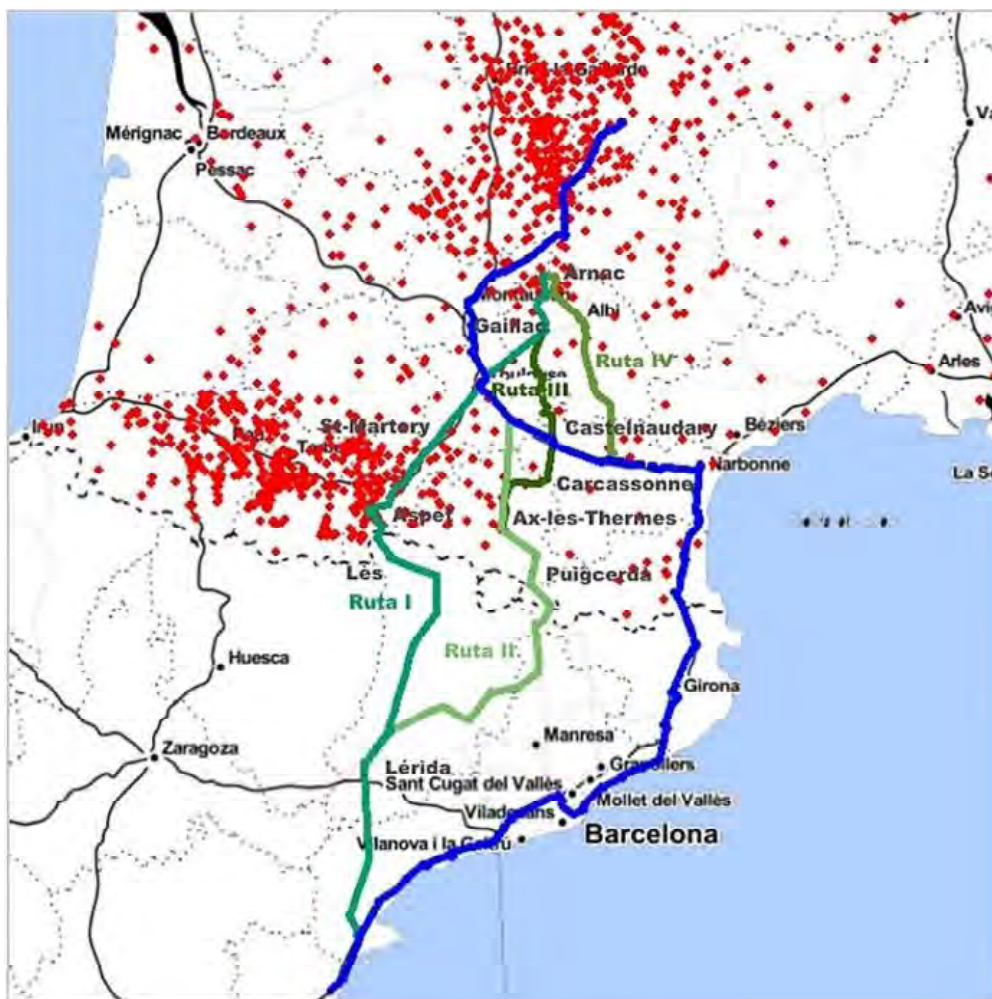
la Dra Julia Lorenzo (2015) reproduceix les quatre rutes que Garnier³² tenia identificades al 1971 com a principals vies d'emigració cap a Espanya, essent les següents, i mostrades en el mapa de la Imatge 4:

- Ruta I. Saint-Martory, Aspet, Lès, Lérida i Tortosa: 755 Km.
- Ruta II. Toulouse, Ax, Puigcerdà, Lérida i Tortosa: 785 Km.
- Ruta III. Gaillac, Castelnaudary, Puigcerdà: 782 Km.
- Ruta IV. Albi, Carcassonne, Barcelona: 830 Km.

Semblaria que la ruta més lògica pels alvernesos seria la II, amb un punt d'inflexió a l'alçada de Manresa per acostar-se a Montserrat. Aquesta mateixa ruta seria la que Marsal Marsal hauria seguit per anar a Pontils, amb un desplaçament lateral addicional en origen per trobar l'inici de la ruta des de Corrèze, i un desplaçament lateral en destí per arribar a Pontils. En la imatge 5, la intensitat de punts mostra la intensitat o volum d'emigració. Corrèze i, en general el bisbat de Tulle, no eren punts de màxima migració en comparació amb altres zones d'Occitània i de la franja pirinenca. És sabut que els alvernesos feien ruta amb rucs -animal molt abundant a Occitània- i que trobaven avituallament al llarg de la ruta doncs, com que els períodes d'onades migratòries eren ben sabuts per comerciants de tota mena, aquests s'hi establien per a donar servei al viatger en les èpoques de migració, la primavera i la tardor (Lorenzo, 2015). Els alvernesos acudien a la zona de l'Alt Gaià (tal i com Gual es refereix en ocasions a la Conca de Barberà) atrets, no només per la despoblació sinó per la presència d'un notable sector ramader, del que els alvernesos en tenien experiència (Gual, 1991b). Així, si l'emigrant alvernès desplaçat a la Conca de Barberà no tenia un ofici especialitzat era bastant probable que fos pastor, bover o mosso de masia i que acabés fent la mateixa feina en destí. En les actes de compravenda de terres i en els tercers capítols matrimonials de Marsal Marsal hi figura l'ofici, mestre de cases. Segons Gual (1991a) sabem també l'ofici de 4 dels 8 francesos arribats a Pontils entre 1587 i 1667, 2 moliners, un serrador i un pagès. No seria descabellat pensar que l'ofici dels altres 4 era la ramaderia. Capdevila (2009) destaca que els oriünds de les Terres Altes i Massissos -on cal incloure-hi l'Alvèrnia- són els que haurien arribat amb més edat i més especialitzats professionalment, la qual cosa comprovem en el cas de Marsal Marsal.

Com ja s'ha avançat, Marsal es casa l'any 1589 per tercera vegada. A diferència dels capítols matrimonials, que eren de format lliure, les actes matrimonials tenien un format molt més curt però estandarditzat. Val a dir que les actes matrimonials (però també les de bateig, confirmació i òbits) es trobaven en un llibre parroquial diferenciat al dels capítols o altres escriptures doncs es tractava d'inscripcions senzilles i no notariales. És interessant de reproduir aquí la inscripció de l'acta d'aquest tercer matrimoni que contreu Marsal per apreciar-ne aquest format. Val a dir que pels dos matrimonis anteriors no s'han trobat actes però sí capítols: (...) *pòs lo senyor en marsal marsal viudu fill legítim y natural de joan marsal y duna tal muller sua orfan del lloß de albiº parroßuia de corresa del bisbat de tula del regne de fransa ya pisan ara en lo pòs en el lloß de ponils y na coloma beneta donzella filla legitima y natural de pere benet (...)*³³. En primer lloc, destacar que Marsal era orfe en el moment de contraure aquest matrimoni, d'aquí allò dit al principi d'aquest relat sobre la impossibilitat de trobar l'acta de defunció de la mare de Marsal en els registres de Corrèze ja que aquests s'inicien al 1607 i, com es pot comprovar, Marsal ja era orfe al 1589. En segon lloc, notar l'ús freqüent d'abreviacions a raó de la brevetat d'aquestes inscripcions (Peytaví, 2005), com ara "pòs", que es correspon a l'abreviació del mot "present".

Per altra banda, les actes seguien un ordre informatiu preestablert: 1. Data (dia, mes, i any), en certes ocasions apareix el dia de la setmana; 2. parròquia i/o sufragània; 3. Nom i cognoms del rector; 4. Nom

Imatge 5: Rutes d'immigració occitana a Catalunya.

Font: Tesi de Lorenzo, J. (2015) *Franceses en Valencia durante el reinado de Carlos II: entre la atracción y el rechazo*. Tesis Doctoral. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història.

i cognoms del nuvi i, per ordre, estat matrimonial anterior (fadrí o vidu), professió, lloc de naturalitat i/o de residència, nom i cognoms dels pares, ofici dels pares, si són vius o morts; 5. La mateixa informació per a la núvia a excepció de l'ofici. Aquest ordre preestablert es segueix de forma més estricta, i per tant més completa, a mesura que s'avança cap al segle XVII (Gual, 1993), d'aquí que a l'acta matrimonial hi manqui l'ofici d'en Marsal. Cal recordar també que els escrivans de l'època redactaven tal i com sonava, per això trobem el lloc d'Albich escrit com a Albix, a banda que la pronúncia occitana d'en Marsal era segurament afrancesada.

Cal parar atenció també als testimonis del casament (no apareixen en el retall de text que s'ha adjuntat), una dona de Pontils i un home del Regne de França. Normalment, en casaments d'occitans, almenys un dels testimonis era francès, per a poder donar compliment allò establert pel Concili de Trento³⁴ i donar fe de que no eren hugonots i que no hi havia bigàmia³⁵. Tot i això la bigàmia era la primera causa de judici en l'època (Capdevila, 2009). En el primer casament de Marsal, amb Hisabeta, el 1582, els testimonis que figuren en els capítols matrimonials eren tots locals o de pobles del costat, no n'hi havia cap de francès. Per al segon casament de Marsal, amb Thomasa, el 1582 també, després de la mort d'Hisabeta,

no s'han trobat ni capítols ni acta matrimonial, mentre que per al tercer amb Coloma s'han trobat ambdós i, tal i com estipulat, un dels testimonis en l'acte d'inscripció matrimonial a la parròquia és francès, no essent així en l'acta notarial dels capítols (segurament perquè no era obligat).

A Catalunya, els occitans eren vistos amb recel doncs es tenia coneixement de les Guerres de Religió franceses i era sabut que bona part de la població occitana era protestant. Tal i com explica Pojada (2006), a Catalunya s'assimilen els protestants amb els hugonots o luterans, la qual cosa no tradueix la realitat del protestantisme pirinenc i occità, que fou calvinista i no luterana. Per altra banda, a través de l'anàlisi de documents de l'època, Pojada (2006) estudia el bandolerisme entre Catalunya i França i observa que al 1573, sobre un total de 140 bandolers, el 55% era occità mentre que només el 24% eren catalans i el 21% aragonesos. Aquests occitans eren molt sovint joves i pastors. Així, s'estableix una equivalència entre "hugonot" i "francès" i una correspondència entre "luterà" i "bandit" o "bandoler". D'aquí el requeriment del Concili de Trento d'incloure testimonis francesos en actes religiosos en els que hi participaven occitans per a que es pronunciessin en relació a la fe catòlica o protestant del candidat. . Pel cas concret dels actes matrimonials, els testimonis havien de certificar també la no-bigàmia. En l'estudi que Codina (1992) va fer sobre l'allau immigratòria del nord dels Pirineus, revela que aquesta va arribar a ser tant forta que, a partir del 1570, el bisbe de Barcelona va ordenar la incoació d'expedients d'informació de solteria o viudetat de tots els nuvis que no fossin naturals de la parròquia on es volguessin casar. A partir del 1591 el bisbe de Vic va fer el mateix. La mesura anava dirigida a, sobretot, als immigrants francesos, però comprenia tot nuvi foraster, encara que només fos del poble del costat. En aquests dos bisbats, aquesta mesura es traduïa en una declaració de no-bigàmia separada de l'acta matrimonial. Els nuvis que tenien pocs recursos farien aquesta declaració en format d'inscripció a la notaria parroquial (davant del mateix rector que hauria fet l'acta matrimonial) i aportant els mateixos testimonis (Gual, 2001a). Nuvis amb més recursos, anirien *cal notari*³⁶ on aportarien testimonis i documents que servissin per provar el seu arrelament a Catalunya i la no-bigàmia.

Arran del Concordat del 1851, l'estructura dels bisbats espanyols passa a organitzar-se en arxiprestats (Burgueño, 2005). Així l'estructura anterior de bisbat>decanat>parròquia, passa a ser bisbat>(vicaria)>arxiprestat>parròquia. Segons aquesta lògica cronològica, Pontils va pertànyer al decanat de Montblanc, bisbat de Tarragona (Sans, 2016) fins al 1851 i, per tant, els forasters, com Marsal, quedarien exempts de la certificació addicional de no-bigàmia que es demanava als bisbats de Barcelona i Vic.

El 1593 en Marsal es casarà una quarta vegada, amb Joana Bover. No es troben capítols però sí acta matrimonial, al mateix manual parroquial on s'hi va registrar el seu tercer casament³⁷. No es troba tampoc l'òbit ni el testament de qui va ser la seva tercera muller, na Coloma. Interessant de destacar que en l'acta matrimonial d'aquest quart casament en Marsal hi apareix amb el sobrenom de "Marsalo" i ja com a veí de Pontils, deixant doncs enrere totes les variacions del seu origen occità. En aquesta ocasió, tampoc hi participen testimonis francesos doncs ja està naturalitzat localment. Amb la Coloma va tenir 2 fills, el Pere (1589) i la Margarida (1590). Amb la Joana, la seva quarta muller en tindrà 8: Magdalena (1594), Caterina (1596), Coloma (1598), Pere (1600), Isabet (1603), Paula (1606) Pere Pau (1609), Margarida (1612). Les actes de batejos dels 10 fills de'n Marsal s'han trobat totes al mateix Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits (1575 – 1693)³⁸ on s'han trobat les actes matrimonials del tercer i quart matrimoni. Afegir que en totes les inscripcions baptismals dels seus fills, a en Marsal se'l menciona com a "Marçal Marsal", nom amb el que se l'identificarà a partir d'ara fins a la seva mort el 21 de juliol de

1622. Val a dir que no ha estat fàcil destriar el nombre de fills de Marçal Marsal doncs el seu germà -de nom idèntic- va formar família també a Pontils. A més, en algun moment va coincidir que les respectives mullers es deien Coloma. El que ha ajudat a aclarir l'entrellat familiar ha estat el sobrenom que van rebre un i altre, "Marsal(o) de la plasa" (germà), i el "marsal(o) de la basa" (en Marçal Marsal). L'òbit indica que el seu germà va morir el 21.03.1599. La seva muller, la "viuda marsal" es torna a casar el 1600 amb un tal Pau Ferrer. Mentre el germà de'n Marçal i la seva muller van estar casats, van tenir 3 fills amb les següents dates de naixement: Isabel (27.02.1594), Antoni (11.03.1596) i Tecla (21.02.1599).

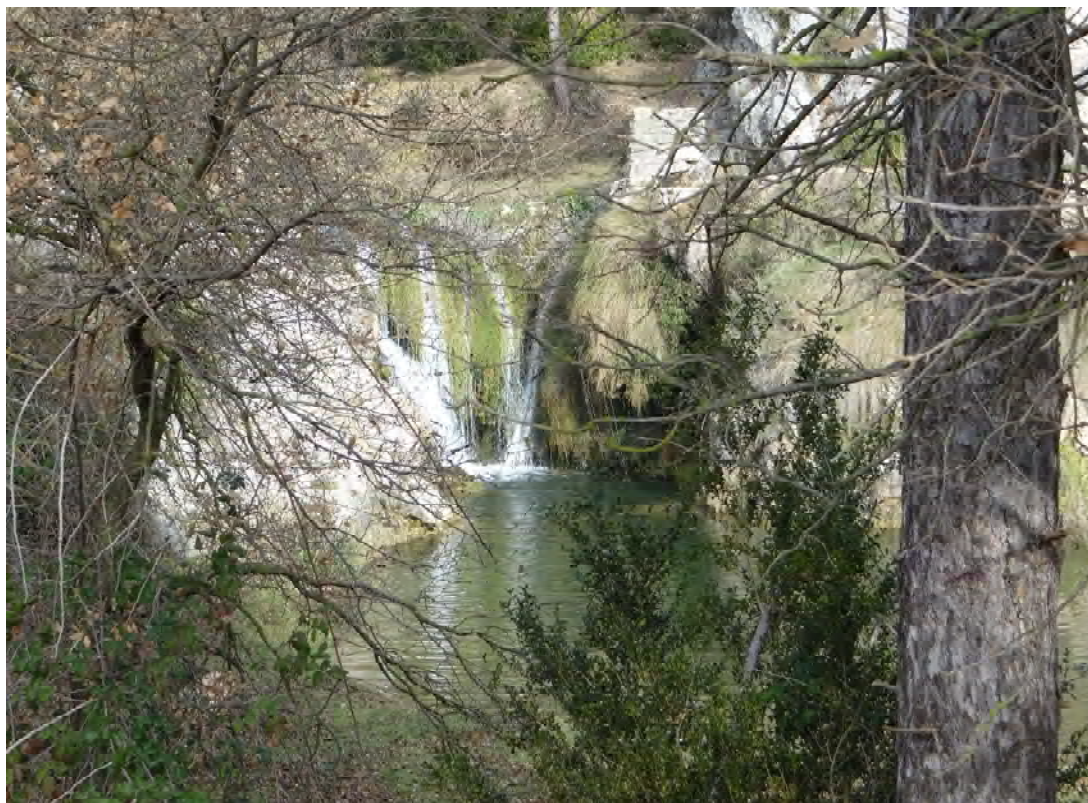
Imatge 6: Nucli urbà de Pontils, a la mateixa escala gràfica que la imatge anterior de Corrèze. Font: <http://www.icc.cat/appdownloads/index.html?c=fmeof5m>

Imatge 7: Vista de la plaça Major de Pontils.

Imatge 8: Vista de la casa ubicada en la cantonada no vista de la plaça Major de Pontils on suposadament s'ubicava la casa de'n "Marsal(o) de la plasa" (façana color blau)

Imatge 9: Vista de la bassa de Pontils

Imatge 10: Vista de les restes de la casa del "Marsal(o) de la basa". Les restes indiquen que era una casa a 3 nivells situada a l'esquerra de la bassa, a nivell del salt d'aigua i reculada uns 10 metres de la bassa

de 1599 (sis mesos després de que el seu germà morís), hi diu els següent: “... fou pres inventari de la casa d'en Marsal de la plasa en presencia de'n Pere Boner de Valldeperes sotbatlle de Pontils ha instancia den Marsal de la basa curadors (...) en casa lo següent...” Sembla doncs que en Marçal Marsal es traslladaria a la casa del seu germà després de la mort d'aquest. Aquest nom de pila és consistent amb els sobrenoms que es donen a Marçal Marsal en les inscripcions baptismals dels seus cinc primers fills, referint-se a ell com a “Marsal(o) de la basa”. En les inscripcions dels altres cinc fills, a partir del 1600, se'l menciona com a “Marsal(o) de la plaça”, en conseqüència amb el canvi de casa. Un altre document aclaridor de la presència del cognom Marsal a Pontils i de l'existència de dues famílies Marsal és el Llibre del llistat confreres de la Confraria del Roser 1584-1739, també consultat a la seu de l'AHAT. En el llistat de confreres de l'any 1593⁴⁰ hi apareixen 2 *marçal marsal* (els dos germans) i els dos fills que Marçal va tenir amb la Coloma. Com a curiositat, afegir també que es troba un casament del 1619 d'un tal Joan Marsal “estranger del regne de França”. Devia ser parent de Marçal Marsal. Es deia Joan (com el pare de Marçal Marsal). Sembla que abans de l'arribada de Marçal Marsal a Pontils no hi havia cap Marsal al terme doncs en el Fogatge de 1553 no hi figura cap Marsal a Pontils ni a Valldeperes, ni en parròquies immediates. Els Marsal més propers recollits en el Fogatge de 1553 es trobaven a La vila de la Selva, un tal *Jaume Marsal*, i a les Borges Blanques, un tal *Marsal “pedrapiguer”*.

Valentí Gual, en el seu llibre de de 1991 “Gavatxos, Gascons, Francesos. La immigració Occitana a la Catalunya Moderna. El cas de la Conca de Barberà”, diu que la mitja de fills d'Occitans vinguts a l'Alt Gaià va ser de 2,5 i registra un únic cas de 10 fills, que atribuiríem a en Marçal. Llegint un altre article de l'autor (Gual, 1990a) a en Marçal Marsal només li'n comptabilitza 4 fills sense que en puguem saber el perquè, tractant-se segurament d'una errada. En una altra publicació del mateix Valentí Gual (1993), “La família moderna a la Conca de Barberà”, s'esmenta que l'edat mitja dels homes en primer matrimoni (S.XVI) a l'Alt Gaià és 24 anys. Per a les dones -hi ha dades concretes per Pontils-, la mitja d'edat es situa en 14,5 anys. Continua, dient que l'edat mitja en segones núpcies dels homes a Pontils (s. XVII) és entorn als 40,6 anys. Finalment, en el mateix llibre explica que, a Pontils, en l'època estudiada de finals del segle XVI-principis del XVII, els casaments entre parroquians eren només del 15%, la resta eren amb fadrins o donzelles els pobles dels costats o amb francesos. Ho justifica amb el fet que Pontils tenia molt poca població. No sabem l'edat en la que en Marçal es va casar per primera vegada però si fem cas de les estadístiques podríem arribar a calcular l'edat de defunció, segurament va morir entre els 60 i 65 anys d'edat doncs el seu òbit data del 1622 i el primer casament és del 1582.

La inscripció de l'òbit de Marçal Marsal es troba al mateix llibre⁴¹ on s'han trobat les seves actes de matrimoni i bateig dels fills, hi diu el següent: “El 21 de juliol any 1622 marçal marsal rebe tots los sacraments feu testament en lo qual deixa per lo sicaia? sinc lliures. Fou soterrat lendema ab lo rector y altre capella donaren los sinc sous de caritat y no altra cosa”. Sembla que en Marçal no té gran cosa per deixar en herència o potser va atorgar-la en vida doncs, recordem, tenia casa pròpia i almenys dos trossos de terra. Amb els imports que es mencionen a l'òbit no li cal fer testament davant de notari. Amb una simple inscripció al llibre parroquial basta. Recordar que, com ja s'ha dit, el preu de l'enterrament per parroquians rondava un sou i mig cap al 1650-1660 i de 80 sous per als forasters. En Marçal va pagar 5 sous, no s'entén massa bé perquè aquest preu més alt del normal doncs ja feia anys que estava naturalitzat.

L'anàlisi de dades de la Matrícula de 1637 permet apreciar que la majoria de francesos morien sense possessions. Codina (2000), en l'article “Catalans de Segona” explica que aquest fet era encara més acusat

en les localitats més agrícoles. Mentre que als llocs de component més manufacturera i comercial els percentatge d'occitans sense béns en propietat es situava entre el 70 i 77%, en localitats agrícoles el percentatge ascendeix fins al 83 i 93%. La mateixa autora afirma també que la mitja d'estada a Catalunya per a fer-se un patrimoni rondava uns 30 anys i que, per tant, en casos de primera generació -com el d'en Marçal- era pràcticament impossible deixar propietats en herència. Únicament els occitans que havien arribat d'infants o que tenien diners ho haurien pogut aconseguir. Altres casos d'occitans que havien pogut fer-se un patrimoni, aquest hauria vingut per la banda de la muller catalana que, en esposar-la i quedar-se vidus, haurien rebut les seves propietats en herència (Codina, 2000).

Aguiló. La tornada al feudalisme

En Pere Pau Marsal, el fill petit de Marçal Marsal marxarà de Pontils per casar-se el 1646 amb la Paula Cortadellas, d'Aguiló. Les dades de població per als municipis de la Conca de Barberà més properes a l'època són del cens de 1626, molt poc conegut i amb dades disponibles només per al bisbat de Vic que llavors comprenia les comarques del Ripollès, Osona, Lluçanès, les Guilleries i Collsacabra, Moianès, Pla de Bages, Conca de l'Anoia, contrada de Sta. Coloma de Queralt i la Segarra vigatana, fent un total de 207 parròquies (Pladevall, 1973). El virrei de Catalunya i bisbe de Barcelona, Joan Sentís, va creure que la millor manera d'aplegar ràpidament un cens era amb l'ajuda de l'església; per això va escriure a l'ardiaca, el qual al seu torn a escriure als degans del bisbat, que eren els de Manresa, Prats de Rei, Igualada, Sant Antolí, Ripoll i els de l'oficialitat o nucli de parròquies entorn de la ciutat de Vic. Els degans, a volta, van traspassar la petició als rectors de cada parròquia. La majoria de rectors van respondre puntualment en quant al nombre d'habitants i molts també van aportar respostes sobre el valor de les cases, però sobre aquest punt no cal fiar-se massa de les apreciacions doncs els rectors reporten que varen trobar molta resistència per a fer les avaluacions per la por de propietaris i pagesos a nous pagaments o contribucions, d'aquí que es resistissin a declarar honestament. El cens de 1626, del qual el cens del bisbat de Vic n'és una part, es va fer en ocasió de les Corts de Barcelona de 1626. Segons els elaboradors del cens, Catalunya tenia un milió d'habitants i és aquesta la xifra que els informadors de les Corts del 1626 van donar al rei Felip IV. Les Corts de 1626, per a les que s'havia de formar el cens d'habitants, són les que va reunir a Barcelona el rei Felip IV i que, després d'innombrables discussions, foren interrompudes i acabaren en un fracàs doncs els país no va aconseguir les mesures proteccionistes a favor de la seva indústria tal i com s'esperava. Les frustrades Corts de Barcelona serviren per aprofundir la separació que hi havia entre el país i la monarquia i que va acabar amb la revolta de 1640 (Pladevall, 1973).

Aquest cens ha sigut totalment desconegut pels experts en demografia, fins i tot pels mateixos Nadal i Giralt, doncs no l'incorporen en la seva publicació ja citada, titulada "Immigració i Redreç" (2000). Els resultats del cens de 1626, però, confirmen el gran creixement demogràfic de Catalunya durant els segles XVI i XVII estudiat pels mestres Nadal i Giralt (Pladevall, 1973). Tot seguit, s'aporten les dades de la parròquia d'Aguiló però també de de Santa Coloma de Queralt, per estar la primera dintre el domini del Comte de Queralt que, com es veurà, és rellevant. Avançant-nos als fets, també s'aporten les dades de Sant Martí de Tous -també formava part del bisbat de Vic i, per tant, inclòs en el cens-, doncs serà la propera destinació d'aquest llinatge dels Marsal després d'Aguiló. Afegir també que aquestes tres parròquies pertanyien al Deganat d'Igualada. Segons el cens de 1626, Aguiló tenia 30 cases; un total de 184 persones

de les quals 80 eren homes, 62 eren dones i 42 eren nens/es; en quant a hisenda, no s'aporten dades. Santa Coloma de Queralt tenia 200 cases; 1234 persones de les quals 300 eren homes, 314 eren dones i 620 eren nens/es; es reporten 10 hisendes de 5000 escuts. Destacar l'elevada proporció de dones i nens/es de Santa Coloma, que contrasta amb l'escassetat Aguiló però que és semblant a la de Tous, segons segueix. Tous (forma més comú de referir-se a Sant Martí de Tous llavors i ara) tenia 70 cases; 432 persones de les quals 145 eren homes, 122 eren dones i 165 eren nens/es; es reporta una hisenda de 1000 escuts i altres cinc de 5.000 escuts. Destacar l'elevat nombre d'infants, al igual que a Santa Coloma.

Com es veurà més endavant, el proper cens de població ja data del 1708, en el que s'evidenciarà el creixement poblacional a Catalunya que caracteritzarà el segle XVIII, a excepció d'algunes zones com la zona colomina, entre d'altres, que també van ser afectades per la pesta. La pesta del 1645-52 va provocar un daltabaix demogràfic a la zona de Santa Coloma doncs es va emportar un total de 218 persones només a la vil.la de Santa Coloma (sobre un total de 1234 segons el cens de 1626). La recuperació durant la segona meitat del segle XVIII no va permetre situar la xifra del nombre de cases per damunt de la que es reporta en el cens de 1626 (Grau, JM., et al. 1990). Així, sembla que Pau Marsal (que no farà servir el nom compost de "Pere Pau" i, com es veurà més endavant, encara farà d'altres canvis en el seus noms i cognom) aniria a Aguiló en un moment molt crític en termes poblacionals i que, tot i ser un municipi amb més població que Pontils, podria ben ser que en tingués menys durant l'època de la pesta del 1645-52. Per altra banda, cal recordar que la Guerra dels Segadors va tenir lloc del 1640 al 1652 i que on es va sentir més va ser a les zones rurals. Ja des de la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), les tropes castellanques i italianes que havien entrat a Catalunya per combatre amb els francesos al Rosselló van optar per establir-se en aquestes zones, causant grans mals a la població rural ja que actuaven com un exèrcit d'ocupació, saquejant poblacions i violant drets bàsics. Així, la població de la Catalunya rural estava molt debilitada per aquest estat de permanent conflicte.

La zona de Santa Coloma es veu especialment afectada i demogràficament reduïda a raó del lideratge que el comte de Santa Coloma, baró de Queralt i virrei de Catalunya, Dalmau III de Queralt, va tenir en el conflicte de la Guerra dels Segadors. El seu assassinat al 1640 en va detonar l'inici a raó de que part dels vassalls de la seva baronia oferien suport a la Generalitat i no pas a ell, fet que el comte castigava amb l'obligació d'acollir encara més tropes. Aquest patiment de la vil.la de Santa Coloma i dels territoris del domini del senyor de Queralt -que incloïa Aguiló i el seu castell-, es va veure compensat pel rei Lluís XIV de França amb l'abolició de la senyoria feudal⁴² i la dació de condició de vila reial⁴³ durant tot el període de la Guerra dels Segadors (al 1652, a la fi de la guerra, les terres tornen als Queralt). L'estiu de 1640, per ordre de Madrid, Catalunya hagué d'hostatjar l'exèrcit espanyol en el marc de les operacions militars dels hispànics contra els francesos en la Guerra dels Trenta Anys. Els territoris del comte de Queralt havien de ser els territoris de més acollida. Els pagesos, escanyats econòmicament, havien d'aguantar i mantenir uns soldats abusius que cometien agressions i violacions⁴⁴. El virrei Dalmau no va aconseguir fer res al respecte i això provocà que les guspises de la revolta s'anessin alimentant. A més, la primavera del 1640, el diputat Francesc Tamarit i consellers de les corts catalanes foren empresonats acusats de no facilitar les lleves i els allotjaments als soldats. Els sometents, revoltats, van entrar a Barcelona el 22 de maig, possiblement amb la complicitat de les autoritats catalanes, i els posaren en llibertat. Els revoltats, acampats a Sant Celoni, prepararen un assalt a Blanes, on es refugiaven els terços castellanques comandats pel comte de Santa Coloma, qui decidí l'evacuació al Rosselló. El 7 de juny de 1640, conegut com el Corpus

de Sang, els sometents de Sant Celoni de Blanes i altres pagesos de la Catalunya interior que baixaven a contractar-se per la sega van decidir marxar contra les forces del comte-duc d'Olivares que es mantenien a Catalunya tot i que la Guerra contra el francès ja havia acabat. Sometents i segadors van entrar de nou a Barcelona i s'originà un motí, en el qual fou assassinat Dalmau II de Queralt⁴⁵. Aquest fet marca, com ja s'ha dit anteriorment, l'inici de la Guerra dels Segadors.

En la seva inscripció matrimonial de 1646⁴⁶, Pau Marsal ja no hi fa constar el seu nom compost (Pere Pau). També hi apareix la professió del pare, Marçal Marsal, referint-s'hi com a "pagès de Pontils", del que ell també exercirà a Aguiló. Però, segurament, a Pau Marsal els delmes a pagar al senyor de Queralt li vindrien de nou doncs el seu pare era propietari de més d'un tros de terra, fet que el deixava al marge dels Cervelló, senyors feudals de Pontils. A Pontils, els Cervelló senyorejaren el lloc durant tot el període medieval juntament amb els territoris de Santa Perpètua i el Castell de Montclar. Al final del segle XVI el conjunt de propietats passà als Savallà i posteriorment, al segle XVIII, als marquesos d'Aitona. El que també sorprendria a Pau Marsal és que algunes famílies històriques d'Aguiló gaudien del tracte oposat al feudalisme, els anomenats alous⁴⁷. Tot i que Pau Marsal no se'n beneficiarà, els seus néts i besnets sí que en gaudiran, com es veurà més endavant. El llinatge dels Queralt a Santa Coloma i més tard a les terres del voltant -que inclourien Aguiló i el seu castell-, s'inicia al 1002 quan el castell de Santa Coloma quedà en mans de Bernat Sendred de Gurb el fill del qual, Bernat Guillem de Gurb, s'intitulà "de Queralt". El llinatge dels Gurb foren senyors del castell i de la baronia de Queralt fins al 1213, any en que vengueren la senyoria als antics castlans, els Timor, que prengueren també el cognom de Queralt. El primer castlà que s'anomenà de Queralt fou Pere (I) de Timor, un descendent del qual, Pere (II), ja senyor de Queralt, establí el segon llinatge dels Queralt. Un descendent seu, Pere de Queralt i d'Icard, rebé el títol de comte de Santa Coloma el 1599. A l'assassinat del seu net en els fets del Corpus de Sang, qui fou Dalmau de Queralt i d'Alagó, el comtat de Santa Coloma passà -un cop acabada la guerra dels Segadors i finalitzats els privilegis reials donats a la vila pel rei Lluís XIV de França- a Andreu Reard i d'Icard, qui també es cognominà Queralt. Com es sabut, les Corts de Cadis, per decret del 6 d'agost del 1811, aboliren les senyories jurisdiccionals. A causa d'aquest fet, el maig de 1842, el comte de Santa Coloma, per haver "*sufrido como otros muchos de su clase incalculables pérdidas en sus ingresos a causa de los públicos desgraciados acontecimientos ocurridos en estos Reinos des de 1808 hasta el presente*" posa a la venda moltes de les seves propietats. Entre els immobles venuts, destaquen "*la misma casa o Castillo de Queralt muy deteriorada*" y el "*Castillo derruido que el Exmo. Señor Vendedor tiene y posee en el pueblo de Aguiló*" (Català, 1967-1976).

Pau Marsal va arribar a Aguiló en plena Guerra dels Segadors, el 1646, i quan la pesta s'hi iniciava (1645-1652). No devien ser anys gens fàcils doncs, a banda de les dificultats per sobreviure la epidèmia, el poble estava abusivament saquejat i maltractat per l'exèrcit espanyol ja que aquest no donava suport al comte de Queralt. Malauradament, les exempcions feudals i el tracte de vila reial ofert pel Rei Lluís XIV poc devien ajudar a apaivagar la gana i les epidèmies. Així, no ha de sorprendre que el primer fill de Pau Marsal sigui nat tres anys més tard a la finalització de la guerra i 9 anys després del seu casament, el 1655, batejat com a Nataly Isidoro Paulu Marçal. En canvi, sí que han de sorprendre un parell de qüestions terminològiques. En primer lloc, notar el canvi gramatical en el cognom, que passa de "Marsal" a "Marçal". No se sap a què és degut però sembla una qüestió lèxica a raó de la transcripció fonètica

literal per part del rector, que serà el mateix i que, per tant, repetirà la mateixa transcripció en forma de “Marçal”, en les altres dues inscripcions baptismals dels seu segon fill i d’una filla.⁴⁸

. La segona qüestió a notar és el nom triple i en llatí que dona al seu fill, Nataly Isidoro Paulu (Nadal Isidro Pau), però que finalment quedarà reduït senzillament a “Pau”. El fet de que posi un nom tant llarg i complicat al seu fill és un fet estrany doncs a ell mateix li va ser donat el nom doble de Pere Pau, del que en va prescindir per només utilitzar Pau. I encara a destacar un tercer fet, no explicable només amb l’aquí descrit però comú en les tres inscripcions baptismals. A banda de que el cognom dels seus tres fills també apareixerà com a “Marçal”, ell mateix es canvia el nom de Pau a Paulí. Ambdós fets es constaten en totes les inscripcions baptismals dels seus dos fills i filla, on hi apareix com a Paulí Marçal, juntament amb el nom de la seva muller Paula. Els nom de l’altre fill i filla segueixen la pauta del nom triple, essent els següents: Petru Paulu Raymundu Marçal (Pere Pau Ramón Marçal, 1662-?) -qui anirà a Tous-, i Francisca Raymunda Paula Marçal (1664-?), aquest no apareix en llatí. No es coneix testament ni s’ha trobat òbit de de Paulí Marsal. Si que s’ha trobat però testament del seu hereu, (Nadal Isidro) Pau Marsal, qui fa testament el 1691, deixant només 10 lliures a cadascun dels fills. Pau Marsal viu prou com per a declarar en una capbreu del 1689, de la que no se’n té coneixement però a la qual s’hi referirà el seu net, Magí Marsal, en una capbreu del 1749-1752, en la que diu que casa i terres són les mateixes que les que havia portat el seu avi.

Potser el lector es pregunta què són els capbreus. Dir-li que es tracta d’una tipologia documental ben característica i present arreu de Catalunya des de l’època medieval per a regular les relacions entre els senyors jurisdiccionals i els habitants dels pobles. L’obtenció del domini directe d’un territori, que no sempre coincidia amb els límits municipals (dintre d’un terme hi poden existir una o més “quadres” que depenien d’un altre senyor) feia declarar a tots els veïns de la localitat les seves propietats, tant urbanes com rústiques, així com la manera com les havien adquirit -herència, compra, etc. Normalment la capbreu es repetia, com a molt, a cada generació (Grau et al., 1990). El control per part del senyor era més fort que el de l’ajuntament o l’església (que també en traurien rèdits) doncs els delmes de les collites i dels censos (en diner o en espècie) eren la seva font d’ingressos. En els capbreus declaren tots els caps de casa, homes, viudes o hereus. Pel que fa a les vídues, fins a finals del segle XVII, trobarem el nom del seu espòs feminitzat (ex. Moix-Moixa). En el segle XVIII es perd aquest costum però continuen emprant els cognoms del difunt, gairebé mai no fan constar els propis d’ella. En algunes ocasions, els caps de casa confessaven juntament amb les seves mullers, cas de ser merament usufructuaries. Pels absents, declararan els parents més propers o bé l’ajuntament. Gairebé sempre es farà constar el lloc de residència i, si són nascuts fora del terme, es precisarà la procedència. Si alguna família o propietari ha marxat del lloc i encara li resten propietats, s’ anotarà la seva nova residència. Al igual que el cadastre, el capbreu és un instrument censal doncs proporciona la relació de veïns de cada poble i el nombre de cases, sigui quin sigui el seu estat de conservació (Grau et al., 1990).

Tot i que Magí Marsal no és fill de Pau Marsal (que és el fill de Paulí Marsal que anirà a Tous) sinó de Pere Marsal, per la importància històrica del Comte de Queralt en el context del feudalisme català, es reprodueixen certs passatges de la capbreu que Magí Marsal, nét de Paulí Marsal, va fer al 1749-1752⁴⁹, doncs posen de relleu els tractes de qui exercia de Comte de Queralt en aquell moment:

Magí Marsal, pages del Lloch del Aguiló

constituit personalment davant del Senyor Dn. Ignasi de Queralt y de Descallas, com a prova del erigi Sox. Dn. Joan de Queralt, Xamanasc, Reard y de Ycart, comte de la present Vila de Sta Coloma de Queralt y de tot lo comtat y parroquia de Queralt (...)

Joan de Queralt, mencionat en aquest primer paràgraf, era descendent d'Andreu Reard i d'Icard (qui es cognominà Queralt), a qui va passar el Castell de Queralt i altres dominis després de la Guerra dels Segadors i un cop acabats els privilegis donats per Lluís XIV a la vil.la de Santa Coloma de Queralt i entorns.

(...) Las quals casa y pesas de terra per ell sobre confessada diu, que totes se tenen per dit Egxegi son Compte, y baix son domini, y alora ab cens, firma, fatiga, y alexe ple dret, directe, y abdicat, a cens de un sou y dos diners, quisam muy pagadors a dit Sôn compte per festa de Nadal. (...)

En el paràgraf superior hi diu que Magí Marsal pagava el delme el dia de Nadal per un import d'un sou i dos diners.

(...) Sons quals hort i hera se tenen per dit Egxegi son comte, y baix son domini y alou, ab terres, firma, fadiga, y altre ple dret directe y alodial, ¿fapicas? de cens, empenyo diu el denunciant que per la dita hera seva obligat als censos en gleva, que fa Dn Anton Requesens per la casa, y heretat que fou de Joan Florensa. Esperoan a ell denunciant a saber es lo die hoer per los censos sobre calendari, y no sembla confessat en lo cobran capbreu; y la deia hera per permuta, ô donació, que de paraula sin feu de Dn. Anton Requesens; yen lo us aim cabreu se troba confesada per Joan Florensa, sabut en poder de Theodoro Roca, Not (ari) als vein y tres de novembre mil sis cents, vuitanta y nou.(...)

Magí Marsal ha de declarar un alou de l'hort a Anton Requesens (qui l'hereta de Joan Florensa), i pels quals hi té ple dret. Magí no sembla saber el dia de declaració dels censos i afegeix que l'era queda exempta de l'alou doncs va ser permuta o donació de paraula d'Anton Requesens. El que si és clar i declarat davant del notari Roca al 1689, és que Joan Florensa cedeix l'alou de l'hort i l'era a Anton Requesens.

(...) Finalment dir juntament mitjansant denuncia manifesta, y capbreva, que es vasall, home propi, solido, y afocat de dot Egxgi son comte; y que per axho de las cosas sobreditas fa y pensa, y fes, y prescar es tingut y obligat a dit señor, fidelitat y homenatge hort y ¿cabaleg?, delmo de terra grans y fruits, de Angüells, llana y Pollastres, ¿jovas?, y triagens y las demes cessions y obligacions, conforme per lo Ajuntament de dit Lloch y terme foren confesadas, y capbreuadas en las generalitats, y del mateix mode y manera, que en deia capbreuació, y generalitats se troba expressar, a las quals se refereix, y vol tenir per repetides, com si a la lletra i foren consumades y seli foren llegades per lo Not (ari) avall escrit.(...)

A banda del delme al comte de Queralt d'un sou i dos diners, Magí hi ha d'afegir grans, fruita, llana, pollastres, cabrits, i altres cessions a l'Ajuntament. A la part final de la capbreuació s'hi menciona l'escrivà de la parròquia que actua com a notari i els testimonis, entre els quals hi havia el rector. Per tant sembla que el senyor feudal, l'ajuntament i la parròquia formaven un triplet recaptador en bona entesa i coordinació.

Imatge 11: Nucli urbà d'Aguiló. L'escala gràfica és la mateixa que la mostrada a les imatges de Corrèze i Pontils. Font: <http://www.icc.cat/appdownloads/index.html?c=fmeof5m>

Imatge 12: Vista de les cases sota el castell d'Aguiló. No es pot precisar quina va pertànyer a la família Marsal

Com s'ha dit anteriorment, el cens següent al del 1626 data de 1708. Les dades del cens del 1708 permeten provar un creixement demogràfic força generalitzat del territori català amb excepcions d'algunes zones que patien crisis poblacionals a raó de la pesta i conflictes anteriorment descrits, com és el cas de l'àrea de Santa Coloma. Aquest cens del 1708 és titulat "Descripción y planta del Principado de Cataluña", va ser elaborat per Josep Aparici i el seu manuscrit està dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Josep Iglésies (1974) recull aquest i altres cinc censos del primer vicenni del segle XVIII en una obra estadística en tres volums, consultada per elaborar la relació que segueix per als tres municipis d'itinerància a Catalunya d'aquest llinatge Marsal, que són: Pontils, Aguiló i Tous. Els resultats d'aquest cens de 1708 per als tres municipis són els següents:

·**Pontils i Valldeperas**, 19 cases (pertany a la Vegueria de Montblanc)

·**Aguiló i Santa Fe**, 27 cases (pertany a la Vegueria de Cervera)

·**Tous**, 81 cases (pertany a la Vegueria de Barcelona, sotsvegueria de Igualada)

Recordar que el cens de 1626 reportava 30 cases per Aguiló, essent 27 al 1708 pel total entre Aguiló i Santa Fe (pedania propera a Aguiló), provant així la davallada demogràfica de l'àrea colomina. El cens de 1626 no dona dades per Pontils, per tant la comparativa amb el cens de 1708 no és possible. Per contra, Tous passa de 70 cases al 1626 a 81 el 1720, per no haver estat afectat per pestes i conflictes.

Al cens de 1708 li seguirà el de 1716 (data en que s'estima que es recullen les dades, tot i que es transcriuen i publiquen el 1719), que porta per títol "*Cathaluña Numerada en sos termes, en sas cases y personas*", cens també publicat per Iglésies (1974) i custodiat per l'Institut Municipal de Historia de Barcelona. Els resultats per als tres municipis estudiats són els que segueixen. Notar l'estancament poblacional en tots tres municipis i la davallada considerable, i difícil d'explicar de Tous:

·**Pontils** (Vegueria de Montblanc): *Te llargaria una hora, de ampla 3 quarts y de rodaria 4 horas: afronta a llevant ab Queralt, a migdia ab Sta. Perpetua, a ponent ab Vallspinosa, y a tramuntana ab Valvert, Biura, Pilas y Guiamons: te 19 casas y 92 personas*

·**Aguiló** (Vegueriu de Cervera baixa): *Te llargaria 3 quarts, de amplada 2 quarts, y de rodaria 3 horas: afronta a llevant ab Goda y Fillol, a migdia ab Bellprat y Sta.Coloma, a ponent ab Sta. Coloma y Montargull, y a tramuntana ab Sta. Fee y Bellmunt. Te est terme 28 casas y 133 personas.*

·**Tous** (Vegueriu de Igualada): *Te llargària 3 quarts, de ampla 3 quarts y de rodaria 2 horas: afronta a llevant ab Montbuy, a migdia ab Montbuy, Miralles y Roqueta, a ponent ab Fillol y Godá, y ha tramuntana ab Clariana y Jorba: te 69 casas y 357 personas.*

Un any després, al 1717, a raó del Decret de Nova Planta, es realitza un altre cens per la necessitat d'unificació administrativa imposada pels borbons, l'anomenat "vezindario español". És el primer cens d'àmbit espanyol i per iniciativa del marquès de Campoflorido. El cens porta com a títol "*Relacion de Personas que componen las ciudades, Villas y Lugares del Principado de Cathaluña con distincion de Beguerias*", i el seu manuscrit està dipositat a la Biblioteca Nacional (Iglésies, 1974). Els resultats del Principat foren certificats el 31 d'agost del mateix any. Aquest breu lapse de temps fa suposar que es tracta d'una còpia del cens anterior. Els resultats, però, són divulgats per Ustáriz al 1724, després de completar-los i d'augmentar-los en un 25%, rectificacions que han sigut generalment admeses tot i que hi ha valoracions contradictòries. Experts com Domínguez Ortiz el rebutgen per falta de garanties (Nadal, 1976). Aquest "vezindario general" es presenta distribuït encara en l'antiga demarcació de vegueries. Es

distingeixen uns grups segons edats, estat, sexe, capacitat, privilegiats i clergues (Grau et al., 1990). Els resultats per als tres municipis objecte d'estudi són els següents:

·**Pontils** (*Beguerio de Momblanch*): 19 Hombres, 0 Cavalleros, 10 Pobres; 29 Total

·**Aguilo** (*Vegeio de Cerbera Vaxa*): 26 Hombres, 0 Cavalleros, 0 Pobres; 26 Total

·**Tous** (*Sotsveguerio de Igualada*): 83 Hombres, 0 Cavalleros, 1 Pobres; 84 Total

La comparació amb els cens anterior no és directa doncs ara els resultats es donen només per categories masculines (homes, cavallers i pobres), tot i això es pot fer la correlació de que aquests homes serien caps de casa i així fer la comparativa amb el nombre de cases. Segons aquesta equivalència, Pontils es mantindria amb 19 cases. Es mencionen també 10 pobres (un nombre certament elevat!), s'entén que són persones sense casa. Fent us de l'equivalència homes/caps de casa, Aguiló passaria de 28 cases al 1716 a 26 al 1717 i Tous passaria de 69 cases declarades al 1716 a 83 al 1717, recuperant i sobrepasant la xifra de 81 cases que figuren al cens de 1708.

Dos anys més tard s'elabora el cens del 1719, realitzat ja segons les partions administratives derivades del Decret de Nova Planta, els corregiments. El cens porta per títol "*Notícia del Principado de Cathaluña dividido en Corregimientos con expresión de las Ciudades, Villas, Lugares y Quadras en sus confrontaciones y jurisdicciones y el número de casas y Habitantes de ellas*" i el seu manuscrit està dipositat a la Biblioteca de la Real Academia de la Història de Madrid (Iglésies, 1974). Les dades per als tres municipis estudiats són les que segueixen:

·**Pontils** (*Corregimiento de Tarragona*): *Es lugar de las jurisdicc. son del Marques de Aytona, tiene 19 casas, las más separades con 92 habitantes. Su situación es en malísimo terreno, linda por Levante con Bellprat, a mediodía con Santa Perpetua, a Poniente con Vallespinosa, Vallvert, Biure, las Pilás, y Cogullons, y a Tramontana con Biure Guialons, Figarola, y St. Gallart, los dos del Corregimiento de Cervera.*

·**Aguilo** (*Corregimiento de Cervera*): *Es lugar, las jurisdic. son del Conde de Santa Coloma, tiene 28 cassas juntas, con 123 habits. Su situación es en la montaña, buen terreno, linda a Levante con Clariana, y Fillol, Corrego. de Villafranca del Panandés, a mediodía con Sta. Coloma, a Poniente con Santa Fee, Raurell y a Tram. Con Bellmunt, y Argensola.*

·**Tous** (*Corregimiento de Villafranca*): *Es lugar, las jurisdic. son del Monasterio de Sn. Gerónimo de la Murtra, tiene 100 casas juntas, con 350 havits. Su situación es en un barranco, mal terreno, linda a Levante con Montbuy, a mediodía con Orpí, y con Roqueta, a Poniente con Fillol, y con la Goda, Corrego. de Cervera, y a Tramontana con Clariana, y Jorba, los dos del Corrego. de Cervera.*

Segons aquest cens, els resultats per Pontils es mantenen en 19 cases. Notar l'apreciació que es fa en el cens de que Pontils està situat en "malísimo terreno". Aguiló es recupera a 28 cases i Tous té un creixement important (tot i haver-hi només dos anys entre censos), passant de 83 cases a 100. Podem concloure que, dels tres municipis, Tous és l'únic que adopta el patró de creixement demogràfic típic del segle XVIII.

Del 1720 al 1730 hi van haver diverses crisis agràries i epidèmies a Catalunya, sobretot a l'àrea del Baix Segre i l'àrea montblanquina de la Conca de Barberà. Les pèrdues de les collites, només quan afectaven àrees molt extenses, eren objecte d'atenció per part dels poder públics i, donada la gravetat de les mateixes en aquestes dues zones, van merèixer atenció de les autoritats. Per incentivar la recuperació econòmica en aquestes i d'altres zones també castigades per crisis agràries i epidèmies, els primers borbons van posar en marxa un seguit de mesures per a 'fomentar la població', com ara privilegis fiscals per a les famílies

nombroses, dots i ajudes als matrimonis, protecció als expòsits, colonització interior i repartiment de terres, etc.; així com d'altres mesures adreçades a evitar o pal·liar l'impacte dels flagells epidèmics i fam que amb relativa periodicitat delmaven la societat catalana durant l'antic règim (Arranz, 1985). Aguiló, tot i que no directament afectat, devia sentir la pressió de la pèrdua constant de les collites dels municipis veïns, sobretot de l'àrea montblanquina, alhora que la por d'una possible propagació de les epidèmies associades. Això, juntament amb el fet de no ser l'hereu, podria explicar la emigració cap a Tous d'un dels fills mascles de Paulí Marsal, alhora que el canvi d'ofici, de jornaler a manufacturer. Tous oferia oportunitats més enllà de la pagesia doncs els monjos del Monestir de Sant Jeroni de la Murtra, senyors feudals del castell i del senyoriu de Tous, tenien necessitat de vassalls que exercissin oficis, com ara el de cotoner, que sembla que és el que adoptarà en Pere Marsal, el fill de Paulí Marsal que emigrarà a Tous.

Tous. Retrobada amb l'origen *Martialis*

D'entre els fills de Paulí Marsal, a diferència de Pau i els seus descendents, que es van quedar a Aguiló i, un dels fills d'en Pere va anar a Tous el 1724 per casar-se amb la Maria Pau. Poca cosa sabem d'aquesta primera generació dels Marsal a Tous doncs bona part dels documents de la Parròquia de Sant Martí de Tous, font primària d'informació genealògica de l'època, van ser cremats durant la Guerra Civil. Així, al igual que amb les dues generacions que seguiran al Pere Marsal que arribà a Tous, s'ha hagut de recórrer a arxius genealògics d'altres famílies de Tous emparentades amb la família Marsal. En concret, als treballs de genealogia de l'Elisa Vidal, historiadora local de Tous. Però a partir de la tercera generació de la família Marsal a Tous -finals del set-cents- ja es disposa de documentació pròpia, majoritàriament capítols matrimonials, testaments, i alguns actes baptismals i de defuncions. Caldria començar la descripció d'aquest llinatge Marsal a Tous dient que Pere Marsal no va ser la primera família Marsal de Tous. En un estudi titulat "Cognoms de la gent de Tous"⁵⁰ recollit en l'obra col·lectiva en ocasió del mil·lenari de Tous (V.A, 1981) ja es té constància -no quantificada- del cognom Marsal al 1685, abans de que Pere Marsal arribés a Tous al 1724. Entre el 1722 i el 1731⁵¹ es registren 27 portadors del cognom Marsal, un nombre molt raonable si entenem que a la família Marsal preexistent se li suma la família que formarà el nouvingut Pere Marsal. Cal tenir en compte també que en aquest estudi, i només a partir del 1722, es comptabilitzen tant primers com segons cognoms fet que dificulta els comptatges de membres de família que el porten com a primer cognom. Entre el 1732 i el 1768 es registren 49 portadors del cognom Marsal, 102 entre el 1769 i el 1814, 52 entre el 1815 i el 1844, 41 al 1860 i el mateix nombre al 1897, 93 al 1930 i 76 al 1975. A partir de documentació proporcionada per Elisa Vidal, sabem que Pere Marsal es va casar amb Maria Pau, filla de Francisco Pau (mestre de cases) i d'Elisabet. Tots de Tous. En el mateix estudi de cognoms de Tous, es pot observar que el cognom Pau apareix ja al 1553, això és amb molta antelació al cognom Marsal, tot i que amb una única menció (fet que es correspon a la informació proporcionada pel fogatge de 1553 on hi apareix un únic portador).

Per a l'any 1685 no s'especifica el nombre de portadors del cognom Pau. En el decenni 1722-1731, es registren únicament 2 cognoms Pau. Del 1732 al 1768, se'n registren un total de 29. Entre el 1769 i el 1814 davalla fins a 9 per finalment extingir-se al 1815, any en que ja no consta cap registre. Observant les famílies llistades en l'estudi dels cognoms de Tous, hom s'adona que hi ha un fort increment generalitzat

de portadors de cognoms durant tot el segle XVIII, fet que s'interpreta com a creixement poblacional. En efecte, els historiadors han anomenat aquesta centúria com la "revolució demogràfica" tot i que hi ha discrepàncies en les taxes de creixement (Simón, 1989)⁵². Per al segle XVIII, el debat historiogràfic s'ha centrat en la discussió de les causes i la quantificació del creixement català. Respecte les causes de creixement del Set-cents, Jordi Nadal (1978a) ha subratllat que, a diferència de l'alça espanyola -que es va produir essencialment dins dels límits i condicions del règim demogràfic antic-, l'increment català es va beneficiar, per una banda, de la disminució de la mortalitat (especialment la catastròfica), però també d'una alça de la natalitat i d'un avanç en l'edat dels matrimonis, amb un efecte positiu sobre la fecunditat, demostrant que els incentius per al 'foment de la població' instaurats pels primers borbons donaren resultats, estimulant així un canvi estructural de la població típic d'èpoques de transició. En efecte, el període comprès entre la promulgació del decret de Nova Planta el 16 de gener del 1716 i la Guerra Gran del 1793 serà un període sense guerres en el que Catalunya renaixerà econòmicament fet que culminarà amb una revolució industrial en la línia dels estats més avançats d'Europa.

En el llibre d'obra col·lectiva de commemoració del mil·lenari de Tous (V.A., 1981), Josep Iglésies hi participa amb un capítol titulat "La demografia de Tous a partir del XIV", és interessant la comparativa de dades que hi recull entre el cens de Floridablanca de 1787 i el cens de 1719. L'anomenat "Cens de Floridablanca", diuen els experts, és d'intenció no fiscal (Nadal, 1976). Diuen també els qui l'han estudiat que és el que disposa de xifres locals més ajustades i precises, tot i que no hi ha consens. La suma de les xifres locals eleva el número total de catalans de 814.412 (total imprès) a 899.610 (total rectificat), o sigui, un dèficit del 10% que deixa els recomptes en entredit. El cens de Floridablanca ha sigut objecte de diversos estudis valoratius per part de Moreno (1984), qui expressa una opinió positiva per als totals de dades. Per contra, anàlisis més locals i comarcals suggereixen que dit cens seria deficitari (Simón, 1989). Quelcom semblant succeiria amb el cens de 1719: anàlisi locals més precisos, com el de Gaspar Feliu (1983) per a la Catalunya Occidental, han permès apreciar també les insuficiències d'aquest cens. Al 1787, segons el cens de Floridablanca, Tous havia descendit demogràficament respecte la xifra del 1719. Havia passat de 350 habitants a 256 habitants, és a dir, una pèrdua de 104 ànimes o, el que és el mateix, una davallada del 29,71%. Certament, no s'entenen aquestes xifres si es compara amb l'evolució dels cognoms que s'ha presentat i diversos fets històrics que indiquen que Tous seguiria la tònica de creixement generalitzat del segle XVIII. Aquestes contradiccions entre censos del Set-cents podrien quedar explicades per les ocultacions, no tant per qüestions impositives i fiscals, sinó per la por a les llesves i reclutaments militars forçosos.

Així, l'objectiu de molts censos del segle XVIII era el de conèixer el número exacte de veïns de cada població per a poder exigir un nombre de persones aptes per a l'ús de les armes, ja fos per les llesves forçoses a l'exèrcit en l'època de pau o per fer previsions d'homes disponibles. Hi havia por a les quintes i contribucions, motiu pel qual en el cens de Floridablanca ja no es demanaven els noms, intentant així d'evitar la ocultació (Bustelo, 1976). Un altre exemple de cens amb finalitats de reclutament és la "Relación de Casas", de 1726. Pere Voltes (1973) publica els totals de cases del 1726 per municipis i les aportacions de soldats que aquests fan. Aquest cens va servir com a base per al reclutament de 836 soldats, l'aportació de Catalunya als "Reximientos de Infantería Española que S.M. mandó executar". A Tous s'hi llisten 69 cases i no se'ls demana cap aportació de soldats. L'exercici interessant a fer és comparar els resultats d'aquest cens amb els censos anteriorment analitzats de 1719 i el de Floridablanca del 1787. Recordem

els totals: 350 habitants i 100 cases al 1719 (fent una mitja de 3,5 persones per casa) i 256 habitants al 1787, la davallada del 29,71% que apunta Iglésies. Si multipliquem les 69 cases del cens de 1726 per una mitja de 3,5 persones per casa, això resulta en 242 persones, resultat més proper al cens de Floridablanca. En canvi, per aconseguir els resultats del cens de 1719, la mitja de persones per casa s'ha d'eleva a 5. Com que no es disposa de dades estadístiques que proporcionin valors mitjos d'unitat familiar, ens haurem de quedar amb el dubte de si la davallada d'un 29,71% va ser una realitat. Els pobles i vil·les més grans patien més pressió militar i de reclutament per part de l'Estat doncs en els viatges de l'exèrcit per terres catalanes, les tropes s'hostatjaven en els nuclis de volum considerable per així assegurar-se la manutenció i avituallament. L'ajuntament era l'encarregat de distribuir per les cases els soldats i els oficials, dels qui també s'hauria d'alimentar els animals que els acompanyessin amb palla i civada. En la primera meitat de segle XVIII, allotjaments i bagatges suposaren per molts municipis una feixuga càrrega econòmica.

A la pressió dels reclutaments cal sumar-hi els delmes al senyor feudal, els drets sobre la collita per part de l'ajuntament, la imposició cadastral instaurada pels borbons i, en segons quines parròquies, l'obligada primícia al rector. Així, exigir també l'aportació de soldats era, en la majoria de casos, inassumible (Grau et al., 1990). A través dels censos, l'Estat obligava cada poble a proporcionar, en relació als seus habitants, un determinat nombre de soldats per al servei militar, destinats "a la defensa de la religión y del Estado". Sota aquest eslògan, no ens ha de sorprendre que l'Estat acudís a l'església -a banda dels ajuntaments- buscant ajuda en l'elaboració dels recomptes. Al segle XVIII, l'Església era la institució més estesa arreu del territori. Així, els censos acostumen a fer la divisió per parròquies. Per exemple, pel cas del cens de Floridablanca, el 25 de juliol de 1786, el comte trameté una ordre als bisbes i arquebisbes on els demana que exigeixin ajuda als capellans de la seva diòcesi així com als abats i als priors dels monestirs en la confecció del cens "animando a sus feligreses a responder con verdad a las preguntas que se les hagan", ahora que se'ls demana que comuniquin també les dades de la població religiosa. Segons unes regles datades a Madrid el 17 de març del 1773, els censos esdevenen més detallats. Així, cada poble havia d'elaborar unes llistes on hi constessin els "mozos" útils i sortejables, entenent per mozos els homes l'edat dels quals oscil·lava entre els 17 anys complerts i els 40. N'eren exempts tots els fadrins que ostentessin un càrrec municipal, els preceptors de gramàtica, els fills únics de pares majors de 60 anys o impedits, fills de vídues o estrangers, els solters fills de vídua amb germans menors al seu càrrec i d'altres en circumstàncies més concretes (Grau et al., 1990). El cens de Floridablanca s'elaboraria ja segons aquestes normes detallades.

Es disposa de dades detallades del cens de Floridablanca pel municipi de Tous, els elements a destacar són els següents: hi ha doble xifra de nenes menors de 7 anys que de nens de la mateixa edat. Sembla que la mortalitat fa estralls en el segment infantil, sobretot en el masculí, a jutjar pel salt que en sentit negatiu fan les xifres entre el primer graó i el segon a l'escala d'edats. Això voldrà dir que quan les noies arribin a l'edat de contraure matrimoni, pel cap baix, un 50% caldrà que vagin a cercar marit a fora la vila. Sorprèn també que entre els 7 i els 40 anys solament quedin a Tous 6 fadrins i 4 casats. Això indica que hi ha una gran emigració de joves i de gent feta fins a la quarantena (Iglésies, 1969). En aquest punt és oportú introduir el poc que en sabem de la segona generació de la família de Pere Marsal de Tous. En Pere va tenir almenys un fill baró, en Jaume, qui es va casar amb Francisca Boladeras. Es desconeix la data del casament però se sap la data de naixement de la Francisca, el 1737. Sembla que en Jaume moriria jove doncs la Francisca es torna a casar amb un tal Joan Pumpi de Freixenet, de fora del poble

ja que el cognom Pumpi no apareix en la relació de cognoms de Tous estudiada anteriorment. A la vista dels resultats del cens de Floridablanca, podríem suggerir que la Francisca hauria anat a buscar marit per contraure segones núpcies a un poble veí, oferint-li compartir el que li hauria deixat el difunt Jaume en herència (però també les obligacions, delmes i tributs, es clar). La Francisca i en Joan Pumpi van tenir almenys un fill, el Gabriel Pumpi. No se'n sap res més de la família Pumpi però el llegat que han deixat en la família Marsal és molt plausible doncs d'ençà aquest moment, la casa d'aquest llinatge Marsal passa a anomenar-se 'Cal Pumpi', sobrenom que perdura encara avui.

L'història de Tous es remunta al 880, quan Guifré el Pelós van conquerir el lloc de Tous. El 960, Borrell I, comte de Barcelona i d'Osona, donà a l'Església de Vic el territori del castell de Tous. A l'agost del 1020, el bisbe i abat Oliba confia la defensa del castell a Guillem de Mediona. La defensa del castell passa per diverses mans fins que al 1341 arriba a Bernat de Tous, ambaixador a França i home de confiança del rei Pere III el Cerimoniós, qui li vengué la jurisdicció del castell de Tous el 1347. Els seus hereus l'empenyoraren al príncep Joan I el 1386. La vídua de Bernat de Tous, Beatriu de Vilanova -la senyora de Tous-, era molt malgastadora i al 1423 va haver de posar el castell a subhasta per a poder pagar deutes i creditors. El castell va ser adquirit per la família Perellós qui, al 1505 en va fer donació pactada al monestir de Sant Jeroni de la Murtra. Els frares jerònims, el mateix 1505, per un decret donat a Salamanca, aconseguiren dels Reis Catòlics l'afranquiment del feu del castell de Tous i del seu territori, amb la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, tots els drets reials, tots els lluïsmes, tots els censos i rendes, privilegis confirmats el 1519 per Carles V i el 1564 per Felip II de Castella. Així, del 1505 al 1835, el castell de Tous fou el centre del règim senyorial que exerciren els religiosos de la comunitat del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, situat als afores de Badalona. Precisament, per la distància física que els separava del castell de Tous, els frares delegaren les seves funcions judicials amb el nomenament de procuradors i, entre altres nobles, nomenaren alguns membres del comtat de Santa Coloma de Queralt. En compliment de les disposicions desamortitzadores del 1820 i del 1821, el castell de Tous amb les seves terres (que comprenien 249 jornals de llaurar i dos molins fariners) fou posat a subhasta pública i els frares jerònims hagueren de fugir, tot i que a la fi del 1833 l'orde de Sant Jeroni va recuperar momentàniament el domini. Però, desenvolupant allò aprovat per les Corts de Cadis en el Decret del 6 d'agost de 1811 d'abolició de les senyories jurisdiccionals, el 1835 fou aplicada la desamortització i els frares jerònims hagueren d'abandonar per sempre el lloc de Tous.

Si bé els historiadors de referència no s'han posat d'acord en la intensitat de la 'revolució demogràfica' del segle XVIII, hi ha unanimitat en que el segle XIX es va iniciar amb una crisi demogràfica. Pierre Vilar (1965) i Jordi Nadal (1965) han estudiat la crisi de començaments del Vuit-cents en la demografia catalana. Mentre que a Espanya, segons Vicente Pérez Moreda (1980), es pot parlar d'una crisi general entre el 1800 i el 1841, a Catalunya l'inici de la crisi cal remuntar-la inclús abans de les hostilitats de la Guerra Gran (1793-1795). Per al període immediatament anterior, de 1787 a 1857, es difícil precisar l'evolució del total de població català. Pel que fa al període immediatament posterior, les xifres subministrades per Josep Iglésies han sigut criticades per Joan Rebagliato (1979) i, en general, tot sembla indicar que les censos posteriors a la Guerra del Francès o de la Independència (finalitza al 1814) són deficitaris a causa, principalment, del marasme de l'administració (Simón, 1989). Els historiadors també coincideixen en afirmar que durant el període de la transició del Set-cents al Vuit-cents, a Catalunya, com al resta de l'Europa Occidental industrialitzada -però no a Espanya-, l'estímul dels sous industrials provoca un flux migratori

del camp a la ciutat. Vicens Vives (1972) mostra aquesta osmosi poblacional durant la primera meitat del segle XIX posant com a exemple la ciutat d'Igualada. La vila d'Igualada doblà el nombre d'habitants en mig segle, de 7.295 habitants al 1810 a 14.000 el 1857. Aquesta creixença fou deguda a l'atracció de la vida industrial sobre la pagesia que, a més, fugia de les conseqüències de les guerres de la Independència i carlines. En trenta anys s'establiren a Igualada 2.345 immigrants, ben segur que alguns vingueren de Tous. Aquest creixement però quedà paralitzat per un fet sobtat, quan el carril deixà de banda els igualadins, cercant el camí de Terrassa, Sabadell, Manresa, Granollers i Vilafranca. En cinc anys, de 1857 a 1862, 3.300 igualadins abandonaren la vila. Aquesta emigració castigà Igualada tant fortament que no pogué mantenir el ritme que duia a ocupar un dels primers llocs de la demografia catalana. Malgrat una lleugera recuperació en els deu anys subsegüents, Igualada sofrí un nou sotrac a darreries de segle: de 1872 a 1900 havia de perdre encara 3.090 persones.

El desenvolupament de les manufactures tradicionals de la primera meitat del segle XIX, l'aparició d'una nova indústria cotonera, l'especialització agrària i la consolidació d'una economia de mercat orientada a l'exportació van ser els eixos d'aquesta modernització que va resultar en l'inici de la revolució industrial a Catalunya als anys trenta, pràcticament al mateix temps que va ser concebuda a Anglaterra. Tous, tot i tenir l'embranchida i l'atractiu d'Igualada a només deu quilòmetres, no queda al marge de la modernització manufacturera prèvia a la Revolució Industrial. Hi ha documentada una notable activitat de paraires i teixidors al municipi i, les referències documentals relacionades amb el ram del tèxtil són abundants des de mitjans del segle XVIII. En uns documents manuscrits de la família Mas de Tous datats del 26 d'agost de 1811, es fa referència a Jaume Marsal -fill de Pere Marsal i, per tant, segona generació d'aquest llinatge Marsal a Tous-, com a "lo cotoner". El fet de la utilització d'un renom faria pensar que la relació de la família Marsal amb els teixits ve d'abans (V.A., 1981). La única generació anterior a Jaume Marsal a Tous és el seu pare, Pere Marsal, qui vingué d'Aguiló. D'aquí que en paràgrafs anteriors s'afirmés que Pere canviaria de municipi (Aguiló per Tous) però també de professió (de jornalер pagès a manufacturer del cotó). S'ha dit també que els motius de canvi de municipi i de professió vindrien instigats per les epidèmies i les crisis agràries dels pobles veïns -especialment de l'àrea montblanquina- que posarien massa pressió a les collites deixant poc marge de negoci. Aquest establiment com a teixidor de cotó segurament seria a l'entorn del castell, en el grup de cases del carrer Sota Castell, també sota els auspicis del frares jerònims, segons apunta documentació de contribucions de Jaume Marsal fill, tal i com es veurà més endavant. En relació amb això, dir que els oficis sembla que no queden ben recollits al Cens de Floridablanca de 1787, segons el qual Tous tindria 104 contribuents, amb la següent distribució: 1 capellà, 67 pagesos i 25 jornalers. Recordar que, tal i com s'ha vist anteriorment pel cas concret de Tous, aquest cens té errors i deficiències.

Imatge 13: Nucli urbà de Tous. Conserva l'escala gràfica de les imatges anteriors.
Font: <http://www.icc.cat/appdownloads/index.html?c=fmeof5m>

Imatge 14: Vista d'un conjunt de les cases de Sota el Castell, que s'estén al llarg d'un carrer amb el mateix nom. No es pot precisar quina va pertànyer a la família Marsal

El fill de Jaume Marsal, qui ja portarà el cognom de la mare com a segon cognom, cognominant-se Jaume Marsal Boladeras, sabem que va anar de sometent a la batalla del Bruc del 6 de juny del 1808, a l'inici de la Guerra del Francès (1808-1841), doncs el seu besnet, l'Isidre Marsal Corbella, rep en el seu nom una condecoració commemorativa del centenari dels fets d'armes del Bruc el 3 d'abril de 1909. La condecoració és una medalla de bronze expedida a mode de certificat per Don Antonio Maura y Montaner, Presidente del Consejo de Ministros, i a proposta de la Comissió Organitzadora dels Sometents Armats de Catalunya. El sometent, dissolt des del 1978 pel Senat espanyol, fou en els seus inicis una organització paramilitar d'autoprotecció civil típicament catalana, separada de l'exèrcit, per a la salvaguarda del poble i defensa i la protecció de la terra en temps de conflicte bèl·lic. El sometent té l'origen a l'edat medieval per a defensar-se dels abusos d'alguns senyors feudals. Al principi, els sometents eren cridats *metent so* (d'aquí el nom), a toc de corn i amb fogueres de muntanya a muntanya. Durant els segles XVI i XVII, el sometent tenia presència sobretot en nuclis rurals, per a la defensa contra bandolers i malfactors. Així, qualsevol home menor de 60 i major de 16 tenia l'obligació d'acudir al toc de sometent. El sometent va participar també en conflictes bèl·lics, tant per anar contra els hispans (com en la Guerra dels Segadors) com per sumar-se a l'exèrcit espanyol per enfrontar-se a tercers països (com el la Batalla del Bruc, en el marc de la Guerra del Francès; o uns anys abans, durant la Guerra Gran: el 6 de maig de 1794 s'ordenava la mobilització dels catalans entre els 15 i els 60 anys). El besavi de Jaume Marsal Boladeras, en Paulí Marsal d'Aguiló, tot i que segurament no va anar al sometent que es va aixecar contra el seu senyor, el Comte de Queralt, al 1640 doncs en aquella ocasió va ser el sometent de Sant Celoni de Blanes -fet que va encetar la Revolta dels Segadors-, segur que va formar part del sometent de Santa Coloma durant tota la Guerra dels Segadors, com a bon *martial*.

En les batalles del Bruc s'enfrontaren l'exèrcit espanyol amb el francès, encara que inicialment eren aliats. Segons el tractat de Fontainebleau (27 d'octubre de 1807), Espanya i França preparaven conjuntament la invasió hispanofrancesa de Portugal. El primer Ministre espanyol, Manuel Godoy, havia de garantir a Napoleó el suport logístic necessari per a entrar les seves tropes per Catalunya. El dijous 2 de juny de 1808, dia de mercat a Manresa, els hi és retornat als manresans un dels papers oficials que l'Ajuntament havia hagut d'enviar a Barcelona per tal que fos segellat per part de l'autoritat francesa. Això indignà als manresans que van cremar dit paper, i així esclatà la revolta. La cultura popular diu que Manresa va guanyar la batalla del Bruc amb cent fusells i encara molts d'ells inútils, i amb l'ajut dels sometents d'altres pobles, entre els quals hi figura Igualada. Això s'escrivia el mes de setembre de l'any 1908. En una altra proclama popular inèdita, amb data de 20 de juny, es diu que els igualadins "eran como unos cincuenta en número". En realitat però, una columna francesa, que sortí de Barcelona el 4 de juny, i que s'adreçava a Lleida i a Saragossa, tenia ordre de castigar "de passada" a Manresa. Sabent de l'existència d'aquesta columna, és lògic que Manresa i Igualada se sentissin igualment amenaçades; la primera per haver cremat el paper dels francesos -cosa que també havien fet els sometents igualadins-, i la segona, a més a més, per estar situada al peu del camí ral (Carner, 1968).

Napoleó esperava incorporar els suïssos d'Espanya (els anomenats *azurros*) al seu exèrcit. Però totes les simpaties dels suïssos es decantaven vers el poble que els havia acollit. Els repugnava la idea de lluitar contra els amics, els germans, els familiars. Havien posat arrels a la terra adoptiva i la deserció es va estendre també entre els regiments de Madrid. Per tot arreu els azurros s'ajuntaven al poble revoltat. Així, ara es veu que allò del grapat de valents que gairebé sense armes, sense dirigents i sense tàctica,

que durant tants anys ha repetit la cultura popular, és un tòpic que no satisfà les més elementals exigències de la crítica històrica. Tot i així, encara avui, moltes publicacions serioses de revisió històrica se segueixen alimentant del tòpic (Finestres, 2008). A més dels suïssos del regiment de Wimpfren, a començament del mes de juny hi havia també a Igualada un grup de guàrdies valons escàpols de la guarnició de Barcelona mediatitzada per Duhesme. No hi ha dubte que els soldats valons, que havien defugit la tant recomanada confraternització amb les napoleònics que dominaven Barcelona, s'unirien als suïssos que, com s'ha dit, es posaren immediatament al costat del sometent, alhora que aquests es posaren al servei de les ordres dels militars, que eren els qui podien dirigir l'acció amb probabilitats d'èxit. Militars professionals, doncs, prepararen l'emboscada del Bruc i dirigiren la batalla. Els sometents d'Igualada i Manresa i van aportar entusiasme i coratge innegables, res més, no tenien res més per oferir. La participació del sometent doncs no va ser una cosa improvisada, tal i com proven documents militars de pocs dies abans de l'acció del 6 de juny.

L'acció de revolta del 6 de juny al Bruc fou instigada per una minoria predominantment eclesiàstica i gremial. Els mòbils dels primers són comprensibles, Napoleó era antireligiós. Pel que fa als segons, Espanya posseïa encara un extens imperi colonial. Justament quan els catalans començaven a gaudir del lliure comerç amb les *Amèriques*, venia Napoleó a destorbar-ho. Així els industrials i comerciants compregueren que llur interès aconsellava d'anar contra França. Catalunya romaní lleial a la monarquia espanyola que es mostrava comprensiva vers la necessària expansió de la indústria catalana. Mai no havia estat tan ferma la lleialtat dels catalans a la monarquia com durant la segona meitat del segle XVIII. I, en aquest context, el sometent, gent del camp, en gran part descontenta a les zones rurals, no lluitaven solament contra el francès, sinó també contra els senyors i propietaris terratinents, que els oprimien i abusaven. Així, els intents de Napoleó d'annexionar Catalunya a l'imperi s'haurien frustrat molt abans del que hagués imaginat. Les campanes tocant a sometent -i no pas el redoblament dels timbals-, foren les que jugaren un paper important, alhora que era quelcom que obsessionava als francesos: "...le tocsin sonner de toutes les cotes. A ce signal d'un soulèvement general...", diuen els historiadors napoleònics. Si la batalla del dia 6 juny, contràriament al que digué la cultura popular i la subseqüent llegenda, no va ser una revolta espontània sinó una acció dirigida per militars, la del dia 14, menys coneguda i sense llegenda, fou encara més important militarment. En aquesta segona batalla del Bruc els paisans armats del sometent hi van fer un paper molt secundari doncs molts dels combatents ja se n'havien tornat a casa, era el mes de juny i la sega no admetia raons (Carner, 1968).

Acabada la guerra del Francès -o de la Independència-, en la que s'han d'emmarcar les batalles del Bruc, a Catalunya s'inicia -amb la revolta dels Malcontents del 1827-, un nou període de guerres, les Guerres Carlines. La primera Guerra Carlina, del 1833 al 1839, en l'àmbit municipal, fora del territori de combat, es caracteritza primer per la no taxació i, en un segon moment, per un sistema de contribucions basat en la doble imposició, tant per la banda carlina com per la liberal. Com és sabut, els borbons, a començaments del segle XVIII, introduïren a Catalunya un nou sistema impositiu, les contribucions cadastrals. Fins avui han estat freqüents els historiadors que l'han treballat, en l'àmbit local sobretot, per estudiar l'agricultura, la ramaderia i la indústria, ultra la distribució sòcio-professional. Tot i que n'hi ha pocs de conservats, se'n poden localitzar per alguns pobles. Aquests documents faciliten els llistats de caps de casa que tributen. La resta de caps exempts, les viudes, els menors (menys de 14 anys, siguin pubills o hereus) o vells (majors de 60 anys) es localitzen a través de la declaració de propietat de les cases.

Segons l'època i el lloc, les dades referents a persones varien. Així, en alguns pobles s'especifica l'edat i l'ofici. Per diferenciar els homònims s'afegeixen renoms o bé si són pare i fill els qualificatius de "major" i "menor". Una omisió que es troba sovint és la rectoria. Quan es detallen els immobles, s'especifica la propietat de l'habitatge, qui l'habita, la qualitat o si està derruïda. A través de referències indirectes es pot esbrinar si algun cap de casa emigrà a algun altre poble o vila, i generalment es fa constar si encara conserva la propietat de la casa (Grau et al. 1990).

El detall de les recomptes de les contribucions contrasta amb la pobresa dels censos de l'època. El 1819, en la "Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña mandada formar por el intendente general de este ejército y Principado Don Vicente de Frígola" atribueix a Tous 152 veïns o caps de família i diu que la localitat paga 8.245 rals de bilió (V.A., 1981). Al 1831, Juan Bautista Golobardas elabora un cens de 'població i dades per llocs', que titularà "Cataluña en la mano". En aquest cens, tot i que una mica més documentat que l'anterior, s'hi llisten únicament el bisbat, la senyoria a la que pertany el municipi, nombre de veïns i d'ànimes, estafeta que li correspon i conreus principals. Per Tous les dades del cens de 1831 són les següents: Tous, bisbat de Vic, senyoria Murtra, 152 veïns, 1121 ànimes, estafeta d'Igualada, i producció agrària majoritàriament de blat i llegums (Galobardas, 1831). S'observa doncs resultats de població coincidents entre ambdós censos, mostrant inequívocament un creixement substancial de 52 cases respecte al cens anterior de 1787 de Floridablanca. Per contra, el cens que els segueix en la cronologia, la Matrícula Cadastral del 1842, empadronava a Tous només 66 veïns i 357 ànimes (una mitja de 5,40 ànimes per veï), amb un capital productiu de 3.150.020 rals (V.A., 1981). Aquest resultat no s'entendrien si no fos per l'episodi de guerres que hi hagué a Catalunya entre el 1827 (Guerra dels Malcontents) i el 1839 (final de la primera guerra carlina). A la Matrícula cadastral de 1842 li segueix el "Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar", un cens de població realitzat per Pascual Madoz entre el 1842 i 1845 que només inclou veïns i ànimes. Els resultats per Tous són: Tous, Bisbat de Vic, 66 veïns, 357 ànimes (Madoz, 1845). Així, comparant els resultats de la Matrícula Cadastral de 1842 i el cens de 1845, ens adonem que no hi ha hagut creixement doncs el nombre de cases o veïns es manté en 66 i el nombre d'habitants o persones es manté en 357. El proper cens es realitzarà dotze anys més tard, al 1857, i ja serà el primer cens per inscripció nominal i directa de la Junta Nacional d'Estadística. Amb aquest cens comença l'era plenament estadística (Nadal, 1976), amb resultats detallats per franges d'edat⁵³. Els resultats mostren una recuperació demogràfica excepcional, quasi triplicada respecte la de 1845 i molt semblant a la població actual del municipi: 931 habitants dels quals 493 eren homes i 438 dones. No hi havia transeünts ni estrangers, 201 homes i 223 dones eren solters, 181 homes i 176 dones estaven casats.

Tornant a la qüestió de les contribucions i a la penosa doble imposició instal·lada a la majoria de municipis de Catalunya durant la primera Guerra Carlina, abans d'aquests fets, cal situar Tous com a contribuent dels frares jerònims primer i com a contribuent del duc de Cardona-Medinacelli després, un personatge llunyà i desconegut (V.A., 1981). Cal recordar que a l'inici de la primera Guerra Carlina, al 1833, el feudalisme encara era vigent arreu doncs les senyories jurisdiccionals no es van abolir fins al 1835, desenvolupant allò acordat per les Corts de Cadis en el Decret del 6 d'agost de 1811. En efecte, les anomenades lleis de desamortització de 1834 tenien efectes civils i eclesiàstics, prohibint les vinculacions de predis rústics en determinades famílies i posant en circulació els béns de mà morta, respectivament. Les principals disposicions legislatives foren la Llei de Desvinculació, de 30 d'agost de 1836; la Llei de Béns

Nacionals o llei Mendizábal, de 29 d'agost de 1837; i alguns anys després, la llei de Desamortització General o llei Madoz, de 1 de maig de 1855. Aquestes mesures provocaren el desglaçament de la propietat agrícola i això succeïa en l'instant en què s'anunciava la fase expansiva de l'economia mundial Vuitcentista, que anà de 1855 a 1876 (Vicens Vives, 1972). Durant la primera guerra carlina, i mentre aquestes disposicions legislatives encara no van ser vigents, la pagesia havia de suportar encara el pagament de drets feudals i les contribucions a l'Estat, mentre que l'artesà o manufacturer urbà estava gravat només per les contribucions.

En aquesta zona de la comarca de l'Anoia, com en la majoria d'altres pobles i vil·les de Catalunya, durant la primera Guerra Carlina, entre el 1833 i el 1839, es deixaren de pagar contribucions i drets feudals sense por de ser perseguit per advocats o de que els embarguessin la collita. Això va ser per la ineficàcia de l'administració carlina. En efecte, pel cas concret de Tous, precisament entre 1834 i el 1837, el municipi havia escapat de tot control efectiu de les autoritats barcelonines. Situació que es manifesta de diverses maneres, encara que la més significativa fos la triomfant resistència camperola a pagar les contribucions davant la impotència governamental (els pagament dels drets feudals als frares jerònims acabaria abans, al 1835, quan aquests marxen del castell). Aquest desafiament de no-pagament de les contribucions resultaria inconcebible si no tinguéssim en compte la presència de la força armada liberal a Tous -i en la majoria de pobles catalans-, i d'una rudimentària administració carlina. El liberalisme, durant el 1837, continuava refugiat a les viles de la comarca mentre que al camp ja era dominant, i sense gaires obstacles per part de les partides carlines. L'administració liberal, tot i veure's obligada a acceptar, al principi, l'hegemonia que els carlins tenien sobre aquestes terres, intentava de refer progressivament el seu malmès aparell administratiu. Així, a partir del 1839, coexistia en molts pobles de la comarca una dualitat d'administracions municipals, carlina i liberal, i, per tant, una doble imposició. Uns i altres es toleraven la mútua presència, molt probablement per conveniència. La pagesia obtenia "justícia"⁵⁴ segons les seves empaties polítiques mentre que el poble no-pagès o manufacturer intentava "quedar bé" amb els dos bàndols (V.A., 1981). La solució però no es podia cronificar ni esdevenir estable, i els primers interessats en fer-la desaparèixer eren els mateixos pagesos contribuents, doncs eren els que més patien la doble imposició, més que no pas els propietaris urbans que normalment tenien només una propietat que els feia d'habitatge i taller.

Aquesta situació de doble imposició es perllongà fins que la impossibilitat material del contribuent d'efectuar els pagaments fiscals a ambdós costats va fer que fos inviable. Arribà un moment en que la negativa a pagar es generalitzà i llavors es multiplicaren les amenaces, les detencions, el segrest de béns, els planys dels uns, i la ira i la violència dels altres. Aquest descontentament es dirigí, en un principi, cap als no gaire ben recolzats responsables polítics més propers - batlles i regidors-, fos quin fos el seu color polític, doncs aquests assumien la "justícia" local -ara dual- de cada poble de la comarca, i per tant eren els responsables de recaptar entre els veïns de cada terme els totals exigits pel seu fisc, carlí o liberal. A Tous, durant la guerra, ambdós bàndols recaptaven el que podien. Els liberals, a les contribucions ordinàries, hi van afegir exaccions extraordinàries per al manteniment dels efectius liberals⁵⁵. Bona part de la pagesia anhelava el temps en que van romandre lliure de càrregues fiscals, per tant un avenç liberal es veia com un possible alleugeriment fiscal (V.A., 1981). Cap al final de la guerra, el bloc liberal endurí la seva càrrega impositiva amb les anomenades "visites"⁵⁶, que es feien coincidir amb el venciment de les contribucions ordinàries cobrades per trimestres. Finalment van guanyar la guerra els liberals. La lluita

d'aquests anys, amb independència de les formes ideològiques implícites en el conflicte, va tenir un aspecte molt important i força desconegut: la rebel·lió de la pagesia, que protagonitzà la reforma liberal. El carlisme, d'altra banda, va tenir força mentre no va actuar com a recaptador fiscal.

En el període entreguerres, entre la Primera i la Segona Guerra Carlina, del 1840 al 1845, durant la dictadura del moderat Ramón María de Narváez, ja fora de la doble imposició, en Jaume Marsal Boladeras, pagava 1 sou de contribució "por casa", que tenia al carrer "cassero" (s'entén que eren les cases del carrer Sota Castell mencionades anteriorment), 4 sous "por tierras", 4 sous "por paja y utensilios con sus aumentos", i 1 lliura i 6 sous per "personal", tot plegat suma 1 lliura i 15 sous. Aquests totals eren pagadors cada trimestre, segons s'ha trobat descrit en un "Cupo de Contribuyente" de 1944, molt semblants als totals exigits per la Comisión de la Primera Hacienda per als anys 1822 a 1823.⁵⁷

A partir d'aquest rebut de contribució es dedueix que part de l'activitat econòmica de Jaume Marsal serà a la pagesia, això ho confirmarem d'aquí a un moment amb la referència a una escriptura de compra-venda d'una vinya. Es pot observar també que devia tenir algun treballador doncs pagava contribució per "personal". Es dedueix que aquest personal devia estar empleat al negoci dels teixits de cotó. Aquest rebut de la contribució, timbrat i en paper oficial, inclou una secció en concepte de pagament del "diez y seis por ciento" que es deixa sense emplenar. En dos tractats de contribucions de l'època consultats, un de 1832 de Manuel Ortiz de Zúñiga, i l'altre de 1867 de Pío Carrasco, s'esmenta que els ajuntaments poden recaptar un impost addicional, s'entén doncs que les anteriors contribucions anirien a l'Estat i que aquesta secció del 16% fos la de recaptació municipal. El que sorprèn però és que aquesta contribució s'hagi deixat sense efecte. Recordem l'any 1844 era un període lliure de guerres, per tant sense motius aparents per no cobrar impostos municipals.

Es disposa d'altres rebuts de contribució, corresponents a trimestres del 1848 i 1849, darrers anys de la Segona Guerra Carlina. A diferència de l'anterior, aquests rebuts de contribució eren només municipals, expedits en forma manuscrita i en un paper qualsevol, sense cap tipus de formalitat. S'ha d'entendre doncs que en períodes de guerra l'Estat no recaptava però sí que ho feien els municipis, tal i com hem vist amb la Primera Guerra Carlina. Els imports pagats trimestralment en aquests rebuts de contribució municipal eren, al 1848, d'una pesseta i mitja i un jornal; i al 1849 de 12 rals i 8 "maravedisos" (morabatí, en català). Un altre element a destacar d'aquests rebuts de contribució municipal és que a en Jaume Marsal Boladeras se l'anomena pel sobrenom Pumpi (com a en 'Marsal Pumpi') que, recordem-ho, el cognom Pumpi havia aparegut just una generació abans a raó del segon casament de la seva mare, Francisca Boladeras, amb Joan Pumpi de Freixenet, per haver enviudat de Jaume Marsal, conegut com a "lo cotoner". Les terres per les quals paga contribució devien ser una vinya que en Marsal Boladeras tenia empenyorada al conjugues Rosa i Martí Mestre i que comprà definitivament al 1845 saldant el romanent del deute per mitjà de l'aportació de la collita que es pogués recollir aquell any. Per la cronologia de les finques familiars, entenem que es tracta de la vinya del Forn del Guix, on actualment ja no hi ha vinya sinó cereal, ametllers i oliveres. La finca del Forn del Guix, tal i com el seu nom indica, a banda de ser bona per la vinya, era rica en guix. Es desconeix amb certesa si Jaume Marsal Boladeras, fill de Jaume Marsal, continuaria amb el negoci dels teixits de cotó que va iniciar el seu avi, el que si queda provat -i que l'activitat del seu hereu confirmarà-, és que, almenys en part, es dedicà a la vinya i a l'explotació del guix.

El fill hereu de Jaume Marsal Boladeras, l'Isidre Marsal Claramunt consolida ambdues activitats, l'explotació de guix i el cultiu de la vinya. En els seus capítols matrimonials de 1842, per contraure matrimoni amb

Magdalena Massip, aporta una finca de vinya anomenada el Regués, sobre la qual farà una hipoteca avalada pels seus pares. Per altra banda, el seu pares, en Jaume Marsal Boladeras i Anna M. Claramunt Arbat, li fan donació en vida de tots els seus béns (sense citar-los), s'entén doncs que heretaria la finca de vinya del Forn del Guix. Aquesta finca va ser més productiva en guix que no pas en vinya, el que li va permetre comprar altres propietats de vinya, que són les següents: La Barraqueta, Riqué (inclou bosc), i un hort, l'anomenat Hort de les Maduixes. També comprarà un tros de terra urbana, on hi havia un corral, a les afores del poble en la zona anomenada El Portal. Aquesta és la propietat on el seu net hi construirà la casa que actualment és encara Cal Pumpi. A raó d'un curiós document de pactes entre sortejables de lleva, sabem que l'Isidre i família vivien a una masia fora el poble anomenada l'Eucaria, no sabem però si hi vivien com a propietaris o arrendataris. Abans de seguir amb la cronologia de la incorporació d'altres propietats de vinya a la família, mereix aturar-se a llegir aquest document de pactes entre sortejables de lleva. El 1858, l'Isidre Marsal acudeix davant del jutge de pau de Tous per a liquidar el pagament a Pelegrí Riba en concepte de participació a una mena de 'fons comú' per al sorteig de mossos d'aquell any, que va tocar al fill de Pelegrí. Segons diu el document, tots els sortejables del poble que volguessin participar al fons comú havien de fer una aportació de 4 unces d'or, la suma de les quals la rebria qui tingués la desgràcia de que li toqués allistar-se. Al 1858 Isidre Marsal tenia 39 anys. En els allistaments hi entraven tots els homes d'entre 17 anys complerts i 40, amb les excepcions apuntades anteriorment. La Segona Guerra Carlina havia acabat al 1849 i la Tercera començaria al 1872, per tant es tractaria d'un reclutament en temps de pau. S'entén que aquests pactes entre sortejables de lleva serien una fórmula per a recaptar fons per a que a qui li toqués es pogués pagar un substitut, cas de trobar-lo.

Imatge 15: Vista del conjunt de l'Eucaria, situat a les afores de Tous format per l'ermita i la masia, on va viure la família Marsal

Continuant amb la descripció de la incorporació de propietats de vinya i d'altres urbanes, Isidre Marsal Claramunt fa testament al 1881, juntament amb el seu fill Jaume Marsal Massip, a raó de aquest sabia que havia de morir jove. Moriria a l'edat de només 35 anys, per malaltia. Degut a la malaltia del Jaume, l'Isidre fa hereu universal al seu nét i fill d'en Jaume, l'Isidre Marsal Corbella, que llavors tenia només 14 anys, i disposa que la mare d'aquest noi, vídua de Jaume Marsal, fos usufructuària mentre ella visqués. A la seva neta, germana pubilla de l'Isidre, la Dolors, li deixa diners per al dot. Als seus fills (n'esmenta 4 dels 8 que va tenir, sense mencionar en Jaume, que era l'hereu), els deixa la legítima. Al seu net petit, el Jacint, li deixa la propietat de la Passadeta i 50 lliures per al dot. Pel que fa al testament de Jaume Marsal, aquest bàsicament és per corroborar el que ha testamentat el seu pare, l'Isidre. Hi ha una propietat, la del carrer Major 13, que no surt al testament de l'Isidre de 1881 perquè en farà donació en vida als seus 3 fills mascles no hereus. Al 1880 hi ha documentada la cancel·lació de la hipoteca que pesava sobre la casa del carrer Major, 13, propietat de Pere Coral. Desconeixent-ne l'import pendent, ambdues parts acorden liquidar el deute en 16 duros. Es troba una nota manuscrita del mateix 1880 en la que l'Isidre expressa la seva voluntat de que la casa del carrer Major, 13 es divideixi en tres parts per donar-ne una a cadascun dels seus fills mascles, a excepció de l'hereu Jaume Marsal, qui heretarà la finca urbana del Portal. En la nota manuscrita, fins i tot hi adjunta un croquis de com s'havia de fer la divisió vertical de la casa del carrer Major, 13. Uns anys abans, el 1869, l'hereu Jaume Marsal farà capítols matrimonials amb Maria Corbella, en els que aporta al casament tots els béns del seus pares, que el fan hereu universal. Els pares de la Maria Corbella fan una hipoteca per a que ella pugui aportar la finca de vinya anomenada els Plans com a dot al matrimoni, afegint així una cinquena finca de vinya a la família Marsal.

L'Isidre Marsal Corbella, fill de Jaume Marsal Massip, es va haver d'espavilar de ben jove doncs es va quedar sense pare a l'edat de 14 anys. L'Isidre es va casar al 1892 amb la Francisca Domènech. Aquell mateix any les vinyes de Tous van quedar devastades per la fil·loxera, que es va allargar tres anys més,

Imatge 16: Vista de la casa del C/ Major 13, primera finca urbana de la família Marsal dins el nucli de Tous

fins al 1895. En aquest període de només tres anys la baixada demogràfica va ser del 38,53%, de 1007 habitants es va passar a 619 (V.A., 1981). Analitzant els censos moderns de J. Iglésies (1961) s'observa una baixada de població entre el 1887 i el 1894 molt significant, de 388 habitants (un 38,53%) en només 7 anys, deguda a la mort de les vinyes per fil-loxera i la corresponent emigració de famílies pageses a pobles que no es van veure afectats per la plaga. Hi ha però una bona recuperació en els anys immediatament posteriors, entre el 1910 i 1920 l'augment demogràfic és d'un 6,42% i entre 1920 i 1930 es consolida amb un altre 21,33%. Entre el 1894 -any en què Tous experimenta el ple dels efectes de la fil-loxera- i el 1930 -quan mostra haver-se recuperat econòmicament del tot-, el creixement demogràfic resulta ser d'un 88,36%. Els efectes de la fil-loxera van ser extraordinaris en tots els sentits, anant molt més enllà de la destrucció de la riquesa vitivinícola i obligant a emigrar a qui es vivia de la vinya. Però calia lluitar i trobar una solució. La salvaguarda contra la fil-loxera fou el peu americà, que empeltat amb les sarments pròpies formaven un híbrid de bona productivitat i resistent a la plaga. El cep americà, reproduït per estaca i ja prèviament arrelat a planters, és plantat a l'hivern i es pot empeltar el mateix any o el següent, segons el procediment de l'empeltament d'agulla o estaca. Aquesta solució aplicada pels pagesos de Tous va reeixir. Les vinyes no solament serien replantades sinó que hi hauria més hectàrees de ceps que anteriorment. Una bona demostració d'això es que el 14 de juliol de 1923 es va constituir el "Sindicat de Vinyaters de Sant Martí de Tous", amb un reglament de 62 articles, i del qual l'Isidre Marsal Corbella en seria un dels 8 membres fundadors (V.A., 1918). El 1924, segons anunci als socis, el Sindicat s'equipa amb una instal·lació completa i moderna per a moldre olives amb premsa hidràulica. El 28 de maig de 1929 fou presentada una reforma del reglament, amb 71 articles, per a eixamplar i afermar les activitats. A les activitats originals de les seccions vitivinícola, de plantes, llavors i adobs, se li afegeixen ara les seccions del molí d'olives, molí de cereals, de grans i despulles, de forn de pa i de cooperativa de consum.

L'Isidre va combinar la producció de guix del Forn del Guix que va iniciar el seu besavi, en Jaume Marsal Boladeras, amb l'explotació vitivinícola. A la mateixa finca del Forn del Guix s'extreia la matèria primera i es processava el material, és a dir, es coïa en el forn de guix que hi havia a l'antiga barraca. L'energia elèctrica no arribava a la finca del Forn del Guix, així, per poder triturar el guix, l'havien de transportar a un local que tenien al poble i un cop allà, esmicolar el guix ja cuit. Després es venia a paletes del poble i a particulars. Amb el pas dels anys, es van anar creant fàbriques de guix que el produïen a nivell industrial fet que va fer que aquesta producció domèstica deixés de ser competitiva. La dificultat que suposava transportar el guix amb carro, des de la finca del Forn del Guix al local de la trituradora on ja s'ensacava, sumat a les noves fàbriques de guix que es van obrir a les rodalies, va fer que es tanqués el forn al 1950, i que es dediquessin primer al negoci de la brisa i el vi i, uns anys després, a les olives i molta d'oli. Com a anècdota, dir que tot el guix necessari per restaurar l'església de Tous a resultes de la Guerra Civil, va ser donat per Cal Pumpi, fet no reconegut per cap mossèn i desconegut per la majoria de veïns del poble. A les cinc finques de vinya que l'Isidre Marsal Corbella percebrà de les herències del seu pare i avi, ell n'hi afegirà una sisena, anomenada La Tossuda. Aquesta finca va ser inicialment adquirida per Maria Corbella, mare de l'Isidre, temps després que enviudés. La Maria va encarregar al seu fill Joan l'explotació de la Tossuda qui, al 1904, farà tractes amb l'Isidre per a que aquest la pugui explotar a canvi de 100 pessetes. Al 1911 l'Isidre va comprar la segona part de la Barraqueta, també de vinya (la primera part la va rebre per herència). Per afegir ingressos a la vinya, sobretot durant la crisi de la fil-loxera i primers anys posteriors, l'Isidre va llogar part de la casa del carrer Major 28 (antiga finca del Portal i encara casa

actual de Cal Pumpi) com a sala de ball pel poble. Finalment al 1906 tanquen la sala, com a mínim per un període de quatre anys, segons contracte establert amb Ramon Fontcuberta, qui els pagaria 400 pessetes en concepte de compensació doncs ell n'obriria una altra. Al 1908 l'Isidre reforma l'antic saló de ball de Cal Pumpi i el converteix en un pis per acollir al mestre d'escola. El lloguer el fixa en 80 pessetes/any i va a càrrec de l'ajuntament per tractar-se del mestre de l'escola municipal.

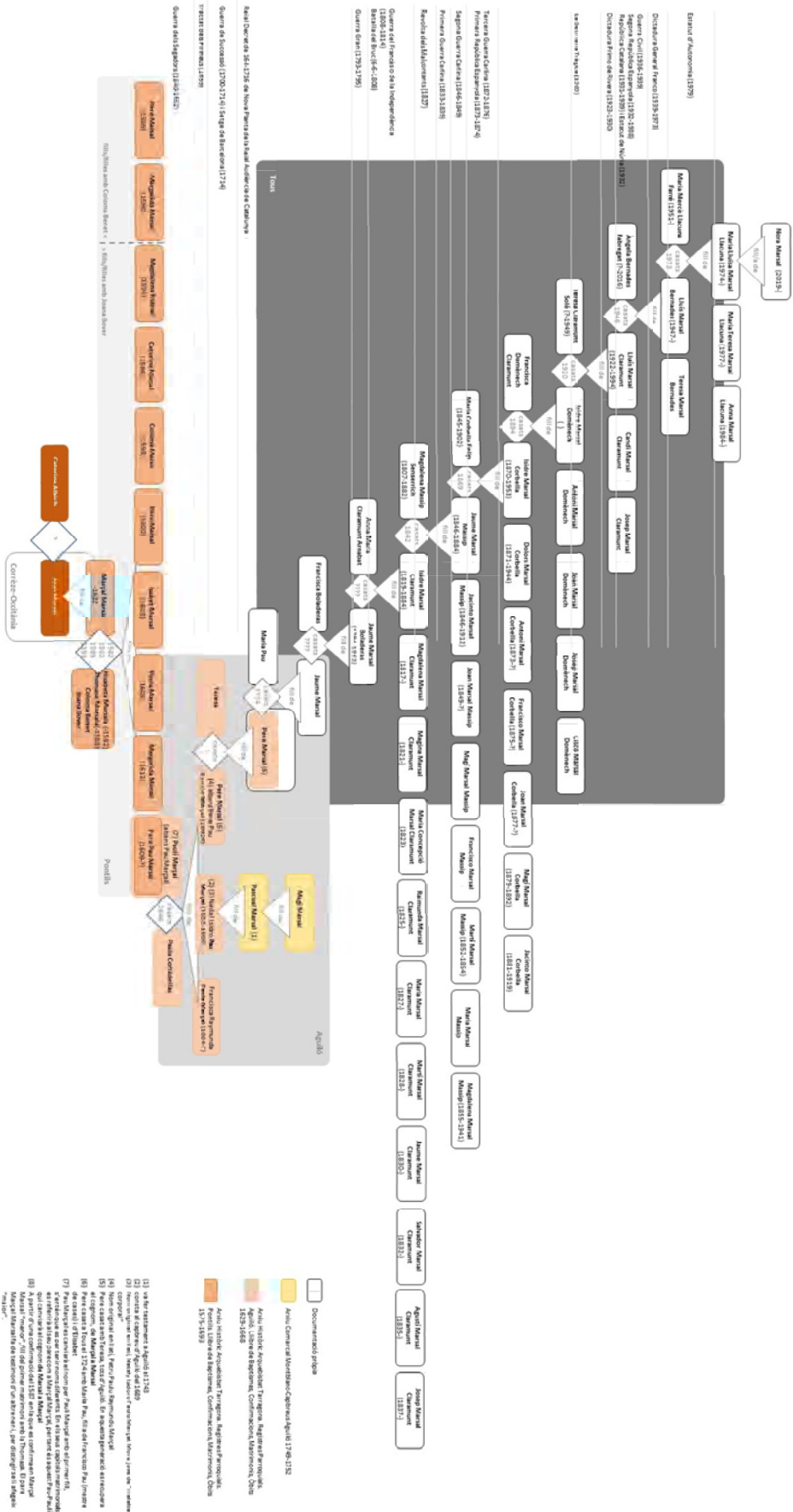
Imatge 17: Vista de Cal Pumpi, actual lloc de residència de la família Marsal a Tous. La propietat es compon de les dues edificacions de façana blanca, frontal i lateral al carrer Major

Al 1907, quan encara no s'havia creat el Sindicat de Tous, l'Isidre es fa soci de la "Sociedad Cooperativa para la elaboración de alcoholes vínicos, distrito de Igualada". El fet de ser soci li donava dret a destil·lar 20 hectolitres, i compra els drets de 30 hectolitres addicionals per 15 pessetes en total. La majoria de cases que es dedicaven a la premsada de vi tenien premsa domèstica però aquestes no treien tot el profit de la brisa (pasta resultant de la premsada del raïm per obtenir el vi) i per això mereixia una segona premsada industrial a la cooperativa o sindicat més proper. Les premses domèstiques exercien una pressió moderada, amb el què la brisa obtinguda era apte per tornar-la a premsar en una premsa hidràulica i obtenir encara una mica més de vi. L'Isidre i les dues generacions següents, el meu besavi i el meu avi, anirien a varies cases de Tous a comprar més brisa (a banda de la pròpia) per reprensar-la a la premsa de casa i després encara portar-la a la premsa de la cooperativa d'Igualada o, més tard, al Sindicat de Tous. Amb la consolidació del Sindicat de Tous, les premses domèstiques van anar desapareixent perquè els productors s'estimaven més fer una única premsada de qualitat. Així, el negoci de la brisa va deixar

de ser negoci i Cal Pumpi, com la resta de productors de vi, portava el raïm a moldre al Sindicat. En aquest punt, la premsada d'olives i producció d'oli pren més importància. Tot i existir premsa d'oli al Sindicat de Tous, al 1941 el meu besavi, l'Isidre Marsal Domènech, fill de l'Isidre Marsal Corbella, va donar d'alta una premsa d'oli hidràulica a Cal Pumpi. Les olives per moldre les anaven a comprar el meu besavi i avi per Tous i comarca. El negoci es basava en la venda de l'oli obtingut i la feina durava des de gener a març aproximadament.

En aquella mateixa època, però just abans de que esclatés la Guerra Civil, el meu besavi, l'Isidre Marsal Domènech, juntament amb un germà, i per complementar el negoci de la premsada d'olives, van engegar una fàbrica de teixits, bàsicament dedicada a la producció de roba blanca de cotó. Va arribar la guerra i els van ocupar la fàbrica, que va funcionar a màxima producció els tres anys que va durar el conflicte bèl·lic. Un cop acabada la guerra, i per sorpresa seva, quan van poder-hi entrar es van trobar el magatzem ple de roba del lli impecablement teixida i emmagatzemada. Això, a banda de ser una veritable sorpresa, va ser una bona notícia doncs durant els tres anys de guerra no van poder treure cap profit de la fàbrica. El que van fer llavors va ser vendre tot aquest estoc als països implicats en la Segona Guerra Mundial i també a Egipte. Si les estadístiques oficials no menteixen, la Guerra Civil hauria fet minvar el terme municipal de Tous en 81 habitants. La xifra màxima de població la proporciona el cens de l'any 1936, amb 1166 habitants, reduint-se a 1.085 al 1939. En la dècada 1940-1950 hi hauria hagut una petita recuperació de 30 habitants però hauria estat per a experimentar una nova minva de 110 residents el 1960 i un nou ascens de 67 habitants el 1970. En els cinc anys transcorreguts entre 1970 i 1975, l'Ajuntament de Tous hauria perdut 19 habitants però en recuperaria 22 entre el 1975 i el 1980 (V.A., 1981). En l'actualitat, la xifra d'empadronats és de 1.196, molt semblant al màxim de l'any 1936. Un cop venut tot el teixit de la fàbrica, van decidir tancar-la doncs era massa car tornar-la a posar en marxa. Enlloc d'això, al cap d'uns anys, amb els diners obtinguts de la venda de tot el tèxtil, el meu besavi es va dedicar a comprar camps, ja no pensant en vinya, ni tampoc en olivera ja que la gran nevada del 1956 en va trencar moltes alhora que la introducció d'altres olis al mercat -com el de gira-sol, soja o lli- va fer baixar molt la demanda. La compra de finques agrícoles la van orientar al cereal.

Així, a partir dels anys seixanta, el meu avi i el meu pare -just tornat de la mili- van tancar definitivament l'etapa industrial de la molta d'oli i van encetar una etapa agro-ramadera centrada en la producció de cereal i explotació avícola. El context de l'època era ideal, amb una alta demanda d'aliments degut al gran flux d'immigrants a Catalunya. En un primer moment, en la granja de nova construcció hi van engreixar porcí i pollastres, i cap als anys 90 es va concentrar només en avícola. A finals del anys 90, els requeriments de l'administració envers les activitats ramaderes es van endurir i es van tornar més exigents. Mica en mica la maquinària de la granja també es va anar i envellint i calia renovar-la per poder continuar. Aquest fet, sumat a que el meu pare es va quedar sol per encarregar-se de l'explotació agro-ramadera degut a la mort de l'avui, i que no sortien els números per contractar un ajudant, va fer que finalment decidís tancar la granja per dedicar-se exclusivament al conreu de cereal de secà. Actualment les finques de cal Pumpi es troben distribuïdes entre els termes de Tous i Argençola ocupant una extensió de 42,23 Ha.

Imatge 18. Representació genealògica del cognom Marsal a Catalunya corresponent al llinatge de Sant Martí de Tous

Agraïments

A en Josep Maria Grau, historiador, qui em va proposar de redactar aquest article i qui m'ha ajudat en tot moment i guiat amb les fonts arxivístiques i documentals; a n'Albert Turull, filòleg, qui m'ha orientat al respecte de la toponímia i noms de lloc occitans; a l'Elisa Vidal, historiadora local, qui m'ha cedit dades dels seus treballs genealògics. Molt especialment, a la meua mare, qui ha tingut la paciència per dedicar-se a endreçar els documents de la família Marsal i fer-ne un arxiu; a la meua germana Anna, qui ha fet l'arbre genealògic del tram de Tous i qui va iniciar el treball de recollida de dades documentals de la família més recent. I al meu pare, a qui no li ha fet gens de mandra agafar el cotxe i anar d'excursió a Corrèze i després a Nérac per seguir la pista dels nostres avantpassats occitans. A totes i tots, gràcies!

Per primera vegada en les quinze generacions i quasi 500 anys aquí descrits d'aquest llinatge Marsal no hi ha hereus entre els descendents doncs els meus pares han tingut tres filles, essent la pubilla qui escriu aquest relat. Caldrà veure doncs com continua a partir d'ara aquest llinatge Marsal que, certament, tot i estar ara en mans femenines, continuarà.

Es important saber d'on venim per a poder decidir millor cap a on anar.

Notes

- 1.-Al final del llibre Nadal i Giralt (1960) adjunten un apèndix amb el llistat de parròquies per bisbats al SXVI-SXVII i, efectivament Corrèze era una de les parròquies del bisbat de Tulle (pàg. 378)
- 2.- El castell de Vyers va ser ocupat el 1410 per un noble de nom Emeric de Viers, a qui Georges de la Trémouille i la seva muller van donar, cap al 1415, un encàrrec d'honor. Es tractava de cuidar-se en el seu nom, juntament amb l'ex-senyor de Donzenac, Géraud II de Ventadour, i amb el baró de Treignac Guichard V de Combron, de la possessió disputada del castell i dominis de Beaumont-Chamboulive. Vyers en l'actualitat forma part de la parròquia de Meymac i, a l'època de la casa de Maumont (abans de formar part de la parròquia de Corrèze), pertanyia a un llogarret d'Orliac. Va passar per les mans dels Lobartès i dels Lascaux, qui el van transmetre finalment als Maruc de Cornil a finals del sXVI. Un incendi el va destruir el 1594. Va ser reconstruït el 1597. Els Lescot-de Brive el van posseir cap al 1643, per casament amb una Maruc. Van fer reconstruir la capella derruïda durant les guerres civils i més tard el van transmetre per aliança als Maledent. Els Maledent van vendre a Noailhac (1759) i els Champeval, parents d'aquests darrers, el posseïen avui. (Poulbière, 1964)
- 3.- Hi havia a Corrèze una altra vicaria a banda de la dels sapientis, la vicaria de Sainte-Catherine, la qual reconeix als Ventadour com a fundadors. No se sap si els Ventadour van ser també els fundadors de l'Hospital de Corrèze, membre maltès de la comandaria de Caralt. El que si se sap es que aquest membre, l'Hôpital de Corrèze, extreia quotes d'una dotzena de llogarrets de la parròquia, a part del mateix llogarret de l'Hôpital, a qui li deu el nom. Com a membre maltès, l'Hôpital de Corrèze havia de pagar a la comandaria de Caralt setze cups de sègol, setze mesures de civada, dos pollastres i deu sous d'argent. (Poulbière, 1964)
- 4.- Els Malcontents, més tard coneguts com a Politiques, representaven a la casa laica de la França amb una base catòlica i protestant molt moderada impregnada d'humanisme. S'entén que el mot "política" en el sentit que l'utilitzem avui té aquest origen. Els Politiques estaven desitjosos d'abatre els dos moviments anteriors i afirmarseu poder d'essència, en part laica, i en part "republicana", en una línia semblant a la dels juristes medievals. El Politique exemplar va ser l'Auvergnat Michel de l'Hospital (1504-1573), canceller de França. De signe contrari, el senyor gascó Blaise de Monluc (1501-1577) guerrejà llargament contra els protestants, en particular contra els d'Albret i Béarn.
- 5.- <http://www.eelo.fr/qui-sommes-nous/le-protestantisme-en-bearn.html>
- 6.- La publicació de les Memòries de Marguerite de Valois és pòstuma, segons Pidduck (1994) va ser al 1628.
- 7.- La transcripció "Elbets"/Albets no deixa dubte de la referència a la casa Albret doncs del llistat de pedanies i

llocs dits històrics de l'antic bisbat de Tulle no n'hi ha cap al que se li pugui assimilar la lexicografia. A mode de comprovació per inscripcions posteriors, es llisten tot seguit les pedanies històriques i llocs dits de Corrèze per ordre alfabètic: Auliac, passa a ser senyoria de la casa de Bar al 1622; Barbanel; Le Bech, anteriorment mencionat i que fa agraïment als bisbes de Tulle; Le Bessou, senyoria directa dels Ventadour, més tard dels Plasse qui, cap al 1762 funden una capella i altres béns per al clergat de l'indret; La Borde; La Borie; La Borie d'Hurlant; Boulou; Bouysse; Brousse; Canard; Le Cayre, mencionat amb molts d'altres al s. IX en una donació que reb l'abadia de Beaulieu; Le Chastang, que depenia de Maumont al 1410; La Chastre; Chimor; Les Combes, senyoria al darrer segle dels Meynard de la Farge, doncs el nom -tal i com diu M.Champeval- té connexió amb un tal la Farge de Chaumeil; Compienne; Crespianges (Crispinianicoe, al segle IX); Enval, senyoria dels Maledent; Les Escures; Le Floiral; Le Gaulia; La Gorse; Grandsaigne; L'Hospital, que agafa Janjou; Le Leyris; Maleret; Mascombs; Miel; La Moncourrier (estany); Les Moulins de Boulou; De l'Etang; Du Juge; De Villeneuve; Neupont, senyoria dels Maruc; La Noaille; Le Peuch; LesPradelles; Puy-la-Grange; Puynedde; La Queyrie; La Rebeyrotte; Reigna; Le Rieu d'Amont; Le Roc; Rousseau; Saint-Gilles; Saint Martial; Le Soulier, senyoria de la família de Soulier, família de croats, que arriba al 1107 i que més tard en farà donació a l'abadia de Tulle; Soumaille; Soularue; Vernat; La Villa, casa en composició de totxo a l'estil gal.lo romà; Vyers. Poulbière (1964)

- 8.- <http://www.archives.cg19.fr/>
- 9.- <http://www.archives.correze.fr/recherche/archiveenligne/>
- 10.- <http://genealogieencorreze.eu/>
- 11.- <http://www.archinoe.fr/cg19/cadastre.php>
- 12.- Pàg. 3, línia 34
- 13.- Pàg. 6, línia 75
- 14.- Pàg. 11, línia 131
- 15.- Pàg. 18, línia 209
- 16.- Pàg. 30, línia 356
- 17.- Pàg. 41, línia 457
- 18.- Pàg. 60, línia il·legible
- 19.- Pàg. 13, línia 144
- 20.- Pàg. 31, línia 366
- 21.- Pàg. 41, línia 458
- 22.- Pàg. 50, línia 551
- 23.- Pàg. 79, línia 78
- 24.- Pàg. 107, línia 272
- 25.- Pàg. 109, línia 284
- 26.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Parròquia de Santa Maria de Pontils, Manual 1574 – 1584 (núm.3, capsa 8), f.58r-63v. Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035089> pàgs 136 a 147
- 27.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 1575 – 1693. (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/000003948#imatge-104>)
- 28.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Parròquia de Sants Maria de Pontils, Manual 1574-1584 (núm. 3, capsa 9), f.64v. Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035089> pàgs 148 a 149
- 29.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Parròquia de Santa Maria de Pontils, Manual 1574-1584 (núm. 3, capsa 8), f.65r-v. Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035089> pàgs 150 a 151
- 30.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Parròquia de Santa Maria de Pontils, Manual 1585-1592 (núm. 4, capsa 8), f.20r-21v. Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035088> pàgs 48 a 51
- 31.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Parròquia de Santa Maria de Pontils, Manual 1585-1592 (núm. 4), f.29r-31v. Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035088> pàgs 66 a 71
- 32.- Granier, R. (1971) Une agence d'émigration vers l'Espagne en Bas Rouergue au XVIIe siècle, en Actes du 94e Congrès des Sociétés Savantes, Bibliothèque Nationale, Paris.
- 33.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 1575 – 1693 (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/000003948#imatge-89>)
- 34.- El Concili de Trento va ser un concili ecumènic de l'Església Catòlica celebrat en períodes discontinus entre 1545 i 1563. Encara que no va aconseguir reunificar la cristiandat, el concili de Trento va suposar per a l'Església Catòlica una profunda catarsi. Es va convocar com a resposta a la Reforma Protestant, per aclarir diversos punts doctrinals del catolicisme. També va abolir els ritus eucarístics locals i va establir un ritu unificat conegut com a Missa Tridentina.

- 35.- La fórmula típica per a fer les inscripcions de declaració de no-bigàmia era la següent: "com p(er) dispositió del sacre Consili de Trento stiga statuït y disposat que tots i totes les q(ue) són fora de sos terres y bisbats de hont són naturals no pugan contractar matrimoni sens q(ue) primer no sia rebuda debita informació de sa vida, de si són casats e si son bons cristians" (Gual, 2001b-i, 2002a-b)
- 36.- L'expressió "anar a cal notari" té l'origen en les notaries eclesiàstiques doncs en moltes poblacions l'origen de la notaria neix amb l'escrivania, i per tant està estretament vinculada amb la parròquia, fins al punt que era propietat del rector qui, normalment, delegava les funcions en un clergue que exercia de notari. Això és així perquè era molt escàs el nombre de persones que sabien llegir i escriure durant el període medieval i inicis de l'edat moderna, època en la que el patrimoni cultural quedà limitat gairebé exclusivament als membres de la clerecia. Així no ens ha d'estranyar que haguessin de ser els clergues els que assumissin la funció notarial o els precedents de la mateixa. Per aquest motiu quan les primeres notaries laiques van sorgir de la societat civil, la tradició de la notaria eclesiàstica va fer que moltes notaries religioses encara tinguessin continuïtat (Porta, 2005), en ocasions convisqueren fins ben entrat el s XVIII.
- Com és ben sabut, en els protocols notariais -siguin laics o eclesiàstics- s'hi acostuma a reflectir la vida quotidian d'una comunitat. Són un excel·lent mirall on hom hi pot copsar la realitat del moment concret en què esvaren redactar. Hem de tenir en compte que abans s'anava molt més que ara a "cal notari". S'hi anava per tot, ja sigui per la pròpia evolució a nivell personal (fer capitols matrimonials, per l'heretament, l'aixovar, el dot i l'escreix, fer testaments, i també el codicil; a més dels inventaris post mortem) o per actes associats al decurs de la vida social i econòmica del mateix individu. Es feien molts contractes perquè els preus de béns mobles i immobles solien ser atermis. Per tant, les transaccions s'havien de protocol·litzar en un document públic on necessàriament hi havia de constar la quantitat que es devia (Porta, 2005).
- 37.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 1575 – 1693. (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000003948#imatge-90>)
- 38.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 1575 – 1693. (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000003948>)
- 39.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Manual notarial 1592-1619. (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035090> pàgs. 187 a 188)
- 40.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Títol Llibre de la confraria de la Mare de Déu del Roser i del Santíssim Nom de Jesús 1584-1739. (Accessible en línia a <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000035091> pàgs 8 a 10)
- 41.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Pontils. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 1575 – 1693. (Accessible en línia a: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000003948#imatge-130>)
- 42.- El primogènit de Dalmau III de Queralt, Guerau, nat el 1618, havia finat, de verola, el 3 de desembre de 1634, a Madrid. En conseqüència, l'altre fill del comte, Lluís, esdevingué l'hereu. El 24 de juliol del 640 -un mes i mig després del Corpus de Sang-, prengué possessió del comtat de Santa Coloma en Josep de Margarit i de Biure -en realitat, cognoms transposats-, com tutor i procurador de Lluís de Queralt. Es produí aviat una situació d'íntima tragèdia: mentre que Lluís estava al costat del rei Felip IV i, el febrer de 1641, era declarat traïdor de la pàtria, Margarit actuava, de primer, com cabdill de les forces anti-centralistes situades en els límits de la Conca de Barberà del Camp de Tarragona i, més endavant, com a governador de Catalunya. Margarit -el jutja l'historiador Soldevila- arribà a propugnar no una Catalunya independent sinó una Catalunya francesa. El castell de Santa Coloma va servir, en aquesta guerra, d'hospital militat de l'exèrcit de Catalunya. El mariscal francès La Mothe s'instal·là en diverses ocasions a la vila, on rebé el nomenament de virrei de Catalunya, el 29 de juliol del 1642. El segrest dels béns i rendes del comte Lluís de Queralt es realitza l'agost del mateix any. (Català, 1967-1976)
- 43.- El consell de Santa Coloma acordà, el 9 de febrer del 1643 "que se elegís una persona per anar a París" amb l'objecte de sol·licitar al rei de França que incorporés la vila al seu senyoriu. El monarca francès acceptà; des de París, l'agost del mateix any (el juliol havia mort Lluís XIII de França) i fou concedit el privilegi, ordenant que "ditavila de Santa Coloma olim de Queralt, que gosàs de privilegis reals i se anomenás Real". "...Que dita vila de Santa Coloma desde ara y pera sempre se haze de anomenar Real, nomenam y diem ab lo comptat de aquella, conteninten particular los llochs següents: Aguiló, Bellprat, Queralt, Montagull y Raurich, situats en los costats de dita vila". L'antiga vila de Santa Coloma de la Marca, més tard anomenada Santa Coloma de Queralt, passà a dir-se -en virtut del privilegi- "Santa Coloma la Real". (Català, 1967-1976)
- 44.- Quan el 6 de gener del 1648 arribà la notícia del saqueig de Vallespinosa i Pontils per part de les tropes castellanes, la vila de Santa Coloma preparà la defensa, tancant tots els portals menys el de Cervera i el de l'església; a la vegada que foren assegurades les muralles i les torres. El 1653 -quan ja havia acabat la guerra- esprengué la

processió per la Mare de Déu d'Agost, al santuari del Bell-lloc: "Aquesta processó se comensa a dexarlany 1641 per causa dels motins, y per no dexar la vila, puis les amotinats amenaçaven venirla à cremar y destruir y donar sacco". (Català, 1967-1976)

- 45.- Una setmana abans del Corpus de Sang, els jurats de Santa Coloma de Queralt reberen -el 31 de maig del 1640- notícies d'alarma: "Sa Excelencia davé avis estassen molt previnguts y alerta...motí de gent an dit volien venir en esta vila de Santa Coloma pera cremarla y posarla a fons". Dos dies després de la mort del virrei els jurats comunicaven que "nos an amenassat que volen venir á passar lo Castell a fons y cremar la vila, nos ha dat gran cuidado" i, tot i fent referència a una carta anònima -"no ya peu, sinó una creu ab un cap de mort"-, determinaren les mesures a prendre, entre les quals "també serà be se regongueren les muralles i se tancon les finestres donen á la muralla, y també que pujon algunes vegades al campanar, que de alí se veu la major part del terme, y també la guarda aje dese de nit com de dia". Tanmateix no sembla que els amotinats es presentessin a la vila. (Català, 1967-1976)
- 46.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Aguiló. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 15.12.1629 - 15.01.1668. (Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000024846#imatge-94>)
- 47.- A Aguiló, el 1018 Hug de Cervelló, fill d'Ansulf de Gurb, donà al seu fill Alemany el seu castell d'Aguiló i la meitat del de Santa Coloma. El 1051 Alemany de Cervelló feu donació d'un alou a 12 famílies d'Aguiló sota la condició de bastir-hi un castell amb torre emmurallada i posar les terres en conreu. L'alou confrontava a llevant amb l'estrada que venia de la serra de Montfred; a migdia, amb el terme de Bordell; a ponent, amb l'estrada de Santa Coloma, i a tramuntana, amb la dita serra de Montfred i amb la quadra de la Sala i els seus termes fins al reguer de Lavit (Català, 1967-1976)
- 48.- Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) Aguiló. Parròquia de Santa Maria. Llibre de baptismes, confirmacions, matrimonis i òbits. 15.12.1629 - 15.01.1668. (Accessible en línia: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000024846>)
- 49.- Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB). Fons dels Comtes de Santa Coloma. Cabreo del lugar y termino de Aguiló 1749-1752. F-66 cu. 15
- 50.- En aquest estudi s'adverteix al lector de que, ja que no existeixen a l'Arxiu Municipal de Tous censos de població anteriors a l'any 1860 i només es disposa d'alguns llibres de baptismes i alguns llibres d'òbits doncs molts van ser cremats durant la Guerra Civil, la relació de cognoms pot no ser del tot exacta.
- 51.- En l'estudi, i fins a l'any 1722, han estat anotats els caps de família. Després d'aquest any, la xifra és la suma dels qui porten el mateix cognom, tant si és patern com matern.
- 52.- Pierre Vilar (1975), a partir de l'estudi comparat dels censos de 1717-1718 i el de 1787, va fixar la població de començaments de segle en 407.000 habitants i en 899.381 la població de l'any 1787. D'acord amb aquestes xifres, la taxa de creixement anual es situaria en el 1,1%. Jordi Nadal (1978b) i Francisco Bustelo (1976) han qüestionat la interpretació de Vilar. En critiquen uns índex de creixement tant elevats, contradictoris amb l'estructura d'edats de 1787. Bustelo suggereix una taxa d'increment anual entre 525.00 i 605.000 habitants.
- 53.- <http://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?td=192595&ext=.pdf> Menys d'un any d'edat: 17 nens, 16 nenes; de 1 a 7 anys: 91 nens, 68 nenes; de 9 a 15 anys: 102 nens, 83 nenes; de 15 a 20 anys: 33 nens, 33 nenes; de 21 a 25 anys: 33 nens, 31 nenes; de 26 a 30 anys: 37, 46; de 31 a 40 anys: 67, 53; de 41 a 50 anys: 44, 42; de 51 a 60 anys: 28, 25; de 61 a 70 anys: 26, 34; de 71 a 80 anys: 13, 5; de 81 a 85 anys: 1, 0; de 86 a 90 anys: 0, 0; de 91 a 95 anys: 1, 0; de 96 a 100 anys: 0,0.
- 54.- S'ha pogut documentar l'existència de dues "justícies" que van actuar paral·lelament a Tous a partir del 1839 (c.f Llibre diari del Mas Gallardes, pp 82-83 i 100, (V.A., 1981)): justícia carlina (1839) justícia carlina (1840) justícia liberal (1839-1840)
Batlle Jaume Rey Miquel Codras Josep Rebordí
Regidor 1r. en Tarrelles en Piqué Anton Vidal
Regidor 2n. P. Borràs S. Vidal (d'Aubareda) Anton Vidal (de Gallardes)
Regidor 3r. Hereu B. Purrita en Foina Pubil Cornet (de la plaça)
Síndic Anton Gramanet Peret Tallo Anton Carol
- 55.- es recaptaven, amb el caràcter que es descriu, es següents impostos: els "bagatges" (una pesseta al mes); un "repartiment", que es cobrava cada dos mesos i que ascendia a 3,7 lliures, bàsicament dedicat al finançament de l'arrendament d'Igualada (també anomenada en els rebuts com la patuleia d'Igualada); un altre cobrament per "lo pa de Jorba", corresponent al manteniment de la guarnició liberal del castell de Jorba, i que sovint es feia efectiu en espècies (per exemple, a l'abril de 1839 s'enregistrà el lliurament de 2 quarteres de blat per a las recions per lo desta[ca]mento de Jorba) (V.A., 1981).
- 56.- "succeí la desgràcia en Tous, que pujaren los de la patuleia de Igualada i encontraren lo comendan de armas dels carlins de Tous y lo mataren, de promta, sens donar-li tems tan solamens de dir un acte de contrició y agafaren

unaltre soldat seu, que se anomena lo Tomàs de Jaumet, de cal Jaumet de Tous, tanvé carlí; y s'enportaren lopà[r]raco y la Rabordina y la Gramaneta per las contribucions del poble, demanera que lo dia de Sn. Martí va be debayxar lo Sr. rector de Fiol, sinó aguera agut misa y lo rector lo tingueren vuy[t] dias y las ditas donas, fins bora Nadal..." (V.A., 1981).

- 57.- Informe de la Comisión Primera de Hacienda sobre El Plan de Contribuciones propuesto por el Gobierno para el año económico de 1822 a 1823: (...) 7ª El cupo de la contribución territorial se exigirá a razón de un doce y medio por ciento sobre la renta o arriendo de las tierras, satisfaciendo estas cuotas los propietarios. En el caso que los arriendos estén hechos a pagar en partes alícuotas de frutos, o parte en dinero y parte en frutos, se reducirán estos a metálico al precio corriente, para fijar la renta. 8ª Las casas satisfarán el diez por ciento de su renta, deduciendo un tercio de huecos y reparos 9ª Los consumos figurarán en los cupos generales por la cantidad que los mismos pueblos determinen, atendidos los aumentos o disminuciones que por los mismos pueblos se hayan hecho a los dos objetos referidos y si los pueblos quieren suprimirlos, cargando a las contribuciones territorial I de casas el valor que falte para llenar el cupo asignado por la diputación, podrán verificarlo, así como podrán también disminuir aquellas contribuciones, cargando a ésta la rebaja que se efectúe en aquellas, y poniéndolo en conocimiento de la diputación provincial 10ª Las utilidades de toda clase de ganados, excepto los destinados a las labores pagaran seis por ciento. 11ª Los molinos y demás máquinas destinadas a la industria rural pagaran ocho por ciento sobre los dos tercios de su renta o arriendo, sujetándose al derecho de patente por el ejercicio de su industria.

Bibliografia

CORRÈZE

- Astor, J. (2002) Dictionnaire des noms de familles et noms de lieux du Midi de la France. Éditions du Beffroi. Toulouse
- Champeval, J.B. (1998) Champeval, Dictionnaire des familles nobles et notables de la Corrèze, 2 volumes, Tulle, 1911-1913
- De Valois, M. (1628) Mémoires de Marguerite de Valois. Reimpressió de 1991. Petite Bibliothèque Ombres, 34. Toulouse
- Lafita, J. (1993) DIGAM - Diccionari deu Gascon Moderne: Presentacion. Ligam-DiGaM. <http://digam.chez.com/codigam.html>
- Lavelle, P. (2004) Occitanie, histori politique et culturelle. Une histoire des Occitans des origines à nos jours. Institut d'Études Occitanes. Toulouse.
- Lemaitre, N. (2000) Le Scribe et le Mage. Notaires et société Rurale en Bas-Limousin aux XVI et XVII siècles. Musée du Pays d'Ussel. Diffusion de Boccard. Paris
- Mergnac, MO., Millet, L., Belsier, C. (2007) Les noms de famille de Corrèze. Archives et culture, Paris. France
- Moisan, M. (1999) L'exil auvergnat de Marguerite de Valois: La Reine Margot. Éditions Créer. Nonette (France)
- Nadal, J.; Giralt, E. (1960) La population Catalane de 1553 a 1717. S.E.V.P.E.N. Paris
- Pidduck, J. (1994) La reine Margot. French Film Guides
- Pojada, P. (2006) Els Pirineus moderns com a lloc de la conflictivitat i del diàleg. Una visió sobre les relacions humanes intenses. Ripacurtia, 4, 25-41
- Poulbière (1964) Dictionnaire des Paroisses du Diocèse de Tulle. Impr. Chastrusse et Cie. Brive
- Williams, NH. (1911) Queen Margot: Wife of Henry de Navarre. Charles Scribner's Sons. New York.

PONTILS

- Burgueño, J. (2005) La divisió eclesiàstica en arxiprestats a Catalunya (1800-2005). Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 60, 7-43
- Capdevila, A. (2009) Les característiques de la immigració francesa al camp, a la ciutat i a la costa. Sessió d'Estudis Mataronins (25), 143-159
- Codina, J. (1992) Un projecte nacional urgent: L'estudi de l'abast de la immigració francesa a Catalunya durant l'Edat Moderna. Revista de Catalunya, 59, 47-56
- Codina, J. (2000) Catalans de Segona: Contribució a l'estudi de la immigració francesa durant l'Edat Moderna. Treballs de la Societat Catalana de Geografia (49), 203-215
- Iglésias, J. (1979) El fogatge de 1553: Estudi i transcripció (2 volums). Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona
- Gual, V. (1989) Francesos a l'Alt Gaià I (ss. XVI-XVII). La Segarra (124), 26-27
- Gual, V. (1990a) Francesos a l'Alt Gaià II (ss. XVI-XVII). La Segarra (125), 22-23
- Gual, V. (1990b) Presència Occitana a Barberà (ss. XVI-XVII). Llum-Barberà de la Conca (62), 30-31
- Gual, V. (1991a) La immigració via matrimoni. Procedència geogràfica dels nuvis forans a Pontils. La Segarra (140), 22
- Gual, V. (1991b) "Gavatxos", gascons, francesos: la immigració occitana a la Catalunya moderna. El cas de la Conca de Barberà. Rafael Dalmau. Barcelona
- Gual, V. (1993) La família moderna a la Conca de Barberà. Diputació de Tarragona. Tarragona.
- Gual, V. (1997) Els prenomes dels francesos casats a la Conca de Barberà durant l'Edat Moderna. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica (LII), 8-10
- Gual, V. (2001a) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (I). La Segarra (260), 31
- Gual, V. (2001b) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (II). La Segarra (261), 26
- Gual, V. (2001c) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (III). La Segarra (262), 30
- Gual, V. (2001d) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (IV). La Segarra (263), 26
- Gual, V. (2001e) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (V). La Segarra (264), 37
- Gual, V. (2001f) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (VI). La Segarra (265), 24
- Gual, V. (2001g) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (VII). La Segarra (266), 25
- Gual, V. (2001h) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (VIII). La Segarra (267), 26
- Gual, V. (2001i) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (IX). La Segarra (268), 28
- Gual, V. (2002a) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (X). La Segarra (279), 19
- Gual, V. (2002b) Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (XI). La Segarra (280) 35
- Lorenzo, J. (2015) Franceses en Valencia durante el reinado de Carlos II: entre la atracción y el rechazo. Tesis Doctoral. Universitat de València. Facultat de Geografia i Història.

- Moreu-Rey, E. (1959) Els immigrants francesos a Barcelona. Col·lecció Memòries de la secció Històrico-Arqueològica (XX). Institut d'Estudis Catalans. Barcelona
- Nadal, J.; Giralt, E. (2000) Immigració i redreç. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII. Editorial Eumo. Universitat de Vic. Vic
- Peytaví, J. (2005) Catalans i occitans a la Catalunya moderna. Comtats de Rosselló i Cerdanya, s. XVI-XVII. Volum I i II. Antiga Fundació Salvador Vives i Casajuana. Omnium Cultural. Barcelona.
- Porta, JM. (2005) Els notaris de Santa Coloma de Queralt (segles XIII-XX). El retorn dels protocols notariais anteriors al segle XIX. Recull (Associació Cultural Baixa Segarra), 129-148
- Sans, JM. (2016) Visites pastorals a Montblanc durant l'època medieval (segle XV). Podall, 5, 20-62
- Serra, E. (2014) Un quart de segle d'història moderna de Catalunya: Balanç historiogràfic aproximatiu. Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (XXV), 299-328

AGUILÓ

- Arranz, M. (1985) Epidèmies i crisis agràries a la Catalunya Nova el decenni de 1720: l'activitat de les autoritats borbòniques. Aplec de Treballs, 7, 193-216 (Centre d'Estudis de la Conca de Barberà. Montblanc).
- Carner, A. (1968). Història i llegenda de les Batalles del Bruc. Episodis de la Història, 106. Rafael Dalmau Editor.
- Finestres, J. (2008) Timbals de guerra al Bruc. Sàpiens, 68, 32-40
- Iglésies, J. (1974) Estadístiques de població de Catalunya. El primer vicenni del segle XVIII (3 volums). Fundació Salvador Vives i Casajuana. Barcelona.
- Català, P. (1967-1976) Els Castells Catalans (6 volums). Rafael Dalmau Editor. Barcelona
- Pladevall, A. (1973) Un cens general de Catalunya del 1626 fins ara desconegut. AUSA, 75, 129-142

TOUS

- Bustelo, F. (1976) La población de Catalunya en el sXVIII. Hacienda Pública Española, 38, 81-91
- Carrasco, P.A (1867) Tratado de las contribuciones directas de España. Tipográfica de T. Fortanet. Madrid. (accedit en línia el 25/02/2018: <https://play.google.com/store/books/details?id=QMhNihC7ggQC&rdid=book-QMhNihC7ggQC&rdot=1>)
- Comision Primera de Hacienda (1823) Informe de la Comision Primera de Hacienda sobre el plan de contribuciones: propuesto por el gobierno para el año económico de 1822 a 1823. Imprenta de Tomas Albán. Madrid (accedit en línia el 25/02/2018: <https://play.google.com/store/books/details?id=aR40AQAAAMAJ&rdid=book-aR40AQAAAMAJ&rdot=1>)
- Feliu, G. (1983) El cens de població de 1717. Exemples d'ocultacions a les terres de Lleida. Pedralbes, 3, 217-226
- Golobardas, J.B (1831) Cataluña en la mano. Barcelona, Imp. de los Hnos. Torras.
- Grau, JM.; Gual, V.; Puig, R. (1990) Noms i gent de la Conca de Barberà : limitacions i validesa de les sèries censals modernes. Rafael Dalmau. Barcelona
- Iglésies, J. (1961) El movimiento demográfico de Cataluña durante los últimos cien años. Real Academia de Ciencia y Artes. Barcelona
- Iglésies, J. (1969) El cens de Floridablanca, 1787. Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.
- Madoz, P. (1850) Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. 16 Vols. Establecimiento Litográfico y Tipográfico de Madoz Sagasti. Madrid.
- Moreno, A., et al. (1984) Introducción al estudio socio-demográfico de Cataluña mediante el censo de Floridablanca. Actes I Congrés d'Història Moderna de Catalunya, 1, 23-38
- Nadal (1965) Les grandes mortalités des années 1793 a 1812: effets à long terme sur la démographie catalane. Actes du Colloque International de Démographie Historique. Lieja, 1963. París. 409-421
- Nadal, J. (1976) La población española (s. XVI-XX). Ariel. Barcelona.
- Nadal, J. (1978a) La població catalana als sXVI i XVII. Història de Catalunya (Salvat), IV, 48-63
- Nadal, J. (1978b) La població catalana al sXVIII. Història de Catalunya (Salvat), IV, 257-273
- Ortiz de Zúñiga, M (1832) Deberes y atribuciones de los correjedores, justicias y ayuntamientos de España: Volumen 3. Imprenta de Don Tomás Jordán. Madrid (accedit en línia el 25/02/2018: <https://play.google.com/store/books/details?id=3a5LAQAAMAJ&rdid=book-3a5LAQAAMAJ&rdot=1>)
- Pérez-Moreda, V. (1980). Las crisis de mortalidad en la España interior. Siglos XVI-XIX. Madrid
- Rebagliato, J. (1979) Josep Iglésies com a demògraf. Revista Catalana de Geografia, 1, 41-129
- Simón, A. (1989) La demografía Histórica en Catalunya. Un balance bibliográfico. Revista de Demografía Histórica, 7/2, 37-60
- V.A, Comissions del Mil·lenari, Eds. (1981) Tous, mil anys d'història. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Vicens Vives i Llorens, M. (1972) *Industrials I Polítics*, Barcelona, 25
- Vilar, P (1965) Essai d'un bilan démographique de le période 1784-1814 en Catalogne. *Annales de Démographie Historique* de 1965, 53-65
- Vilar, P. (1973-1975) *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. II i III. Edicions 62. Barcelona
- Voltes, P. (1973) Distribución de una leva de soldados entre los núcleos habitados de Cataluña en 1726. *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, X, 57-60